

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

IV

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 4(114), April, 1957. Vol. X.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1957 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70,50 б. фр.	23,50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7,50 н. м.	4,20 Н. М.	1,40 н. м.
Парагвай .	100 гуар.	55 гуар.	30 гуар.	10 гуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Франція ..	1,700 ф. фр.	850 ф. фр.	480 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	24,80 кор.	12,50 кор.	7,20 кор.	2,40 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.



Визвольний ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кв. 4/40 (114)

КВІТЕНЬ, 1957

Річник IV (X)

Зміст IV-ої книжки

З. Карбович: ПРОГНОЗИ ВИПРАВДУЮТЬСЯ	363
М. Кушнір: ПРОБЛЕМА БУТТЯ З ПОГЛЯДУ ХРИСТИАНСТВА	367
Степан Ленкавський: НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА БОЛЬШЕ- ВИКІВ В УКРАЇНІ	374
Михайло Павлюк: ХИБИ СОВЕТСЬКИХ ПОКАЗНИКІВ ВИКО- НАННЯ ПЛАНІВ	387
П. Задорожний: СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ «КООПЕРАТИВИ» В «БЕЗКЛАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ»	397
Інж. агр. Лука Лисенко: ЗЕМЕЛЬНИЙ УСТРІЙ В УКРАЇНІ	405
Проф. Микола Величківський: КОМУНІСТИЧНИЙ ВИЗИСК СЕЛЯНСТВА	418
Інж. Д. Шалдій: ДО НОВОЇ РЕФОРМИ СОВЕТСЬКОЇ МІЛІЦІЇ	420
Леонід Романюк: СЛІДАМИ АГАПІЯ ГОНЧАРЕНКА	426
В. Бора: * * *	429
Б. Вітошинський: ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	430
Проф. П. Савчук: ВЕЛИКИЙ СИН ГЕРОЇЧНОГО НАРОДУ	439
Проф. Г. Ващенко: НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ (спогади)	445
ІЗЕМБАРТ І ГОРМОНТ, лицарський епос (перекл. В. Державин)	453
Р. ВОЛОДИМИР: ДУБ	456
Карель Гінек Маха: МАЙ, лірична поема (переклад з чеської Ф. Балицького)	457
Ол. Досвітній: СЕРЕД ЛІТЕРАТОРІВ, оповідання	466
З НОВИХ ВИДАНЬ: В. Державин, журнал «Фенікс»	477
С. Наумович, «Чудасій», «Духи і дєрвіші», «Едегі»	479

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9, Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falco,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

3. КАРБОВИЧ

ПРОГНОЗИ ВИПРАВДУЮТЬСЯ

(Де кілька зауважень на тлі угорської революції)

Прошло вже кілька місяців від часу угорської революції, але на сторінках вільної, особливо західної преси ще далі обговорюється її соціальний і національний аспекти. На жаль, інтерпретація згаданих аспектів переважно фальшива, бо зовнішній бік справи взято за істотний. Сам факт, що націонал-комуніст Нодь очолював у час революції угорський уряд, створив таку опінію, що її характер був націонал-комуністичний, а не антикомуністичний у принципі.

Щоб збагнути істоту угорської (як і всякої) революції, треба поглянути в її глибину та проаналізувати ті рушійні сили, які її висунули, але не мали змоги вийти наверх як командні сили революції, хоч у дійсності такими були. Та західна преса так не робить. Хто, напр., знає прізвиська фактичних провідників робітничих рад, які політично унапрямали угорську революцію? Хто знає цих анонімних для Заходу провідників студентської і робітничої молоді, яка вийшла була на барикади угорської революції? Нодь, очевидно, не був навіть одним із них (провідників).

При цьому треба пам'ятати, що проводу революції не можна висунути механічно. За всіх часів і за всяких умов він завжди виростав з надр народної гущі. Коли, напр., аристократ Ляфает став на боці національного зібрання в Парижі, то теж виглядало, що саме він є цим «поступовим» реформатором, але революцію не він очолив; її очолювали Робесп'єр, Дантон, Марат, Санжюст ... Ляфает, що був зневірився у провідну верству, якої був членом, тільки спричинився до заступлення її новою. Переключування на бік революції представників уступаючої провідної верстви не значить, що її речники мають цю революцію очолювати. Коли з дореволюційної командної кліки Угорщини відлучився Нодь і, подібно як Ляфает, став на інший шлях, то це зовсім не означає, що він був прапором революції. Він, так як і Ляфает, був її попутником, а речниками її були нові Робесп'єри чи Дантони.

Другий приклад. Російської революції не міг очолити Керенський, а очолив її радикальний Ленін з клікою жадібних влади большевиків. Очевидно, наше порівняння має недотятнення. Воно нестисле. В Угорщині вирішальною була чужа сила — Москва. Комуністичний соціальний лад накинений їй Москвою, а не виростив з власного ґрунту. Проте ж відмовити правильності в генеральному нашому порівнянні не можна. Відомо ж, що в жадній країні — поза Росією — компартія не прийшла

до влади з волі населення, а тільки завдяки московським дивізіям. Це незаперечна історична правда. Так сталося в Україні, Туркестані, Польщі, Угорщині, Болгарії та інших країнах «соціалістичного блоку». Насамперед прийшли московські війська, а згодом потім була введена комуністична система. Коли Мікоян заявляв, нібито полемізуючи зі Сталіним, що комунізм може дійти до влади теж і без насильницької революції, то прибув маленьке «але»... Його приклади з т. зв. «сателітними країнами» обминають істоту речі. Правда, комуністичних революцій у тих країнах не було, але прийшла там московська армія, яка запровадила комунізм своїми штиками. Коли Мікоян висунув свою тезу, як напрямну для советської політики на майбутнє, то цим для вдумливих людей він не сказав нічого нового. Навпаки, він чітко спрещував стару тезу Сталіна про світову большевицьку імперію, як незмінну головну мету Кремля, в здобутті якої основну роль призначено мілітарній силі СССР. Мікоян знає, що революційним порядком компартії не досягнуть влади на Заході; натомість, еволюційним розкладом і пенетрацією можна підготувати ґрунт для збройного завоювання світу Москвою. Реаліст Мікоян сказав досить ясно, що саме московська зброя, а не внутрішні насильницькі комуністичні революції, буде вирішувати про панування комунізму в тій чи іншій країні світу. Чому, однак, «нова» теза Мікояна викликала на Заході крик про «ревізію» ідеологічних тез сталінізму — це таємниця західних «всезнаєць» або успішна режисюра сталіністів Мікояна і Хрущова.

Москва теж і в Угорщині завела свій соціальний устрій, докорінно чужий духовості угорського народу. Тому революція валила цей устрій до основ. На місце колгоспів привернено трудову приватну власність хлібороба. В промислі почався був процес формування нового типу власності робітництва, а не держави. Можливо, що в дальшому він був би оформився в трудовій власності робітників, як співвласників підприємств і заводів, а не в анонімній соціалістичній власності. Можливо, що була б впроваджена теж приватна власність робітництва на фабриках і заводах у формі участків, якими розпоряджав би робітник як своєю власністю, виключаючи при цьому не тільки можливість повороту поміщиків на село, а теж нагромадження в руках одного робітника переважаючої кількості уділів у підприємстві. В кожному разі генеральний страйк в Угорщині показав, що в час революції власність фабрик опинилась виключно в руках робітництва. Чи ця форма власності була б залишилася спільною, чи, може, перейшла б на тип суми індивідуальних власників уділів у підприємстві, передчасно говорити. Одне є певне — соціалістичний тип накиненої власності під диктатом тоталітарної машини повністю провалився. З індивідуальної ініціативи робітництва почав зроджуватися но-

вий тип власности, цілком чужий марксо-соціалістичній концепції. Цей тип приватної трудової власности почав знаходити своє нове оригінальне оформлення.

Не менш цікаве й те, що саме робітництво і молодь стали авангардом і антиросійської угорської революції, звернувши таким чином нашу увагу на дуже істотний момент, який приневолює декого з нас ревідувати мильний погляд на ролі робітництва в антикомуністичній революції. Робітництво диктувало закони революції, молодь, вихована в комуністичному дусі, виявила зовсім інше ідейно-моральне обличчя, ніж дехто думав. Комсомол із своїм «вихованням» і «перевихованням» показався безсилим. Село пішло за робітництвом, зірвало колгоспний лад і дало всебічну підтримку революції. Вояки ставали на бік робітників фабрик, студентської та селянської молоді.

Отже бачимо, що на чолі угорської революції, себто цілої нації в боротьбі, стали робітники і студенти. Чи це припадок? Ні! сьгоднішні робітники це великою мірою діти села. Втікаючи від колгоспів, вони вмикалися в т. зв. «індустріалізацію» країни. Тож національну свідомість робітництва треба теж завдячувати малою мірою фактові просякання мас робітництва десятками тисяч селянських синів, які кидали й кидають села, ненависні їм панщизняні колгоспи, та йдуть у місто, щоб шукати іншого, хоч трошки легшого життя.

Коли робимо наші спостереження про передову ролі робітництва на тлі угорської революції, то не забуваємо, що тут мова не тільки про традиційний міський пролетаріат, а теж про синів робітників, міщан і селян, що недавно кинули рідне село. Останні — з їх традиційною релігійністю і патріотизмом, з родинним вихованням, традиційними народними піснями, звичаями та всім тим, що притаманне творчому консерватизмові незіпсованого села, — мали великий вплив на формування нової ідеології робітництва. Церква теж формувала протикомуністичне наставлення робітництва. Таким чином можна б сказати, що робітництво у його розвоєвому процесі стало дійсно авангардом не лише духовим, але й сукупністю всіх соціально-політичних сил нації та національно-революційним проводом. І якраз традиції національно-демократичної угорської революції Кошута та його антимосковське наставлення стали символом революції сучасної. Не Горті (помер на еміграції вже по повстанні) з його концепцією лятифундій, а Кошут з його поступовими соціальними ідеями був надхненником революції. Героєм-символом став Петєффі — поет антимосковської війни 1849 р., що згинув на полі бою з московськими царськими військами.

Треба теж відмітити, що Горті з його лятифундіями та непогамованим імперіалізмом, що посягав теж і по Карпатську Україну, щораз більш осамітнений. Горті вже забутий в Угорщині, угорський нарід не бажає повороту його ідей. Угорська ре-

волюція була антиросійська, антиімперіяльна, й її метою було відзискати волю та завести справедливий соціальний устрій. Пригадую, що французької революції не вдалося здушити чужій інтервенції саме через її нові ідеї. Коли це вдалося, очевидно, з великим трудом, в Угорщині, то не забуваймо пропорції сил — французької великодержави в той час і тепер маленької Угорщини, проти якої стала найбільша імперія світу. Отже шанси, як здавалося, це були шанси боротьби Давида з Голіа-том. З зовнішньо-політичного боку було б властивіше назвати угорську революцію національно-визвольною антимосковською війною. З внутрішнього аспекту — це безумовно була великого значення визвольна національно-соціальна революція, яка до-шенту валила не лише старі кумири комунізму, але унемож-ливила поворот півфедального ладу Горті. В тому, що під-тримала її теж угорська Церква і всі національні течії, була її непереможна ідейно-моральна сила, що є основою для остаточ-ної перемоги визвольних революцій в московсько-большевиць-кій імперії.

I. врешті, кінцеве спостереження. Чи не нагадують соціальні ідеї угорської революції руйнівних національно-соціальних ідей української визвольної революції? Чи обговорювана нами на стор. «Визв. Шляху» (а теж і в іншій пресі) українська виз-вольна концепція не знайшла свого підтвердження в угорській революції? Було б дуже бажане провести ще раз поновні сту-дії та порівняння. Більше того, провідні люди угорської рево-люції зайняли критичне становище до виловлювання проводу нації партійно-політичними методами; вони — оті зовсім ано-німні інженери, студенти, робітники, хлібороби, навіть свяще-ники — заявили за селекцією індивідуальностей з надр на-роду. Про пережитки дотеперішнього соціального підкладу тво-рення партій ми вже писали на стор. «В. Ш.», а угорська рево-люція цю нашу тезу наочно підтвердила. В час, коли на арену історії і боротьби вийшов увесь народ, виникли нові основи для творення політичних організацій, як теж представництва народу — його законодатної влади.

Ці проблеми, на тлі подій в Угорщині, вимагають окремих ос-новних студій. Ми раді, що деякі наші прогнози в наочній кон-фронтації з розвитком революційного процесу в підсоветському світі підтверджуються.

МИХАЙЛО КУШНІР

ПРОБЛЕМА БУТТЯ З ПОГЛЯДУ ХРИСТІЯНСТВА

Звичайно — особливо сьогодні — відкривчі виправи в те, що мене відокремлює і становить, відбуваються за допомогою дієслова «маю». Маю талант і гроші, маю характер добрий або злий, маю або не маю щастя, — маю те, що хочу, або не маю. Але, коли не маю, намагаюсь мати. За всяку ціну. Тим більше, що знаю, що багато, дуже багато чого (може, і все?) можна буде здобути або набути. Отже хочу мати більше, чимраз більше.

Та сталась небувала річ: блискуче відкриття, і яке ж виїмкове! Одного дня я зрозумів, що я є. Не чимсь розмінним, як банкнот, а кимсь. Кимсь неповторним, нерозмінним, одним і таємним, відрубним і вплетеним у величаву гру. Сприймаючим, але здібним асимілювати тільки органічно. Навіть більше, — зовсім неспівмірним з тим, що маю. Мене становить не те, що маю, а те, чим я є. Повторилося відкриття Коперніка, що змінило стосунок до дійсності на 180°. Важне, дуже важне відкриття в епосі, запамороченій квантитативними категоріями! Бо, власне, перехід від категорій «маю» до «я є» — це відкриття якості.

Коли б ми шукали означення для епохи, в якій живемо, ми безсумнівно дійшли б до висновку, що це епоха, в якій тріюмфує кількість. Наша епоха — це епоха техніки. А відомо, що тоді як стислі науки раз-у-раз мусять заклипати марииво якісних категорій, що стоять за кожним вуглом буття, то техніка про це нічого знати не хоче, ні не може, коли вона хоче бути тільки собою, просто технікою. Великий математик знає, що він оперує таємницями і що між формулою, правом, засадою й конкрет-

ВЕЛЬМИШАНОВНИХ ПАНІВ СПІВРОБІТНИКІВ, КОЛЬПОРТЕРІВ, ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, ЧИТАЧІВ І ПРИХИЛЬНИКІВ

ЩИРО ВІТАЄМО З РАДІСНИМ ТА СВІТЛИМ СВЯТОМ ВОСКРЕСЕННЯ ХРИСТОВОГО. ХАЙ ВОСКРЕСЛИЙ ХРИСТОС ЗІЙДЕ ПОМІЖ НАС, ПРОМОВЛЯЮЧИ: «МИР ВАМ!» ХАЙ ЗРАНЕНОЮ ДОЛОНЕЮ БЛАГОСЛОВИТЬ ЖЕРТВУ ЗРАНЕНОЇ БАТЬКІВЩИНИ ТА ЗДІЙСНИТЬ ВЕЛИКІ ІДЕАЛИ, ЗА ЯКІ МОЛЯТЬСЯ, БОРЯТЬСЯ І КАРАЮТЬСЯ ОУН, УПА, УТВР, УКРАЇНСЬКІ МАРТИРИЗОВАНІ ЦЕРКВИ, МІЛЬЙОНИ УКРАЇНСЬКИХ ПАТРІОТІВ У КРАЮ ТА НА ЗАСЛАННІ, І ДЛЯ ЯКИХ ПРАЦЮЮТЬ УКРАЇНЦІ НА ВИГНАННІ, ЗОКРЕМА ЗГУРТОВАНІ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ, НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ, СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКИХ, НАУКОВИХ І КУЛЬТУРНИХ УСТАНОВАХ ТА ОРГАНІЗАЦІЯХ.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
«Визвольного Шляху»

ними явищами завжди існує глибоке та непрохідне провалля. Але технікові байбужі вчені, йому вистачає формула, яка більш або менше вдало підкоряє силу природи. Йому не йде про таємницю буття, а лиш про експлуатацію буття. До буття він не підходить зсередини, а ззовні; не з тим побожним зачудованням, яке колись визволило філософічну думку, а чисто утилітарно. Не те його цікавить, чим є дане явище, а те, що воно йому дасть. Якість технікові незручна, бо комплікує калькуляції, тож ціла його штука полягає в тому, щоб те, що є, звести до найзагальнішого знаменника, включно з людиною.

Ніколи в історії кількість не святкувала більш головокружних тріумфів коштом якості. І в тому полягає трагічна провина нашої епохи техніки. Не тому, що техніка зла, а тому, що вона узурпує неналежне їй місце і що вона має претенсії стати універсальним знанням, входить у ділянки, з природи їй чужі, хоче по-диктаторськи володіти не тільки над матерією, яка є її верста-том, але також і над людиною, яка становить щось більше, ніж матерія. Техніка редукує людину до кількісних категорій, і до її духового життя займає становище цілковитої незацікавленості. Отож, навіть не поборює його: просто поминає. Живемо, працюємо, думаємо, творимо в атмосфері, в якій гаслом є «скільки». Марксистський матеріалізм і американський капіталізм є відмінними проявами тієї самої недуги: деградації якісних категорій в категорії кількісні. Для Форда і Стаханова людина означає те саме: функція продукції. Що їх обходить, чи цей чи той є; важне тільки те, яку має продуктивність праці. Бо ця продуктивність дається перерахувати на гроші. Не важне те, чи ті гроші підуть до огнетривалої каси капіталіста Форда, а чи на конто комуністичної партії. Головне те, щоб гроші були. Все інше, чого не можна перерахувати на гроші, не береться до уваги. Людина не рахується. Людину оцінюємо мірою того, що вона продукує. Байдуже те, ким вона є. Втім, вона могла б узагалі не бути, коли б тільки давала, мала. Буття є непродуктивним люксом, інколи перешкодою, гальмом. У фабриці починає бути погано, коли робітник нагадає собі, що він узагалі щось означає, що він є чимось більше, ніж функцією продукції; тоді вимагає свого права до відпочинку, до життя, радості. Ото тоді й дають йому певні сурогати розваг, що повинні охоронити його від усякого сам-на-сам з власною душею. Кіно, телевізія, спорт, горілка, секс — це ті наркотики, що можуть зберегти людину в приємному півсні, поза засягом невимовної таємниці, яка його визначає. Річ у тому, щоб він забув — або й узагалі щоб ніколи не довідався — що він є. Тут і служить за протизасіб відміна дієслова «маю». Тому ж що все можна перерахувати на гроші, то і йде про те, щоб мав гроші. Мовляв, за них можна набути і щастя, і любов, і спокій, і радість. Душу треба «приспати й занехати».

А проте, «quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me?» Чому сумна душа моя і чому мучить мене? Чого їй більше

треба? Невже вона не може дорахувати себе? ... Ми ж думали, що все можна купити, продати, розміняти, мріяли про те, щоб мати якнайбільше. Та ось виріс на дорозі непрохідний мур. Ми викрили світи, де зайве те, що маю.

Любови ніхто не купить (хоч Венера продажна). Ніхто досі не видумав рецепти на радість (вона — щось більше за еuforia доброго травлення). Даремно шукати й крамнички, де продають мир, бо мир — це не те саме, що мирний договір. Існує в мені щось, що неможливо перерахувати на гроші, на продукцію, ні на жадні кількісні категорії. Щось, що належить до іншого порядку, іншого виміру, що підпорядковане іншим законам, щось «неконвертибельне».

Бог не бачить у мені цифри, числа в велетенській сумі. Бог не створив мене серійним артикулом. Я — це не «продукція», а створіння: вражаюче нове, оригінальне, незаступне, неповторне, і таке кінцеве, що моє знівечення викликало б заколот у всесвіті. У мене «ім'я», і то «нове», якого таємницю застеріг собі Бог. Я є «кимсь». Я вільний. Я не «загублений у всесвіті», але, як актор у величавому театрі, маю довірену мені велику чи малу роллю. Якщо підведу я, то мене не заступить ніхто.

До Бога й до другої людини неможливо потрапити «ззовні». Даремно змагати посісти те, що може бути тільки «причастям». Жадоба посідання — це трагічна деградація буття. Скупар — це людина, що безперервно перелічує якість на кількість. Скупість — це ідолопоклонство, «служіння ідолам», — каже св. Павло. «Мати» й «бути» — це два неспівмірні пляни: посідані добра тільки збільшують голод, і безпредметно заспокоювати той голод щораз новими придбаннями. Голодної ж людської душі не можна забрахати. Вона, якщо не може інакше, свідчить про себе своїм недоситом.

Ніколи більше, як сьогодні, не говорилося про спільноту, про єдність, ніколи так гарячково не шукали шляху до вимріяного раю. Спільнота, єдність — це «причастя» (communio) або міт. Те, що однає, мусить єднати зсередини, або мусить роз'єднувати. Трагедією нашої технізованої епохи, запамороченої квантитативними категоріями, є віра, що єдність можливо зфабрикувати, випродувати, зорганізувати, накинати. В тому відношенні дуже консеквентні тоталітарні системи, які для того, щоб створити маси, винищують одиницю. Людину можна так забрахати, так ошелешити, змеханізувати, що вона врешті не пам'ятає про те, що вона є, й слухняно входить у серію та вже тільки «має» або «не має». Але навіть і тоді душа може пробудитися. Для того вистачить любити. Найпростіша людська любов, поскільки вона любов, є наглим перескоком з кількості в якість, з жадоби посідання в радість спільноти. І тому саме сьогодні багато таких, що не можуть спромогтися на любов, бо вони не можуть спромогтися просто бути собою, а не цифрою або пенником.

Любов є найбільшим і найгрізнішим ворогом тоталітарних систем. Вона єднає, не стандартизує; єднає й відрізняє, йде вище і глибше. Щоб з'єднати одну людину з другою, вона кличе до цього, що в людині найбільш особисте і найглибше, — до її інтимної якості, до цього, чим вона є: «ця, а не інша», «цей, а не інший»

В епохах, захоплених кількістю, дуже важко здобутися на звичайну людську, непофальшовану любов, що не надуживає власного імені. І тут настає деградація, тут шукається сурогатів. Дон Хуанові треба щораз більше жінок, бо він не полюбив і однієї; йому потрібні щораз нові пригоди, щораз нові сенсації, бо він не спромагається на ту чудову пригоду, якою є любов.

Тут доходимо до одного з найбільш характеристикних аспектів «таємниці помилки»: гріх є завжди певною формою деградації буття, зреченням якості в користь кількості. Не важне те, чи я є, а важне лиш, щоб я мав. Первородний гріх це, власне, спроба обернути в добич те, що було нашим онтологічним привілеєм. Грішник продає те, чим він є, за щось, що він хоче мати. Навіть право первородства за миску сочевиці. Мовляв, те, що я маю, можна перерахувати, відмірити, замкнути в огнетривалій касі, перенести на банкове conto, обміняти на гроші; а що ж варте те, чим я є, коли воно мені нічого не дає? Коли я голодний, байдуже мені право первородства; куди цінніша миска сочевиці.

Ґрунт — це гроші! — ось речення, що його так часто чуємо в поточному житті. І воно визначає деградацію якості у кількості. Світ став плоский, наче стіл, на якому крамарі перепродують усе без виімку, навіть і святощі. Людина стільки варта, скільки вона має. »How much is he worth?« — питає американець. Необізнаний з несподіванками мови європейець міг би це перекласти: »Що він вартий?« Але це переклад фальшивий. Бо йде тільки про банкове conto. Вартість пана Н. найдокладніше визначається долями. У кого нема доларів — він нічого не вартий.

Це — не мовні присікання. Йде про атмосферу, в якій усі живемо. Ніколи примара квантитативних категорій брутальніше не тяжіла над світом; ніколи матеріалізм безсоромніше не панував над різними — інколи ворожими — барвами та кличами. Коли не маю, то хочу мати. Коли маю, то хочу мати більше. Марксист і капіталіст мають, в істоті, один ідеал: різниця лиш у методах. Те, чим є людина, не обходить ні першого, ні другого. Людина повинна бути функцією продукції — крапка. В нагороду за те їй можуть обіцяти, що їй припаде певна частина з розподілу, що й вона буде щось »мати« — більше, щораз більше. Навіть і майбутній рай достосований до міри сучасної людини: всі будемо там багатими.

Наша епоха пішла далі за інші в прославленні матеріальних обмінних вартостей; та ця недуга така давня, як сама людина,

або — докладніше — як гріх. Перераховування якості на кількість — це постійна спокуса, інколи так дбайливо замаскована, що важко її й розпізнати. Щойно в тій перспективі починаємо розуміти пристрасть, з якою святі полюбили вбогість. Не так убогість саму в собі, як протест проти всіх форм «ідолопоклонства», що у своїй істоті завжди становить деградацію буття, девальвацію вартості.

Бог є, і це Йому вистачає. Бог »Є, який є«, отож нічого не має. Ось парадокс, що найдокладніше висловлює теологічну правду: в Бозі »Є« і »Має« це одне (*existentia* = *essentia*), себто буття дорівнює істоті.

Не така кондиція створінь, добутих з нічого, що їх буття є ласкою, отже чимсь, що ніколи не може претендувати на самостійність, автономію. Я є, бо Бог сказав: будь. Але, хоч у мене нема автономії, я вільний. Існування в мені дане не як спрещизована форма, а як талант, що його можна помножувати, або можна закопати в землю. Воно мені дане, як зерно, що може засохнути або дати стократний плід, дане як відповідальність. »*Omnia tendunt assimilari Deo*«, — каже св. Августин. Цілий усесвіт, зосереджений в людині, цьому мікрокосмосі, форсовним маршем змагає до Бога, намагається до Нього уподібнитися. Образ, що його ношу в душі, це заклик і покликання. Що було безкоштовним даром, мусить стати нагородою вільності. Вже над коліскою людини звучать слова Піндора: »Стань, чим ти є« — подібним до Бога, всиновленим учасником Божого життя.

Бог і я є, хоч не однаково. Бог — сам від себе, я — з Бога, на образ і подобу Божу. Можу сплугавити той образ, викрити, замазати брудом, та можу пов'язати спілкою вільність і розум, щоб той образ став ще більше виразний. В останній інстанції важне не те, що я маю, а те, що я є. А коли можу »бути« глибше, повніше, підібніше за ціну всього, що маю, то можу з радістю й виректися всіх »дочасних дібр«. Тому святий — це не виреченець, а найтверезіший калькулятор, що з-посеред фальшивих самоцвітів уміє вибрати безцінну перлину, яка дисконтується вічністю. Його мета дальша і певніша, ніж мета капіталіста, і він, замість обмінювати »бути« за »мати«, обертає »мати« на »бути«; тож він і »є« тим повніше, чим менше »має«.

Бог є, не маючи нічого. Вбогість іде неначе по лінії Божих обичаїв. Не дивно ж, що, прибираючи людське тіло, Він обрав і найубогіший стан. Всесвіт цілий — це пісня хвали Йому, але Він вистачає Самому Собі. Який маєстат може дорівняти славі, яку обдає сяйвом Христова гіпостатична єдність? Його людяність так була сповнена Богом, що ототожнилася з Його Буттям.

В слід за Ним святі пішли шляхом убогости; не тому, що вбогість сама собою мила їм, а тому, що вона промощує їм шлях, визволяє від тягару, відкриває безмір істотних вартостей, — що вбогість учить їх »бути« коштом »мати« на взір і подобу »бідного« Ісуса, Триєдиного Бога, якому вистачає те, що Він є.

В тій перспективі вбогість затрачає аспект негативности, стає лиш щаблем. Святий не розмірковує вчених аргументів; він знає мудрістю св. Духа, що Христос буде жити в ньому тим більше, чим більше буде для нього всім. Є різні святі, але всіх їх єднає однакова любов до вбогости, як основи цієї переміни вартостей у досконалому житті, що підкоряє сфері духа, буття, якості все те, що в нас матеріяльне, квантитативне, жадібне посідати. Каже Еклезіяст: »Щаслива людина, що не має в собі провини, що не жене за золотом, а на гроші й скарби не покладає надії. Де ж вона, щоб ми її прославляли? Бо вона чудо вчинила за життя...«

Це, що святий цілковито здійснює, є тугою, прочуттям і пробою всіх людей доброї волі, для яких життя є чимсь більшим за торговицю і біржу. Хто будь-коли виходив на гірський шпиль, знає, що коштує його кожний крок. Та альпініст не здобуває вершків зовсім безінтересно, він це робить за ціну тієї дивної, таємної радості, що її дає тріюмфуючий дух. І не даремно св. Павло прирівнював життя до спортових досягнень!

Прийшовши до висновків, хочеться зазначити, що в тій статті ні разу не було вжите таке модне нині слово — екзистенціалізм; слово-хамелеон, що прикриває аж надто відмінний зміст. Бо ж існує екзистенціалізм атеїстичний, трагічної »школи« Сартра, але існує також екзистенціалізм християнський, якого батьком і патроном є св. Августин.

Чим же є екзистенціалізм? Це спроба розв'язати проблему буття й позалюдської дійсності на тій крихкій базі, якою є власне людське, конкретне існування. Отже повертаємо засаду Декарта й не кажемо »*cogito, ergo sum*«, а кажемо: »*sum, ergo cogito*«.

Ішим разом, можливо, буде змога говорити обширніше про світла і тіні тієї філософії, яка є скоріше течією, ніж системою, більше перспективною, ніж доктриною. Покищо ж, йде лиш про певний практичний коментар, вилусканий з філософічного жаргону.

В епохах нелюдяности і культу матерії наворот до тієї кардинальної основи внутрішнього досвіду, що висловлюється словом »Є«, дуже цінний. Ствердження одиничного, конкретного буття є здоровою, необхідною реакцією проти мітів, що затоплюють людину в анонімовій масі. Екзистенціалізм — це неначе відповідь на всякого роду і кольору колективізми.

Та зараз на вступі екзистенціалізм стає на розпутьї. Ствердження »я є« одним шляхом веде в розпач і в суєту (школа Сартра), другим — до Цього хто »є Цим, який Є«. Провідником на цьому другому шляху є доктор з Гіппоні, св. Августин, думки якого сьогодні актуальні більше, ніж будь-коли. Від самого початку філософічний темперамент святого прирік його шукати ключа до загадок буття в глибині власної душі. Але, в розріз з тенденціями модних сьогодні екзистенціалізмів, св. Августин шукав у власному існуванні доказу на існування Бога. »Я є«

ставало для нього зрозумілим тільки в Тому, «Який є». Якщо власна душа була для нього наче трампліном, то Бог був — наче душею душі: «sicut enim tota vita corporis est anima, sic beata vita animae Deus est» («як душа є життям тіла, так блаженним життям душі є Бог»).

Душа і Бог. Сьогодні, можливо, св. Августин сказав би «я і Бог». Він сам сповідався у зворушливому діялозі: «Хочу пізнати Бога і душу». «Нічого більше». «Абсолютно нічого» (*Soliloquia*, I, 7).

Але ці два акти — не однопланові. Пізнання власної душі (сьогодні ми сказали б — самого себе) є засобом і шляхом, що веде до пізнання Бога. Стверджую, що я є, тільки на те, щоб зрозуміти, що я є не сам з себе, а з Бога, що є єдиним, Який є. «Дай мені пізнати себе, щоб я пізнав Тебе...» (св. Августин, *Soliloquia*, I, 1). І його відкривчі виправи в глибину власної душі закінчилися тріумфальним ствердженням Божої трансценденції «ubi ergo te invenī, ut discere te, nisi in te supra me?» (Де ж я знайшов Тебе для Твого пізнання, як не в Тобі наді мною?) (*Confessiones*, X, 37).

Я є, тому що Бог є. Бог є душею моєї душі, тому що Він є сам у собі. «В Ньому ми живемо, рухаємося й ми є», тому що Він є понад усяким створінням. Шлях іманентности, на якому чимало сучасних мислителів загубилося б, повів св. Августина до найглибшого ствердження істотного розмежування між Творцем і створінням. Він іде на чолі безконечного ряду християнських містиків, які однодушно і наполегливо обороняють цю кардинальну правду, що найщільніше з'єднання з Богом не тільки не нівечить самотійности людської душі, але навпаки — стверджує її й кристалізує.

«Хтось, хто є в мені більше мною, ніж я сам» (Сляудель, Сонети), дає мені право до ствердження: «Я є». Божа трансцендентність є гарантом моєї власної іманентности; кажу, маю право сказати, що «я є», тому що Бог є. «Solidabor in te, Deus meus»

В Тобі, Боже мій, знайду своє утвердження і свій кшталт; скристалізувати мене з плинної марности й недовгочасности моєї можеш тільки Ти, Який є, Ти що створив мене і назвав по імені. Я є, бо є Ти.

СТЕПАН ЛЕНКАВСЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА БОЛЬШЕВИКІВ В УКРАЇНІ

II.

4. Советизація — шлях до державної і національної асиміляції

Ідея «советського патріотизму» тотожна з всеросійським патріотизмом, і мета її така сама, хоч обґрунтована інакше. «Советський патріотизм» це — за офіційною інтерпретацією — любов підбитих народів до «ширшої батьківщини пролетаряту», а ніби не до російської імперії. Мета советського патріотизму — державна асиміляція, як перехідний щабель до повної русифікації. «Советський патріотизм, — пише Я. Бусел,¹¹⁾ — це черговий імперіялістичний блахман, штучно спрепарований, щоб облегшити асиміляцію й поневолити народи ССРСР. Він не має нічого спільного з змаганням пролетаряту до соціалізму, ані з патріотизмом народів ССРСР. Своїм корінням сидить у царській імперіялістичній традиції, а його змістом є російська імперія».

Другий щабель, початок нівеляції й національної асиміляції неросійських народів — це «дружба народів», в якій на найвищчу мету йде про те, щоб затерти ворожість і защебити приязнь, вдячність, подив, симпатії й любов неросіян до російського народу і його національної культури.

Обидва асиміляційні процеси винародовлення неросіян ведуть двома паралельними шляхами до русифікації їх, до перетворення в добровільних «рабів отечества чужого». Перший шлях — державна асиміляція — це ламання в неросіян т. зв. «вузьколобого національного думання» і нагинання їх до спільного з поневолювачами «широкопростірного думання» ідеями російської імперії. Другий шлях — національна асиміляція через «дружбу народів» — це постійне пронизування неросіян російською духовістю, російськими категоріями думання і російською культурою, як культурою вищою і досконалішою. Обидва асиміляційні процеси російські більшовики здійснюють не шляхом «тягнення за вуха» неросіян чи заборонами неросійських культурних форм, як це робили їх попередники, бо це викликало б чутевий спротив, а навкружною дорогою, попереднім здійсненням серед них політичної нівеляції.

Політична нівеляція, себто висунення на перший план політичних ідей понаднаціонального порядку, як ідей головних, що в'яжуть різні народи інтересом у досягненні спільних завдань, є спрямована до того, щоб відвернути увагу від наболілих національних справ, і через те вона є

¹¹⁾ Я. Бусел-Київський: Советський патріотизм, 1948, ст. 48.

передумовою державної і національної асиміляції. Цими ідеями є ідеї комунізму. Вони мають витиснути з свідомости неросіян їх національні ідеї, знівельювати їх докорінно, а коли не вдається, то принаймні притупити і послабити їх гостроту і силу. Ідеї комунізму пропонується в різних виглядах як базу щоденної співпраці неросіян з росіянами: спільна будова соціалізму в одній країні; спільна виснажлива праця серед соцзмагань для економічного і мілітарного скріплення країни, що знаходиться в ворожому оточенні й ним загрожена; спільна боротьба проти внутрішнього ворога, що є агентурою чужоземних сил і хоче завалити досягнення непосильної праці та ограбити їх; спільна допомога зброєю і гарматним м'ясом закордонним народам, які шукають визволення, а яких варто узалежнити; спільна надія, що «завтра» буде краще жити, коли скінчиться ще одна п'ятирічка. Раз-у-раз якесь нове і дуже пильне та важливе ударне завдання.

Оця невпинна погоня без віддиху під поліційним і партійним батогом, під оглушливими барабанами політичної пропаганди, за спільними цілями — соціальними, економічними, оборонними, інтервенційно-диверсійними — все це повинно виповнити всю увагу без решти, витиснути з свідомости весь «національний балаяст», і передусім відвернути увагу від того, що вкупі з збільшенням зацікавленості предметом самої погоні, неспостережно і мимоволі зростає зацікавленість вислідом таких же перегонів в інших країнах російської імперії, з якими большевицькі плянувальники пов'язали неросіян соцзмаганнями чи доповнюючими процесами продукції. Так відбувається політична нівеляція, стирання національних особливостей, замулювання національної свідомости іншим змістом, ідеологічними категоріями думання і практичними завданнями большевизму.

Люди, щоб не робити себе підозрілими в контрреволюції, почуваються примушеними пристосовувати себе до стилю свого оточення. Волею або неволею, пристосовуються до офіційно обов'язуючих категорій політичного мислення у щоденних розмовах з сусідом і товаришем праці, яким не довіряють, самі є поставлені в становище примусового виявлювання своєї активності в будівництві соціалізму по колгоспах, заводах, на мітингах, мусять самі уживати назовні обов'язкової фразеології, — і поступово привикають до неї. Одні піддаються натискові, засвоюють накинений їм політичний зміст і політично нівельюються, большевичаться. Другі захитуються і роздвоюються в сумнівах між несполучними суперечностями і в своїй глибині остаються політично збайдужілими. Інші остаються незмінними в своїх національних переконаннях, але назовні маскуються політичною однодумністю. Назагал, на базі цієї політичної нівеляції відбувається непомітний перехід, пересунення до анаціональних категорій «широкопростірною» мислення, мислення масштабами не власної батьківщини, а всеросійської імперії, і це вже є переступлення порога до державної асиміляції, асиміляції, що має урядовий штамп «советський патріотизм».

Другий шлях до винародовлення — це національна асиміляція, або простіше русифікація, обмосковлення. Вихідною базою до національної асиміляції є також політична нівеляція комуністичною ідеологією. Вона намагається надати національним питанням підрядне значення, злегковажити їх. Крім того, в її змісті, як вище сказано, є багато елементів

російської національної духовости, влиті в комуністичні теорії їх творцями, росіянами. Разом з засвоєнням самих комуністичних доктрин російських авторів, неросіяни вливають у себе чад російської національної духовости. Масові переклади творів російського письменства на всі мови неросійських народів є прямим засобом культурної русифікації. Російські більшовики розраховують, що трактування ними теорії національного питання, як підрядного, викличе в неросіян збайдужіле ставлення до політичних інтересів їхніх народів, ідеї пролетарського інтернаціоналізму штовхнуть декого на «понаднаціональні», себто безнаціональні позиції, але, назагал, все це в купі викличе більшу податливість для процесу перш усього національної атрофії, а в дальшому обмосковлення. Перспектива стати й собі патріотом панівної нації, з її «світловою й загально зрозумілою мовою», патріотом «найвидатнішого, керівного» із величуваного російського народу, повинна бути приманливою для тих неросіян, що прагнуть влади і особистої кар'єри. Передумовою цього є показати російський нарід у такому вигляді, щоб він заїмпонував неросіянам і щоб їм захотілося себе обмосковити. На кадри советських наукових робітників покладено велику роботу фальшування науки, зокрема історії, в тому напрямі. Якщо не вдасться досягнути прискіпшення процесу винародовлення, тоді «метою цього наступу, — як пише О. Горновий, — є: 1. прищепити неросійським народам почуття меншовартости; 2. прищепити почуття рабської пошани до російського народу, як «старшого брата», як «керівної нації». Це в свою чергу має метою: полегшити асиміляцію цих народів, зменшити їх духовоморальну відпорність, підірвати духову основу визвольної боротьби народів, нарешті, прикрити ширмою «допомоги» і «керівної» ролі російського народу голий сталінський імперіялізм».¹²⁾

5. Стиль і методи советизації народів

Хоч головна мета національної політики царської й більшовицької Росії така сама — денационалізація неросіян, — велика різниця між ними полягає не лише у змісті політичного обґрунтування, але також у стилі та в методах. На пленумі ЦК партії в 1946 р. А. Жданов говорив: «Ми вже не ті росіяни, що були до 1917 р., і Росія у нас не та, і характер у нас не той. Ми змінилися і виросли разом з тими велетенськими переминами, що докорінно змінили вигляд нашої країни». Теперішні росіяни стартують до денационалізації неросіян з іншого кола політичних понять, ніж росіяни царських часів, і ця зміна їх політичних категорій вимагає теж зміни стилю в підході до неросіян. Царська Росія русифікувала народи силою, відкритою атакою з чола. Більшовики удосконалили цю безуспішну методику, що створювала лише непрохідний мур протиставлення і самооборону. На прикладі російських шовіністичних погромів після здушення революції 1905 р., Сталін остерігав від непримних для більшовиків наслідків відкритого національного тиснення згори. Він писав: «Піднесена згори хвиля воюючого націоналізму (мова про російський по 1905 р.), цілий ряд репресій з боку «влада імущих», що несли помсту окраїнам за їх волелюбність, —

¹²⁾ О. Горновий: Шовіністичне запоморочення й русифікаційна гарячка більшовицьких імперіялістів, «Ідея і чин», 1946, ч. 10, ст. 70.

викликали відворотну хвилю націоналізму знизу, що часами переходив у грубий шовінізм... Хвиля націоналізму (поневоленіх народів) все вище підіймалась, загрожуючи захопити робітничі маси. І чим більше йшло на припинення визвольного руху, тим пишніш розвивалися квіти націоналізму.¹³⁾ В очах Сталіна «воюючий націоналізм» росіян не заслужив собі назви «грубий шовінізм», який він приписав волелюбному спротивові народів поневоленіх країн; Сталін боїться, щоб в наслідок явности брутальних форм національного гноблення, пролетаріят гнобленої нації не пройнявся національною стихією так глибоко, що всякі заходи відколоти його від гнобленої нації і натровити проти неї стали б даремними. Тому большевики до русифікації йдуть навкружкою дорогою, — через невпинне підкреслювання спільних інтересів, спільних завдань і небезпек, спільної, насильно і штучно твореної дружби між різнонаціональними класами робітництва і селянства, то значить передусім через політичну нівеляцію та державну асиміляцію. Ленін писав прямо: «Нашим обов'язком виховувати робітничу класу всіх націй у напрямі індиферентности, байдужости до власних національних почувань, до національної різниці...»¹⁴⁾

Большевики застосували інший стиль і не переслідують українців відкрито за те, що вони люди української національності. За їх українство не замикають їм дороги до праці чи урядів, не забороняють назви «українець», не забороняють укр. мови в урядах і школах, ані цензурованих друків українською мовою, й уникають демонстративно протиукраїнських заходів, протилежно до того, що робили, напр., поляки чи румуни. Ще в 1920 р., на у Всеукраїнській конференції КПБУ, Зінов'єв радив: «Зробити так, щоб ніхто не міг підозрівати, що ми хочемо перешкоджати українському селянинові говорити українською мовою... Через ряд років переможе та мова, що має більше коріння, що життєвіша, культурніша». Щоб ніхто не міг запідозрити, що справжньою метою політики російських большевиків є денационалізація, вони не обмежували права вживати неросійські мови, знаючи, що боротьба проти живої мови безвиглядна. Вони після трирічного вагання признали право вживати українську мову, сподіваючись у перших двох десятиках років окупації зробити пропаганду большевизму більш доступною і зрозумілою для широких мас. У повосенних роках російські большевики звернули пильну увагу на те, щоб перекладами російських письменників засипати школи, сільські й міські бібліотеки і, використовуючи зрозумілу для ширших мас народу мову, легше проводити також культурну русифікацію неросіян. Большевики допускають українців до підвищень і підвищують їх фахові кваліфікації, якщо вони мають «добре» соціальне походження та своєю політичною активністю виказують свою лояльність. Російські большевики намагаються навіть висувати комуністів українського походження на високі — видні, але мало впливові — становища, щоб викликати враження, ніби вони дають концесії українському народові і владу залишають у руках українців, отже нема, мовляв, чого за національні права боротися. На оздобні місця

¹³⁾ І. Сталін: Марксизм и национальный вопрос, Госполітіздат 1952, ст. 4.

¹⁴⁾ В. И. Ленин. Сочин. ОГИЗ, 1946, ст. 299.

для пропагандивного показу висувать большевики найпевніших, державно засимільованих «рабів атечества чужого» українського походження, але на ключові позиції й для контролі над ними наставляють неукраїнців. Нагадаймо декілька прикладів. Жид Лейба Бронштайн-Троцький був воєнкомом в Україні. Болгарин Христ'ян Раковський був головою першого большевицького уряду в Україні. Поляк В. Баліцький був наркомом ГПУ в Україні. Секретарями ЦК компартії в Україні були: москаль з В'ятки В'ячеслав Скрибін-Молотов в 1920-21 р., пізніший міністер закордонних справ СССР; русифікатор Дмитро Лебідь; жид Лазар Мойсейович Каганович 1925-28 рр. і вдруге від 4. 3. до 26. 12. 1947, потім москаль Павел Постишев; поляк С. Косіор; москаль Нікіта Хрущов, який до того часу був першим секретарем парткому м. Москва, в 1938-47 рр. і вдруге (після Кагановича) від 26. 12. 1947 до 18. 12. 1949; потім москаль Леонід Мельников (що в 1940-44 рр. був заступником наркома державної контролі СССР) від 1949 до 12. 6. 1953 р.

Відкрите переслідування українців з національних мотивів большевики здійснюють в Україні також, але рідко, в час масових чисток проти націоналістичних «ухилів» в культурі чи проти революційної боротьби проти т. зв. «буржуазних націоналістів». Іншим формам національного переслідування, наприклад, масовим вивозом українців, намагаються надавати ненаціональні мотиви. Найчастіше уживають індивідуального знищення українців і здавлюють українство приховано, під різновидними іншими офіційними претекстами, напр., господарських «прогулів» та всяких інших шикан, позірно не національного характеру. Експлуатацію і грабіжницьку політику російські большевики стосують до всіх мешканців цілої національної території, не надаючи занадто видних пільг та привілеїв росіянам в Україні. Протегуванню росіян, що живуть серед українських мас, намагаються надавати мало дразливих і мало помітних форм. Коли ж росіяни отримують ключові позиції в різних ділянках життя в Україні, то ніби не тому, що вони росіяни, але тому, що вони начебто кращі спеці, знавці, люди з кращим партійним чи фаховим стажем. Цей стиль національного переслідування, захований під маску «дружби народів», має на меті злагоднювати ворогування знехтованих українців до упривілейованих росіян. Уникання немаскового наступу з чола, яке дратує і загострює національні почуття, це засіб, яким большевики сподіваються створити атмосферу, сприятливу для процесу асиміляції.

6. Невдача чоловічого наступу большевиків в Україні

Двадцять років нашого сторіччя, коли встановлялася большевицька влада в Україні, занадто перестарілий час, щоб ще раз подавати всім відомий перебіг тодішніх подій. Але погляд на розвиток національної політики большевиків був би фрагментарний, коли б поминути мовчанкою найтиповіші моменти, які виявилися в той час, коли большевики без маски і без досвіду завойовували Україну.

Віками гноблені й експлуатовані Росією неросійські народи на вістку про лютневу революцію в Петрограді в 1917 р. відчули в собі силу й кинулися до боротьби з російськими гнобителями за своє національне визволення. Усунення національного поневолення було гаслом, яке — всупереч большевицькій брехні — захопило всі класи неросійських на-

родів. В низах масово творилися загальнонаціональні організації, неросійські партії вийшли з підпілля і вільно розгорнули широку діяльність. У столицях неросійських країн творилися уряди: в Україні, Білорусії, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджані, Киргизії, Басарабії, Криму, Башкірії, на Північному Кавказі і Середньому Поволжі. Російська імперія почала розпадатися на окремі народи, що прагнули до самостійного національно-державного життя. Але протилежно, як це сталося через рік з Австро-Угорською монархією — до розвалу Російської імперії не дійшло, бо поневолені Росією народи мали винищені російським деспотизмом або політично невироблені національні кадри, а зокрема національний провід, який у вирішальних моментах хитався між самостійністю й оманами федералізму. Цю нерішучість і опізнювання національного проводу в національних, соціальних і військових справах використали російські централісти та врятували від загибелі Російську імперію.

Головними рятівниками російської імперії були російські більшовики. Не тому, що вони мали більші сили, впливи чи симпатії, як інші російські партії, але тому, що вони ясно знали, чого хочуть, знали, що бажанням їх було не допустити до розвалу імперії, й до цієї своєї мети вони йшли безоглядно. Всі інші російські партії, без жадного винятку, мали те саме бажання. Але єдині більшовики мали сміливість піти на явну брехню в своїй пропаганді, мали московську нахабність потоптати свої попередні програмові обіцянки та зробити з них глум, і мали кацапську безоглядність брутально придушити обдурені ними маси. Російські меншовики, есери, кадети і всі ліберальні партії з урядом Керенського, що повалили царський уряд, були такими ж самими російськими імперіялістами, централістами і шовіністами, як і більшовики. Але, опинившись в ролі «визволителів» від царської деспотії, вони заплуталися в ніяковості й намагалися різними викрутками зберегти цілість Російської імперії. Не маючи сил узяти непокірних по-московськи за горло, вони не хотіли втратити марки лібералів і демократів та обіцянками ліберальних реформ спинити національну стихію, яка валила фундаменти імперії.

Большовики робили інакше. Кинули в перетомлені військові маси гасла, що вони за негайний мир, хоч знали, що самі ж поженуть ті маси наганами на дальшу війну. Друге гасло — що вони за визволення працюючих від експлуатації капіталістами і буржуями та за владу робітників і селян, хоч знали, що заженуть працюючих у таке ярмо експлуатації і рабства, про яке капіталістам навіть і не снилося. І третє гасло — що вони за повну волю, рівноправність і суверенність усіх народів, якщо поневолені народи будуть боронити нібито не цілість Російської імперії, але єдиний революційний фронт пролетарської революції. Проголошуючи це гасло, російські більшовики зараз же створили штаби наркомнацу, які розпрацьовували такі плани, методи і форми придушення і підступного винищування неросійських націй, до яких не додумалися навіть найлютіші російські царі.

Російські більшовики мали в той час конкурентів у різних соціалістичних партіях, і якраз через цю конкуренцію, щоб переліцитувати їх у

боротьбі за симпатії серед мас, висунули обіцянку територіальної автономії і прав націй на самовизначення.

З часів цієї дискусії подаємо становища Леніна і Сталіна, які ясно розкривають, що вони про право поневолених націй на вільне життя в державах, відокремлених від Росії, навіть і не думали.

В 1914 р. Ленін писав відкрито і по-московськи цинічно: «Визнання марксистами всієї Росії, і насамперед великоросами, права націй на відокремлення, ані трохи не виключає агітації проти відокремлення з боку марксистів тієї чи іншої пригнобленої нації, а неросійські марксисты повинні поставитися проти того права і агітувати за державну єдність з російським пролетаріатом».¹⁵⁾ Ленін придумав, отже, таку хитрість, що російський пролетаріат має декларативно заявляти, що неросійські народи мають право на відокремлення.

В 1920 р. Ленін розіслав співробітникам проєкт своїх тез про національне і колоніальне питання, приготований ним на II конгрес Комінтерну. Сталін, що тоді, як невідомий колишній студент духовної семінарії, командував большевицькою армією проти українських і польських військ і не міг особисто з Леніним обговорити його проєкту, листом передав свої зауваження до його проєкту совєтської федерації. Цей лист був друкований у трьох перших виданнях творів Леніна, а потім його вже більше не публіковано. Дата листа 12. 6. 1920 р. Сталін писав таке:

«Для націй, що вже належали до старої Росії, можна і треба розглядати нашу совєтську федерацію як прийнятий шлях до єдності. Ці національності або не мали в минулому ніколи власної держави, або її вже давно втратили. З уваги на такий факт буде можна серед них без більших труднощів провести нашу централістичну совєтську федерацію. Це саме, однак, не має пристосування до тих національностей, які до старої Росії не належали, які були самостійними, що розвинули власні державні форми і які, коли б завели совєтський лад, почувалися б силою або умовами змушеними до того, щоб вступити з Совєтською Росією в державні зв'язки такого чи іншого роду.

Візьмим, наприклад, майбутню совєтську Німеччину, совєтську Польщу, совєтську Угорщину, совєтську Фінляндію, — пише далі Сталін. — Це народи, що мали свою власну державу, свою власну армію і своє власне фінансове господарство, ставши самі совєтськими державами — ледве чи будуть згодні з тим, щоб на лад башкирів чи українців (підкр. наше, — С. Л.) негайно ввійти у федерацію з совєтською Росією. Бо широкі маси будуть добачати у федерації совєтського типу применшення їхньої державної незалежності, ба навіть нападу на неї. Тому я не сумніваюся в тому, чи для цих національностей федерація була б найприсмлівішою формою пов'язаності, не кажучи вже про такі відсталі країни, як напр., Персія і Туреччина, для яких як совєтський, так і всякий інший тип федерації є ще більш непристосований ... На основі таких міркувань, вважаю конечним додати конфедерацію в якесь місце до твоїх тез про переходові союзні форми трудящих націй».

Сталін, а з ним інші большевицькі вожді, що прагнули зберегти централістичну російську імперію, були переконані, що українці нарівні

¹⁵⁾ В. Ленін: Право нації на самовизначення, цитовано за Кузелем.

з башкірами настільки національно і політично невироблені, що їх можна обдурити і задовільнити совєтською федерацією. Ленін теж не боявся, що програмове надання українцям права на державне відокремлення від централістичної Росії в чому-небудь на практиці утруднить росіянам не допустити до того відокремлення. Але визвольна революція поневолених народів Росії заперечила ці сподівання, і Російській імперії загрожував розвал на національні держави. Російських большевиків найбільше хвилювала можливість втрати України.

»Три роки революції і громадянської війни в Росії показали, що без підтримки окраїн неможлива перемога революції, неможливе звільнення Росії з кігтів ворожих імперіялістів. Центральна Росія не може довго держатися без допомоги окраїн, у яких подостатком сирівців, топлива, харчових продуктів« — писав Сталін¹⁶⁾, ототожнюючи зовсім відкрито інтереси центральної Росії з інтересами пролетарської революції. Там же він писав ще й таке: »...большевики, борячись за відділення колоній, не можуть разом з тим не боротися проти відділення окраїн від Росії. Домагання відокремлення окраїн від Росії повинно бути виключене«. Україна була російським большевикам ще потрібна, як випадова база на Захід, особливо на Угорщину, де підготовлявся большевицький переворот Белі Куна. При такій програмовій настанові, большевицька партія в 1917–1923 рр. твердо і явно стала в обороні непорушної цілості Російської імперії і збройно виступила проти української державности, отже стала на позиціях російського великодержавного централізму. Коли ж Центральна Рада 20 листопада проголосила Третім Універсалом самостійність Української Народної Республіки, большевики вислали на Київ своє військо. В Харкові скликали вони в імені нібито »українських трудящих« з'їзд і проголосили розв'язання Центральної Ради та встановлення на її місце свого Центрального виконкому України і Народного секретаріату. Цей »робітничий уряд України« був підпорядкований Совєтові народних комісарів у Петербурзі. Він складався з винародовлених українців з обмосковлених тоді промислових районів Донеччини і Криворіжчини, з національних меншин та з інтернаціональної збірники, як: Євгенія Бош, Дора Іткінс, Аусем, Шліхтер, Сергєєв-Артем, Люксембург, Фрідріх та ін. Цей харківський уряд був большевикам потрібний на те, щоб викликати враження, ніби завоювальницька війна проти України не є взагалі завоюванням, але внутрішньою українською боротьбою за такий чи інший уряд. Пізніше большевики пропагандивно виснювали, що центральний большевицький уряд у Петербурзі, який 17 грудня 1917 р. з тактичних міркувань визнав самостійність України, не вів ніякої війни за знищення української самостійности, але на прохання українських трудящих дав їм підтримку. Цей мотив, що поневолені прагнуть самі своєї неволі і запрошують російських большевиків, або російський нарід, окупувати їх, став пізніше основою большевицької стратегії та головною напрямною фальшування історії большевицького завоювання неросійських народів, а в 50-их роках — головним і офіційним поясненням історії російських завоювань чужих народів також у минулих віках. Це головна заслона, якою досі большевики

¹⁶⁾Сталін: Політика сов. влади в нац. питанні, — цитовано за Кужелем.

прислонюють імперіялістичну істоту своєї національної політики. На передньому фоні спущеної заслони намальовані гасла волі, суверенності, конституційних свобод і прав на відокремлення всіх народів, а під гаслами — подяка поневолених за визволення.

Перше коротке захоплення більшовиками Кисва, в час якого вони вчинили жакливу масакру всіх, хто лише говорив українською мовою, показало, що вони задумали знищити українство одним радикальним ударом з чола і цим способом хотіли облегшити собі розв'язку національної проблеми в Україні. Їм ішло про швидке знищення провідних, національно вироблених і свідомих своїх політичних змагань українських верхів. Вони хотіли обезголовити українську масу і, оголосивши себе керівництвом та оборонцями прав бідних, хотіли демагогічними гаслами створити прорив між масами і їх національним проводом та спрямувати їх проти керівників національного визволення. Це розкрило справжню істоту національної політики російських більшовиків щодо України. Ця тактика — одним ударом по національних верхах знищити і їх, і українську національну проблему взагалі разом з ними — була висловом початкового переконання російських більшовиків, що українці, подібно як башкіри, не мають ніяких національно-державних претенсій, що їх баламутить лише групка «мазепинців». Цей первісний погляд, який більшовики мали в добу боротьби проти української державності і в початках свого панування в Україні, С. Николишин¹⁷⁾ характеризує так: Більшовики, правда, теоретично визнали право націй на самовизначення і на відокремлення, та у практиці лишали собі право інтервенції в користь совєтів — раз, а друге — більшовики зовсім не визнавали українців за націю. Для москалів жадної України не було. Українці — то буржуазна контрреволюційна партія, а Україна — якась Вандалія. «Вимога відділення окраїн у теперішній стадії революції глибоко контрреволюційна», казав Ленін. А бити буржуя за контрреволюцію — тоді не бракло охоти нікому.

Не досягнувши усунення і остаточної розв'язки української національної проблеми міцним ударом з чола, більшовики досягнули чого іншого, — часткового розщиплення сил і динаміки національно-визвольної боротьби українського народу. Обманливими гаслами і обіцянками вони ввімкнули деяку частину незорієнтованих і легковірних українців в русло «пролетарської революції», а частину штовхнули на позиції політичної пасивності, «неутралітету». Це було перше надшерблення сил української нації більшовиками, перетягнення малого відламка тих сил в протиукраїнські «резерви пролетарської революції» і відтягнення другого, більшого відламка українського народу в політичну неактивність.

Це не було те, чого більшовики бажали. Українці не були буржуазною партією самостійників, а нормальною нацією, і стерти з лиця землі української національної проблеми фізичним знищенням національних верхів не вдалося. Продовжуючи в тому періоді йти по лінії фізичного знищення національно свідомого українського елементу під гаслом лікві-

¹⁷⁾ С. Николишин: Культурна політика більшовиків і український культурний процес, 1947, ст. 9.

дації буржуїв і контрреволюції, більшовики разом з тим робили зусилля, щоб приєднати собі українські маси політичним обманом.

Ще на початку революції Всеросійський з'їзд совєтів для рятування Російської імперії від розпаду на самостійні національні держави створив окрему установу — народний комісаріят для справ національностей — наркомнац — під керівництвом Сталіна. Той комісаріят існував до липня 1923. Завданням наркомнацу було здавити національно-самостійницьку стихію неросійських народів і втримати ті народи у змінених рамках неподільної російської імперії. Наркомнац був поділений на національні відділи — комісаріати — і встановлював зміст політичної тактики, пропагандивні гасла, добір та вишколи диверсійних і адміністративних кадрів для загарбання неросійських країн. Завдання тих кадрів було підготувати більшовицький переворот у неросійських країнах, перебудувати їх на совєтські республіки і більшовицькій окупації надати вигляду «добровільного об'єднання» в одній союзній державі. Щоб проти такого насильного накидання і налякування не було великого спротиву неросійських мас, Сталін пропонував оголосити для неросіян ілюзорні права і, передусім, захоплення влади над неросіянами робити в такий спосіб, щоб їм здавалося, ніби це не москалі ззовні їх підкорюють собі, але що це роблять місцеві таки земляки. Сталін давав таку рецепту більшовицького підкорення неросіян: «...щоб зробитися рідною, совєтська влада повинна стати, перш усього, зрозумілою для них. Тому необхідно, щоб усі совєтські органи на окраїнах ... (а також органи партії) склалися по змозі з місцевих людей, що знають побут, навички, звичаї, мову місцевого населення... (потрібно), щоб місцеві маси втягати в усі ділянки управління...» Сталін сподівався, що через такий трюк неросійським масам буде здаватися, «...ніби совєтська влада та її органи є твором їх власних зусиль, втіленням їх прагнень»¹⁸⁾, а не підкоренням владі насланих з Росії загарбників.

По лінії тієї політики ініціатива більшовизації неросійських країн і споювання неросійських країн з Росією повинна мати вигляд прагнення місцевих неросіян; туди ж і скерувалися зусилля більшовиків у національній політиці. Насправді в неросіян прагнень більшовизації не було. До неросійських губерній наркомнац наслав з Росії своїх агітаторів, потворюючи їм свої відділи з національними секціями. Вони вивчали місцеві відносини, шукали способів поборювання націоналістичних впливів і перестановки на більшовицькі рейки культурно-освітнього життя, збільшували навчання по високих і середніх школах за інструкціями наркомнацу тощо.

В Україні компартія повела в роках 1917-22 політику відкритої русифікації під виглядом єдиного фронту пролетарської революції. Продовжуючи завдавати удари з чола окупаційними силами та силами напливового елементу, більшовики намагаються після 1919 р. зорганізувати такий удар з середини руками місцевих більшовиків. Це не була справа проста. Підкреслити треба, що для захоплення влади більшовики не мали в Україні вистачаючої організації, ані кадрів. Більшовизм не народився в Україні і не мав коріння в українських масах. Він був перенесений з Росії у вигляді клітин, а потім розвинувся як періональна

¹⁸⁾ Сталин: Сочинения, 4 том, ст. 358.

організація Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), що з 1903 р. була розбита на два крила, меншевиків і большевиків. На українське населення російська партія большевиків впливу не мала. Українці гуртувалися у своїх нелегальних партіях, з яких найчисленніша була РУП, а з 1917 р. дві немарксистські соціалістичні партії: Українська партія соціал-революціонерів (есери) та соціал-федералісти (есефи, перед тим ТУП).

Нечисленні українські марксисты гуртувалися не в російській партії есдеків, а у власній і конкуренційній до російської, Українській соціал-демократичній робітничій партії. Російська СДРП — меншевики і большевики — рекрутували своїх членів майже виключно з-поміж російського робітництва, зайшлого в українські обмосковлені міста, з-поміж такого ж студентства і потрохи з жидівського пролетаріату (який в більшості належав до конкуренційної партії «Бунд»). Обидва відлами цієї партії були в Україні чужі, зокрема були цілком відірвані від українського села. Невеликий доплив українців дісталася російська партія большевиків 1908 р., коли то мала група кол. членів РУП-у, яка була проти самостійности, а за зцентралізовану партію всієї Росії (Українська соціал-демократична спілка з Маленевським) вступила в її ряди.

Клітини російських есдеків-большевиків в Україні перетворилися згодом у регіональну організацію російської партії під назвою Комуністична партія (большевиків) України — КП(б)У — але від тієї зміни назви нічого не змінилось. КП(б)У осталася надалі філіялом російської компартії, національним складом була далі неукраїнською партією без зв'язку з українськими масами, її ворожість до державних і національних інтересів народу осталася надалі незмінною.

Українські комуністи не хотіли в 1917 р. йти до цього філіялу російської компартії, але ставали членами двох українських комуністичних партій, які не відкидали національної програми. Цими партіями були: ліва група українських есерів (немарксистів), що пізніше назвала себе: Українська комуністична партія (боротьбістів), скорочено УКП(б), та друга — Українська комуністична партія (укапісти), що була відламом Української соціал-демократичної робітничої партії (марксистів). Таким чином у часах революції існували та діяли в Україні три комуністичні партії, дві українські — боротьбісти та УКП (укапісти) — і окремо від них одна російська КП(б)У, районний філіял Всеросійської комуністичної партії большевиків, ВКП(б). Остання в часах революції вербувала своїх членів з російського або обмосковленого пролетаріату та з-поміж російських солдатів, що були розташовані гарнізонами по Україні.

Хоч ЦК ВКП(б) визнавав тільки одну комуністичну партію з правом на диктатуру, свою власну партійну сітку в Україні, КП(б)У, але слабкість КП(б)У в Україні примусила Центральний комітет толерувати існування ще і двох українських компартій. В «Історії Української РСР» (том I) большевики признаються до того, що російська КП(б)У не мала в 1917 р. ніякої популярности в Україні навіть у своїх найміцніших і найбільш обмосковлених районах: «В Харківській раді на 300 депутатів, — читаємо на ст. 777, — було тільки 40 большевиків, у Катеринославі з 250 депутатів — 30 большевиків. Решта депутатів були меншевики, есери,

безпартійні. Таке ж становище було і в багатьох інших радах». Наведені більшовиками цифри вистачально доводять, що робітництво промислових міст України було проти більшовизму. В непромислових і менш обмосковлених районах більшовики взагалі впливів не мали і їх становище в інших радах було не «таке ж» саме, але просто скандальне. Тому російським більшовикам з ВКП(б) не лишалося нічого іншого, як піти на тимчасову співпрацю з обидвома українськими комуністичними партіями, щоб, використавши їх, потім знищити.

Яке ж було відношення обидвох українських компартій до російської КП(б)У? Воно не було однакове. УКП (боротьбісти) в час першої російсько-більшовицької окупації (грудень 1917 до квітня 1918 р.) брали участь у тодішньому т. зв. уряді України російських більшовиків. Вони все ж таки мали деяке зрозуміння до національних змагань українського народу і в своїй наївності домагалися без ніякого успіху, щоб комінтерн визнав саме їх за єдину секцію українських комуністів. Комінтерн за таку визнав, очевидно, російську КП(б)У.

Інше відношення до російської КП(б)У мали укапісти (УКП). Хоч укапісти були марксистами, вони не лише не співпрацювали з російською КП(б)У, але, в протилежність до боротьбістів, стояли на позиціях повної самостійності УССР. До 1919 р. вони підносили повстання проти більшовицького уряду або включалися в загальний повстанський рух, маючи тоді ще назву УСДРП — незалежних. Щойно коли в вересні 1919 р. Денікін почав окупувати Україну та заводити чорносотенну політику російської реакції, ця партія назвала себе УКП і ввійшла в співпрацю з російською КП(б)У. Допомігши російській КП(б)У закріпити в Україні окупаційну владу, укапісти опинилися в безвихідному положенні. Партія боротьбістів, як окрема партія українських комуністів, проіснувала лише до 1920 р. і була примушена самоліквідуватися та злитися з російською КП(б)У. Укапісти витримали довше репресії російської КП(б)У і проіснували легально до весни 1925 р. Тоді то комінтерн виніс рішучу постанову про недопускальність двох компартій в Україні. Серед укапістів створилася течія за влиття в КП(б)У, щоб у легальних формах через КП(б)У здійснити свою національну програму. УКП в 1925 зліквідувала себе і більшість її членів ввійшла в КП(б)У.

З обидвох українських комуністичних партій багато українських комуністичних діячів ввійшло у ряди КП(б)У і допомогли цій російській партії закріпити свою владу в Україні, добиваючись час від часу деяких полегш та поступків в культурній політиці, щоб ними втихомирити і приспати незадоволення українських мас. Це може виглядати на парадокс, але з перспективи років треба ствердити, що справжніми комуністами в Україні в добу раннього комунізму були не російські більшовики, але невеличка горстка українських комуністів: боротьбістів і, зокрема, укапістів. Вони з притаманним українській психіці ідеалізмом і безкритичністю повірили в комуністичні утопії, в буквальний текст більшовицької фразеології, в щирість і в здійсненність комуністичної програми, яку уявляли собі інакше, ніж російські більшовики, а зокрема як пошанування прав народу, через те опинилися самі в полоні російського обману і обманювали маси.

Влившись, по деякому пручанні, в КП(б)У, вони вирішально допомогли всеросійській ВКП(б) підкорити українські маси Москві та її партії, думаючи, що прикладають свою руку до будівництва комунізму, а не російсько-більшевицького централізму. Вони були співниками російських большевиків у всіх майже злочинах над українським народом. Але, не розчовпавши захованих за комуністичними фразами централістичних і антинаціональних інтенцій російських большевиків, вони під стихійним натиском національно пробуджених мас допускали в національних, зокрема в культурних питаннях часів українізації, таку політику, яка не була протиставна фразеології комуністичної доктрини, але була часто суперечна загарбницьким і експлуататорським інтенціям російсько-більшевицьких централістів щодо України. Це було можливо робити в ситуації, яка постала після невдачі большевицького наступу з чола на Україну, його заламання і тактичного відвороту на всіх відтинках до політики НЕП-у.

В міру того, як російська КП(б)У підховувала в тому періоді нові партійні кадри з протиукраїнського або політично мало зорієнтованого елементу і міцніше закріплювалася, Сталін винищував укапістів і боротьбістів усіх до ноги під закидом різворідних ухилів. Разом з ними винищив і вирощену за той час українську культурну верхівку. Ілюзії, створені в Україні обманом російських большевиків, закінчилися розстрілом і ліквідацією шумськізму, волобуїщини і скрипниківщини. Російський большевизм показав відкрито своє правдиве великодержавне обличчя. Розчарування українських мрійників, що вірили в загірну кому-ну, а побачили за її фасадами незмінне обличчя великоросійського деспотизму, було безмірне. Драматичне самогубство Хвильового було символічним виразом того провалу ілюзій і смертю наївної віри українських комуністів у щирість комуністичних гасел, проголошених російськими большевиками.

Після великої масакри української інтелігенції, розгрому культурних діячів, винних і невинних у діяльності Спілки Визволення України, та після ліквідації Української Автокефальної Церкви, — прийшла масова ліквідація і вивози українського селянства під гаслом розкуркулювання. Незабаром після того організований російськими большевиками голод у 1932 р. був ударом у фізичну субстанцію української нації.

Трупами української інтелігенції і селянства встелили російські большевики шлях для приходу першої п'ятирічки індустріалізації і колективізації. Гасла боротьби з класовим ворогом були потрібні на те, щоб прикрити ними потребу приборкання і припинення занадто буйного й грізного росту української нації за короткі роки НЕП-у та українізації. Саме НЕП і українізація, не роки заламання і відступу большевицької політики, що їх досі ідеалізують закордонні комуністи, але роки воєнного комунізму, колективізації і 1-ої п'ятирічки є характеристичні для вияву свідомо і пляново веденої національної політики большевиків.

(Далі буде)

МИХАЙЛО ПАВЛЮК

ХИБИ СОВЕТСЬКИХ ПОКАЗНИКІВ ВИКОНАННЯ ПЛАНІВ

Населення ССРСР і вільний світ можуть мати відомості про розвиток господарських процесів в СРСР тільки з советських джерел. Ці джерела дуже скупі і неповні. Але, поскільки інших немає, ці советські інформації мають колосальне значення, особливо для вільного світу. Вільний світ з советських показників планування і виконання планів повинен робити далекойдучі висновки, що часто мають значення не лише для оцінки потужності советської економіки, а і для орієнтації в проблемах суто військового характеру. Преса вільного світу, в тому і наша еміграційна, постійно обговорює советські показники господарського планування і виконання цих планів.

Та часто тут нам не доводиться зустрічати більш-менш докладної аналізи хиб советських показників виконання планів. Цією короткою розвідкою маємо на меті поінформувати про ці хибі і тим сприяти правильному тлумаченню советських цифр виконання планів. Важливість такого критичного навісвітлення советської системи збирання і подавання даних про виконання планів обумовлюється ще і тим, що ці дані дають Москві можливість вести найпотужнішу пропаганду не тільки серед таких країн, як Індія, а і в країнах Європи та Північної Америки.

Хибі советських показників виконання плану слід поділити на дві категорії — на хибі органічні, що є наслідком всієї советської господарської системи, і хибі неорганічного характеру, що є наслідком прямого фальшування даних виконання плану.

З органічних хиб подавання показників виконання плану на першому місці стоїть система відрядної оплати праці, а не погодинної, як у вільному світі. За советськими колективними угодами державних підприємств (колгоспи та промислові артілі), сплата робітникам чи членам артілі завжди встановлюється за штуку, за операцію, чи за певний обсяг роботи. Така метода оплати охоплює майже всю робітничу масу ССРСР. Навіть була спроба перевести на відрядну систему оплати увесь канцелярійний апарат. Але вдалося це в дуже малому відсотку. У всякому разі, в ССРСР приблизно з початку тридцятих років і тепер не менше 90 відсотків всіх робіт провадяться з оплатою за штуку чи відрядно (так званий «акорд»). Коли взяти на увагу, що сплата за штуку чи відрядно завжди дуже низька і ще постійно знижується чи збільшуються норми виробітку, то майже все, що працює в ССРСР, прагне заробити більше, напружує свої зусилля і, крім того, здає роботу з недоборами, з браком, навіть здати й повний брак. Скрізь на советських заходах є вибраківщики, але, коли б вони почали дуже ретельно вибраківувати, то це дуже знизило б виконання плану заводу. Такого браковщика адміністрація заводу зуміє приборкати. Таким чином, у дані виконання плану потрапляє значна кількість браку, недоробок і продукції поганої якості. Але в советських умовах погана якість

і брак залежить не тільки від системи поштучної чи акордової платні, а і від постійної нестачі якісної сировини та напівфабрикатів, з яких робітникам доводиться виробляти продукцію. Кращі ґатунки сировини та напівфабрикатів відпускаються насамперед для військових заводів, а решта працює на тому, що лишилося. Отже так виглядають два основні чинники, що утворюють значну кількість недоробок, часткового браку й повного браку та, що головне, цим браком заводи збільшують виконання свого плану продукції.

Можна думати, що покупці можуть внести корективу у виконання плану заводу, не прийнявши його неякісної продукції. Правда, між поставщиками і покупцями-державними підприємствами йдуть постійні суперечки відносно якості сировини, напівфабрикатів чи готових виробів, але система повного планування постачання утворює таку залежність виконання плану заводу-покупця від одержання матеріалів чи напівфабрикатів від заводу-продавця, що, як правило, завод-покупець після всіх рекламаций про погану якість використовує неякісну сировину і напівфабрикати, коли для цього є найменша можливість. Так, скажемо, якесь будівництво залізниці, яким «цікавився сам Сталін» чи тепер Хрущов, одержало партію рейок, що можуть служити лише 5 років замість 15 років нормального часу служби. Себто одержало рейки браковані на 66%. Але коли будівництво залізниці цих рейок не прийме, то само не виконає плану на яких 50%. Адміністрація будівництва не дуже турбується, що буде за 5 років, і для уникнення неприємности за невиконання плану приймає рейки за якість на 100%. Приклад використання на 66% бракованих рейок ми привели тому, що саме совєтські лідери не раз скаржились, що в СРСР рейки служать лише 5-7, замість 15 років. Але це, звичайно, стосується не одних рейок, а й великої частини іншої продукції совєтських заводів.

Коли браковану продукцію приймають за добру навіть державні підприємства, то продукції, що призначена для населення, державні торговельні організації майже зовсім не бракують. Голодне на крам населення купить усе. Крім того, торговельним організаціям теж треба виконувати свій план; їм цей план треба виконати аби-яким крамом.

З середини тридцятих років Москва почала вести боротьбу з утратами від браку продукції. Але й за висловленнями совєтських лідерів виходить, що ця боротьба їм не під силу. І це зрозуміло, бо це органічна хиба господарки совєтського зразка. Дружні зусилля всіх працюючих, щоб більше заробити, і дружні зусилля всього совєтського апарату, — включно з наркоманами, якими, як і підрядному апаратчикові, треба виконувати план і для того приховувати браки — роблять боротьбу з браком мало ефективною.

Що стосується відсоткових розмірів часткового і повного браку, що в совєтських даних фігурує як якісна, повноцінна продукція, то важко сказати щось певне. У всякому разі, це дуже значний відсоток. Так С. Н. Прокопович, відомий советофіл, якого не можна підозрівати в бажанні перебільшувати, обрахував відсоток втрати якості і браку, включеного у виконання плану за 1932 р., у висоті 63,1 %.¹⁾ Думасмо, що

1) С. Н. Прокопович, «Народное хозяйство СССР», видав. ім. Чехова, Нью-Йорк, 1952, том I, стор 374-377, том II, стор. 330.

Москві в наступні роки вдалося значно знизити цей відсоток, але й тепер відсоток браку повинен бути дуже великий. І цей брак включається у виконання плану продукції господарства СРСР. Ми не вважаємо за можливе знати виконання советського плану, як це робить Прокопович, бо й сама Москва не може знати цього. Для аналізу важливо констатувати, що такого роду перебільшення показників виконання советських планів є, і то дуже значне.

Так окреслюється перша органічна хиба показників виконання плану советського господарства.

Друга хиба полягає в советській системі обліку виконання плану промислового виробництва, сільського господарства, торгівлі й будівництва. Совети цей облік звать «оперативним обліком», а не статистичним. Цей оперативний облік має призначення допомагати керувати виробництвом та іншими господарськими операціями. На заході вважають, що в СССР статистичний облік є незалежний від адміністрації підприємств, бо всі статистичні матеріали подаються від імені центральних статистичних установ (ЦУНХУ). Фактично ЦУНХУ лише опрацьовує форми обліку і дає інструкції для них. Про виконання плану підприємства виповняють докладні — місячну, квартальну і річну — форми. Але всі ці форми в першу чергу посилаються не ЦУНХУ чи його філіям, а вищепоставленому господарському органу (тресту). Контролю виконання плану провадить не ЦУНХУ чи його філії, а вища господарська організація.

Таким чином облік виконання плану знаходиться в руках дирекції підприємств, що, як відомо, зацікавлені подати найбільше виконання плану. Це дає директорам заводів можливість у різний спосіб подавати показники виконання плану вищі, ніж вони є в дійсності. В усьому СССР перед кінцем кожного місяця, кварталу і року на всіх підприємствах можна спостерігати таємничу метушню у вузькому колі адміністрації й плянового відділу статистики. Це вишукуються способи шляхом фальшування підвищити показники виконання плану. Статистики підприємства, що повністю підпорядковані адміністрації, не можуть не подати того, що наказує адміністрація, хоч би вони знали, що це фальшиві дані. Кремль усе це добре знає, але робить вигляд, що не помічає. Для Кремля зручніше, щоб фальшування проводилися на низах. Тоді йому самому треба менше займатись фальшуванням показників виконання плану. А коли когось з директорів притягають до відповідальності за неправильне подання відомостей про виконання плану, то це значить, що з якихось інших міркувань цього директора треба покарати і найлегше це можна зробити, обвинувачуючи його у фальшуванні, бо такого фальшування допускається кожний директор.

У вільному світі статистичні органи теж одержують відомості про випуск продукції від адміністрації приватних підприємств. Це теж органічна хиба статистичного обліку вільного світу, але наслідки її протилежні. Приватні підприємства вільного світу завжди прагнуть зменшити показники випуску продукції, щоб уникнути збільшеного оподаткування (в СССР, як ми бачили, ця органічна хиба приводить до штучного збільшення показників виконання плану). Тому при порівнянні якогось показника продукції того самого предмета в якійсь державі вільного світу

треба завжди враховувати наведене і робити відповідну корективу. Але з прикрістю констатуємо, що в економічній літературі вільного світу такі корективи не робляться. Тому советські показники випуску продукції часто посідають незаслужено високе місце.

Нарешті органічною хибкою показників советського виконання плану є система оцінки цих показників у советських рублях. Кремль, починаючи з першої п'ятирічки, запровадив оцінку показників виконання плану у так званих цінах 1926/27 рр. В залумі й назві ці ціни повинні бути незмінними. Було на меті досягнути легке порівнювання грошових показників першого-ліпшого року з показниками двох років. Поскілки ціни 1926/27 рр. були базовані на високому курсі советського рубля, що дорівнював 0,36501 гр широго золота, то виконання плянів у грошовому виразі не було імпозантне. Але перші роки першої п'ятирічки виконанням плянів, в основному, збігалися з курсом советського рубля тих років. Вже в 1932 р. можна бачити, що оцінка виконання пляну за цей рік у незмінних цінах доводить значний упадок курсу рубля. Отож уся продукція за 1932 р. за незмінними цінами була визначена Москвою в 49,7 мільярда рублів, а бюджет устійнений на цей рік в 37,99 мільярда рублів.²⁾

Така велика різниця між сумою бюджету і сумою випуску продукції наочно показувала обниження купівельної спроможности рубля більше ніж у три рази і демаскувала інфляційний характер советського бюджету. В той же час це був перший сигнал органічної хиби методи оцінювати випуск продукції штучними незмінними цінами 1926/27 рр. У вільному світі випуск продукції завжди визначається риночними цінами поточного року. Порівняння з іншими роками робиться методом внесення корективів у випадках, коли курс валюти був не однаковий. Советська метода незмінних цін, побудована на повному нехтуванні цінністю предмета, не могла відбити дійсної ціннісної ваги випуску продукції СССР. Її мета була обмежена — полегшити кількісне порівняння. Скоро прийшли далші ускладнення. Почала з'являтися продукція речей, що в СССР перед 1926/27 рр. взагалі не вироблялися. В тридцятих роках ці предмети для статистичної відчитности оцінювали пляновими цінами. Після війни такі предмети почали оцінювати їх собівартістю в першому році виробництва в СССР. Відомо, що перший рік виробництва дає найвищу собівартість.

Отже тепер вартість випуску продукції в СССР визначається трьома категоріями цін, які не мають і не мали ніколи зв'язку між собою. Тепер утворилась мішанина оцінок, яка може служити тільки для пропаганди советських досягнень у випуску продукції в сотках мільярдів рублів 1926/27 рр. Є всі основи думати, що совети для підвищення показника продукції у грошовому виразі без офіційного повідомлення перейшли взагалі на так звані «поточні ціни». Такий термін у советській економічній літературі з'явився недавно і вживається частіше й частіше. Але неможливо устійнити, що це за ціни. Чи це ціни поточної собівартости, чи поточні відпускні ціни, чи плянові відпускні, чи ціни плянної собівартости. Можна бути певним, що і

²⁾ К. Н. Плотніков, «Бюджет социалистического государства», Госфиниздат, Москва, 1948 г., ст. 54.

сам Кремль не має змоги користуватися такими грошовими показниками виконання, бо наведена плутанина оцінки в рублях унеможливорює це. Але пропагандивне значення така оцінка має. Правда, економісти вільного світу вкінці прийшли до висновку, що оцінювати випуск продукції ССРС за її грошовим показником неможливо. Це вже певне досягнення. Але широкі маси населення вільного світу, особливо таких країн, як Індія, Єгипет та інші, виконання пляну на сотки мільярдів руб. гіпнотизує надалі. Наступна таблиця показує цифрову динаміку показників виконання пляну продукції на певні роки в мільярдах рублів:

В незмінних цінах 1926/27 рр. ³⁾						В незмін. цінах і значно вищих ⁴⁾			
Рік	1913	1917	1921	1927/28	1932	1937	1940	1945	1950
	20,8	16,0	8,0	25,0	45,5	96,3	128,3	115,0	210,4

Показник випуску продукції 1913 р. в незмінних цінах 1926/27 рр. значно зменшений. Зараз ми обмежуємося лише цим зауваженням, бо маємо на меті на цьому питанні зупинитися докладніше в наступному викладі. Показник за 1932 р. значно перебільшений за рахунок дуже перебільшених даних про збір урожаю з колгоспних ланів; сюди в продукцію враховано також величезний відсоток всякого роду браку виробів промисловости, що ввійшла в експлуатацію протягом першої п'ятирічки.

Кидається у вічі велике збільшення випуску продукції, починаючи з 1937 р. Зріст, безумовно, був і значний, але треба зробити поважну знижку в його визначенні не лише за низькими незмінними цінами, а й за штучними високими, про що ми писали вище. На жаль, ми не маємо грошових показників виконання пляну продукції за останні роки. В останніх роках Москва вдалась до методи подавання відомостей про виконання пляну у відсотках часто від невідомої на заході величини. Це можна пояснити тим, що до 1950 р. советська пропаганда ставила собі більш помірковану мету — демонструвати перед вільним світом і своїми підданцями перші кроки розвитку соціалістичного виробництва. Після 1950 р. Москва перейшла до наступної пропагандивної акції — доводити, що вона доганяє вільний світ, а зокрема Америку. А для такої мети подавання відсотків зростання продукції, особливо важкої індустрії, дає можливість уникати прикрих розбіжностей в даних. Треба сказати, що ця метода дає для Кремля достатній успіх. Низка економістів Заходу вже почала вираховувати, коли саме ССРС, на їх думку, пережене Америку, і то в основних галузях продукції.⁵⁾

3) В часи НЕП-у в ССРС господарський рік не збігався з календарним роком. Господарський рік був від 1-го жовтня до 1-го жовтня наступного календарного року. Тому незмінні ціни означаються «1926/27 року». Фактично це ціни від 1-го жовтня 1926 року до 1-го жовтня 1927 року.

4) Цифри виконання пляну продукції взяті з цитованої праці проф. Прокоповича, том 2, стор. 304, 338.

5) Василь Марченко, «Восьмая конференция Института по Изучению СССР», 1956 г., Мюнхен, ст. 111-135; Г. Шварц (США) «Пятая конференция Института по Изучению СССР», Мюнхен, 1955 г., ст. 55-65.

Так можна коротко окреслити основні органічні хиби советських показників виконання виробничих планів.

Переходимо до розгляду хиб советських показників виконання плану, що не є наслідком органічних хиб статистичного обліку і фінансової системи — себто хиб неорганічного характеру. Це переважно фальшування статистичних даних самим Кремлем. Цього фальшування багато і воно в різних галузях господарства провадиться в різний спосіб, хоч завжди у дуже замкненому колі кремлівських вождів і довірених осіб з фахівців. Воно мало що виходить на денне світло, але все ж децю можна устійнити і документально обґрунтувати, а саме:

1) Лише недавно устійнено, що Кремль систематично подавав відомості про виконання плану збору врожаю в колгоспах і радгоспах, не беручи фактично зібраної кількості, а кількість, що, на думку районних земельних управ, могла бути зібрана зі збіжжя на корені з урахуванням нормальних утрат на 10%. Економісти, що на Заході займаються дослідженням советського сільського господарства, називають цю методу обліку «біологічною». Але це не відповідає дійсному станові речей. Районові земельні управи завжди мають точні й категоричні вказівки встановлювати цей нібито «біологічний» урожай по можливості так, щоб була змога найбільшу частину його відібрати для держави шляхом хлібоздач чи «добровільного» продажу «зайвини» для споживчої кооперації. Тому обрахунки врожаю за станом на корені завжди перебільшені.

В економічній літературі західних советознавців є ще термін «амбарний урожай». Під цим терміном розуміють урожай дійсно зібраний, бо відомості про нього дає колгосп після обмолоту збіжжя. Західні советознавці з такими іменами, як Н. Ясний, С. Прокопович і В. П. Полетика, вважають, що цей «амбарний урожай» можна визнати за приблизно правильний показник продукції колгоспів.⁶⁾ З їх поглядом не можна погодитися, бо згадані дослідники не взяли під увагу першої, основної та органічної хиби советського обліку продукції. Відомості про «амбарний урожай» дають голови колгоспів, партійна кар'єра яких залежить від того, в якій мірі їх «амбарний урожай» збігається з урожаєм, встановленим районною земельною управою. З різниці між «амбарним урожаєм» і «біологічним» встановлюють розмір втрат збіжжя.

Як ми вже писали, Москва подає відомості про виконання плану сільсько-господарської продукції по перебільшених передбаченнях біологічного урожаю, хоч мають відомості теж про перебільшений амбарний урожай. Згадані советознавці відстоюють погляд, що за такою методикою Кремль збільшує показник урожаю на 25 відсотків проти дійсно зібраного.

Як відомо, починаючи з 1933 р. Москва почала застосовувати облік урожаю нібито «біологічною» методою. Нижче подаємо дані про урожай в Україні в 1933 р. за советськими опублікованими показниками і за рапортами колгоспів, що ніколи не друкуються.

6) С. Н. Прокопович, том 2, ст. 334; В. П. Полетика «Четвертая конференция Института по изучению истории и культуры СССР», выпуск первый, ст. 76.

Врожайність в центнерах з гектара за 1933 р.

Назва продукції	Советські офіц. дані	За рапорт. колгосп.	Совет. дані перебільшено	
			на кількість цент.	у відсотках
Жито озиме	10,3	7,1	3,2	31,2
Пшениця озима	13,1	9,0	4,1	32,1
Пшениця ярова	10,3	6,3	4,0	38,9
Ячмінь	13,2	8,9	4,3	32,5
Овес	11,3	7,6	3,7	32,8
Просо	6,2	2,9	3,3	56,4
Кукурудза	12,5	7,3	5,2	41,6
Всі зернові та бобові	11,4	7,9	3,5	30,1

Так виглядає порівняння. З цих фактичних даних, можна бачити, що, хоч 1933 р. мав винятково великі втрати врожаю, то 25% утрат можуть бути пересічними для всіх років. Підтвердження цього ми знаходимо в промові Хрущова на пленумі ЦК КПСС в січні 1955 року. На цьому пленумі Хрущов довів, що вистачить затримати збирання зернових на 15 днів, і проти обчислення врожаю на корені врожай зазнає втрати на 27-29 %.⁸⁾ Тим часом збирання врожаю часто затягається на 25-40 днів і більше. «Правда» писала, що в 1954 році на 1 жовтня в Іркутській області не були ще скошені десятки тисяч гектарів.⁹⁾

Наступна таблиця показує, як виглядає врожай за останні роки, коли відрахувати від нього 25% систематично добавлюваних Кремлем у статистиці (в мільйонах центнерів)¹⁰⁾:

Рік	1940	1950	1953	1954	1960 (пліяч)
Офіційні дані	1190,0	1246,0	1300,0	1321,0	1640,0
Амбарний врож.	952,0	997,0	975,0	984,0	—
Зфальшовано по роках на	238,0	249,0	324,0	337,0	—

Коли врахувати, що Кремль кожного року штучно збільшував урожайність пересічно на 250,0 мільйонів повних центнерів, то за 20 років (відкидаючи роки війни) це дасть 5000,0 мільйонів повних центнерів, або втричі більше, ніж Москва плянує зібрати в 1960 р.

Пряме фальшування показників випуску продукції можна спостерігати і в методі подавання показників про видобуток з надр. Це стосується добування вугілля та різних руд. Кремль систематично подає у своїх показниках ту кількість, що піднята з шахт та рудників на поверхню, а не ту кількість, що лишилася після сортування та очищення від породи. Тому советські показники видобутку руд та вугілля дуже перебільшені. Проте не можна встановити перебільшення. Треба лиш підкреслити, що з того часу, як в СРСР перейшли на видобування вугілля й заліз-

7) Журнал «Визвольна Політика», 2 (19), 1948, ст. 20.

8) «Правда» за січень 1955 р. 9) «Правда» за 4 жовтня 1954 р.

10) «Пятая конференция Института» в Мюнхені, 1955 г., ст. 29.

ної руди з дуже бідних родовищ, відсоток породи мусів значно піднестися. Крім того, Москва ніколи не подає відомостей про відсоток заліза в руді і калорійність вугілля.

Наступна таблиця ілюструє советські дані видобутку вугілля в мільйонах тонн¹¹⁾:

Рік		Рік		Рік	
1913	29,12	1945	148,0	1952	300,0
1922	11,32	1946	162,8	1953	320,0
1927	35,51	1947	182,0	1954	346,0
1932	64,63	1948	207,2	1955	370,0
1937	128,0	1949	235,3	1956	плян
1940	166,0	1950	260,0	1960	даних немає
1943	90,0	1951	280,8		

В таблиці дуже підозріло виглядає пересічне збільшення видобутку на 20 мільйонів тонн річно, починаючи з 1945 р. Підозріло виглядає також плян збільшувати видобуток пересічно на 40 мільйонів тонн кожного року шостої п'ятирічки. Ця обставина є доказом систематичного фальшування показників видобутку вугілля. З міркувань престижу і пропаганди, совети не можуть не показувати якогось постійного високого збільшення, бо така логіка всілякої систематичної брехні. Закруглюванням цифр видобуток вугілля фальшує сам Кремль, а не дирекція шахт. Думасмо, що перебільшення показників видобутку вугілля в ССРСР дорівнює 15-20 %. Приблизно таке саме перебільшення показників видобутку в ССРСР залізної руди.

Фальшиві показники видобутку вугілля і руд дають Москві поважні пропагандивні успіхи. Але відомостями про видобуток золота совети досягнули найбільших успіхів іншим шляхом. Подаємо таблицю видобутку золота в ССРСР, що опрацьована американськими «знавцями ССРСР» (кількість золота показана вартістю в долярах).

Рік	мільйони доларів	Рік	мільйони доларів
1929	15,0	1934	135,0
1930	31,0	1935	158,0
1932	40,0	1936	187,0
1933	56,0	1937	185,0
1933	95,0	1938	180,0

Оцінка унції щирого золота проведена з розрахунку 1 унція = 20,67 дол. по першу половину 1933 р. Видобуток другої половини 1933 р. і наступних років перерахований на долари з розрахунку 1 унція = 35,0 долара.¹²⁾

За подані роки, свої дані про видобуток золота в ССРСР Москва подала лише за 1929 та 1930 рр. Інші дані є результатом рахунків американських «знавців». З них виходить, що ССРСР стоїть на другому місці в світі пі-

11) Таблиця взята з таб. інж. Полежаєва, складена на підставі декількох джерел. «Вестник Института по изучению СССР», Мюнхен, 1955, 4(17), стор. 7.

12) Американський альманах 1945 р., ст. 550.

сля Південної Африки, а США лише на третьому місці, вже після ССРСР. Для досягнення такого пропагандивного успіху Кремль обмежився заявами Молотова і Сталіна. В 1935 році Молотов у промові заявив, що Державний банк ССРСР має запас золота в 970,8 мільйонів золотих рублів з паритетом в 0,77423 гр щирого золота, а Сталін в інтерв'ю американському кореспондентові ще в 1933 р. сказав таке: «У нас багато золотоносних районів і вони швидко розвиваються. Особливо за два останні роки ми поліпшили методи нашої розвідувальної роботи і знайшли великі запаси».¹³⁾ Дійсно саме в ці роки всі в'язниці НКВД були переповнені людьми, від яких вимагалось здати золото; і в ці роки «Торгсіні» тільки за золото продавали харчі голодному населенню. Методи розшуків золота зовсім нові і нові «родовища» дійсно були дуже численні. А золото, про яке говорив Молотов, було переважно те, яке було «видобуто» у в'язницях НКВД і «Торгсіні». Разом з тим американські «знавці» не довідались своєчасно, що Кремль забрав в 1937 р. на 760 мільйонів доларів золота еспанського прокомуністичного уряду Негріна.¹⁴⁾

Коли ми устійнили такі високі перебільшення в відомостях про випуск продукції основних ґатунків сировини, нам зовсім зайво окремо зупинятися на фальшуванні відомостей про випуск продукції советської промисловости, що базована на цих ґатунках сировини. Ясно, що вся ця промисловість повинна давати меншу продукцію в порівнянні до советських показників навіть у більшому відсотку, ніж Москва фальшує випуск сировини для неї. Це стосується даних про продукцію металообробної промисловости, хемічної, текстильної, електроенергетичної, харчової та багатьох інших.

Як ми вже зазначали, Кремль узагалі мало подає відомостей про виконання пляну, але інколи для пропаганди робить такі заяви: «В такому то році зроблено 200 мільйонів пар шкіряного взуття». На Заході кожний уявляє, що взуття приблизно такої якості, як продукується в Америці, Англії чи Німеччині, себто що носить 2-3 роки. Може створитися враження, що населення ССРСР принаймні на 2 роки забезпечене. Фактично ніколи не було зроблено такої кількості взуття, а з того, що дійсно зроблене, якісне взуття відійшло для війська, МВД чи випродалось за розподільниками. Для вільного продажу лишилася маса так званих «балеток» на м'якій підшві та з риб'ячої шкіри, черевиків для робітників, що розлазяться за 4-6 місяців та поганої якості взуття для дітей віком до 5-6 років. Бо на дитяче взуття можна використати всілякі обрізки шкіри та шкіру дуже поганої якості.

Вище ми навели низку прикладів фальшування самим Кремлем показників виконання советських плянів. З тих прикладів видно, якими різноманітними засобами користується Кремль для введення в блуд своїх підданців і опінії вільного світу. Але цією короткою аналізою ми зовсім не хочемо відвернути уваги від того важливого моменту економічного розвитку, який посилює військовий потенціал ССРСР. На цю продукцію

¹³⁾ Відчитна доповідь про роботу уряду 7-му з'їздові советів, 1935 р., стр. 23.

«Большая советская энциклопедия», том 17, ст. 155.

¹⁴⁾ «Америка», за січень 1957 р.

йдуть найкращі матеріяли, найкваліфікованіша робоча сила і найкращі технічні кадри. Думасмо, що у військовій промисловості плани дійсно виконуються і навіть перевищуються.

Для закінчення нашої аналізи треба зупинитися на питанні, чи можна робити порівняння советських показників про випуск продукції з такими показниками інших держав і царської Росії? Що торкається порівняння советських показників з показниками царської Росії, то треба мати на увазі наступне:

1) В царській Росії ніколи не провадили господарського перепису. Тому можна користуватися лише приблизним обліком з різних галузів господарства.

2) В царській Росії зовсім не був налагоджений поточний статистичний централізований облік економічних показників. Лише земства — там де вони були, і то кожне земство своєю методою — збирали деякі відомості про економіку губернії.

3) Населення ставилось з підозрінням до збирання статистичних даних про господарську діяльність і систематично приховувало від земств усе, що можна було приховати, особливо розміри продукції.

Тому біль-менш правдивий характер мали економічні дані, взяті з документів залізничних перевозок, акцизного управління і тому подібних дуже нечисленних джерел. Решту економічних показників царської Росії становили приблизні безджерельні обрахунки аматорів. Тим часом совети часто подають показники царської Росії для порівняння з своїми досягненнями. Здебільшого роблять це тоді, коли їм вигідно. В іншому разі таких порівнянь не подають зовсім. Але звідкіля совети беруть показники царської Росії, коли їх не було? Нема сумніву, ці показники зфабриковані Кремлем з власною тенденцією. В тій частині продукції, в якій совети давно випередили царську Росію, фальшування царських показників не мають великого аналітичного значення. Але всі оцінки советських показників сільського господарства і досі базуються на порівнюванні їх з часами царату. При цараті ніхто не знав навіть приблизно, скільки тоді було кіз, овець, курей, свиней, навіть корів та волів. Мало того, в царській Росії навіть гуртовий збір зернових культур не був відомий хоч би приблизно, бо не були устійнені посівні площі та посів взагалі, а тим більше під окремі культури. Тим часом совети постійно подають такі дані і, звичайно, без пояснення, як ці дані вираховані та де взяті. Отже до советських порівнянь треба ставитись з найбільшою обережністю, бо вони завжди криють якесь фальшування.

Порівняння советських показників з показниками держав Заходу завжди корисне для СРСР з таких причин:

1) Советські показники завжди перебільшені, а показники західних держав завжди зменшені, як наслідок органічних хиб статистичного обліку в СРСР і у вільному світі.

2) Порівняння в грошовому виразі дає наслідки дуже вигідні для СРСР і такі грубо фальшовані, що на Заході тепер їх облишили. В цьому випадку діє органічна хіба советської системи оцінки статистичних показників у грошах. Навпаки, статистичні грошові показники Заходу досить правильні, бо базовані на цінах ринку.

II. ЗАДОРЖНИЙ

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ «КООПЕРАТИВИ» В «БЕЗКЛАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ»

«Нема доброго дерева, що родидо б злий плід, ані дерева злого, що родидо б плід добрий. Кожне ж дерево з плоду пізнається». (Євангеліє від Луки, гл. 6, ст. 34-44).

В «Укр. вістях» ч. 105 (983) від 18 грудня 1955 р. Іван Майстренко писав:

«Я ніколи не був оборонцем колгоспів і колгоспної системи... В пресових дискусіях на еміграції я не раз обстоював думку, що з ліквідацією в Україні диктатури й російського імперіялізму, селянство перетворить колгоспи скоріше всього на добровільні сільсько-господарські кооперативи. Сільсько-господарські кооперативи існували в Україні ще до революції».

Безкритичний читач, на якого розраховано цю заяву, може прийти до помилкового висновку, що п. Майстренко справді не стоїть за колгоспи й за колгоспну систему. Але досить пригадати все те, що на еміграції сказав він у своїх пропагандивних писаннях у справі «безкласового суспільства» і форм сільського господарства, і зразу ж стане зрозумілим, що він мріє завести для побольшевицької України ті ж самі большевицькі колгоспи, але причесані під смак п. Майстренка. Для маскування він їх назвав би «сільсько-господарськими кооперативами».

Треба сказати, що п. Майстренко, очевидно, не є ворог і так званих «сільсько-господарських кооператив» у тітовській Югославії. Про них він у своїй статті «Кооперування сільського господарства в Югославії», друкованій у одному з чисел «Вперед»-у за 1952 р., прихильно писав:

«Як бачимо, назва «колгосп» в Югославії не існує. Але це не є й звичайні кооперативи на зразок бувших советських СОЗ-ів. Земля й знаряддя виробництва в югославських кооперативах усупільнені, розподіл добутків праці відбувається трудоднями. Але все ж це не колгоспи, бо вони не є так сильно централізовані й підпорядковані державі».

Не колгоспи? А що ж це таке, коли земля і знаряддя виробництва усупільнені і коли розподіл добутків праці відбувається трудоднями? Хіба тому лише не колгоспи, що не так сильно централізовані й підпорядковані державі? А який критерій «централізації», щоб можна було визначити межу, яка відділяє сильну централізацію від централізації несиальної? Та й узалагі: хіба зло колгоспу (як колективу) вичерпується тільки централізацією і підпорядкованістю державі? А найбільшу цінність, якою є особистість людини, що тільки й здатна до творчості і критичного мислення, — хіба її не руйнує масова психологія колективу, та хіба не розпускає в собі неповторну субстанцію індивідуума, або бодай не деформує її? Нарешті, хіба ігнорування всього цього на користь колективну з усіма його хитами не є наслідком вульгарного мислення, на яке здатні тільки ті люди, що є продуктом порочної від початку й до кінця марксистської системи?

Ми не знаємо, які форми мали б колгоспи ім. І. Майстренка, якби сталося так, що ці «кооперативи» були б здійснені в Україні. Знаємо лише, що марксист Майстренко є ортодоксальний послідовник К. Маркса і дотримується букви його маніфесту, що його зовсім не випадково названо «Комуністичним маніфестом», а не «соціалістичним» чи «соціал-демократичним».

Звертає на себе увагу те, що колгоспну систему називають «добровільною» сільсько-господарською кооперацією не тільки югославські комуністи і п. Майстренко; цю систему називають так само і українські есери (УПСР), які кажуть, що (цитую):

«Сучасна кооперація є породіллям капіталізму і має вмерти разом з ним, а натомість має вирости, як тепер прийнято говорити, класово-трудова кооперація, котру ми розуміємо, як трудові продукційні спілки в новому суспільстві — (за термінологією п. Майстренка в «безкласовому суспільстві», — П. З.). Соціалізація сільсько-господарської продукції починається утворенням трудових спілок... Об'єднання — це ліквідація права приватної власності» (М. Шаповал, Революційний соціалізм на Україні, ст. 239-42).

Як бачимо, колгоспи, сільсько-господарські кооперативи і трудові спілки — одна й та сама колгоспна система, яку називають сільсько-господарською кооперацією і московські більшовики. Вони кажуть:

«В СССР основними формами кооперації є: колгоспи, що уявляють собою добровільні об'єднання селян для спільного ведення колективного сільсько-господарського виробництва» (Словник чужомовних слів, вид. 1949 р., Госиздат, стор. 334).

Отже п. Майстренко нічого нового від себе не вніс ані в термінологію, ані в істоту т. зв. «добровільних сільсько-господарських кооперативів» у марксистському «безкласовому суспільстві». В тому легко перекоонатися, розглянувши пропаговані ним сільсько-господарські «кооперативи» не окремо, а разом з «безкласовим суспільством», цією ідеєю фіксованою п. Майстренка.

Почнемо від «безкласового суспільства», яке п. Майстренко визначає як суспільство безвласницьке. Він «уточнює» це суспільство і каже:

«... постане устрій безкласової (я уточнював — безвласницької) демократії, де засоби виробництва належать суспільству». («Вперед», ч. 1(38), 1954, І. М-ко, Коріння господарської кризи в СССР).

Наведена цитата приводить кожного з нас до твердого переконання, що «безкласове суспільство» уявляє собою обезвласнене суспільство на користь тієї марксистської «еліти», яка обезвласнює і до якої належить п. І. Майстренко, хоч він її й називає бюрократією, як це побачимо далі. Це те суспільство, про яке Ленін сказав:

«Всякий можливий соціалізм є монопольний капіталізм, чи назвемо ми його «державним», чи «суспільним».

А це значить, що марксистське обезвласнене «безкласове суспільство», яке п. Майстренко безупинно пропагує на всіх емігрантських шляхах і розпутьях, уявляє собою ніщо інше, як цілком закінчений у своєму оформленні соціалістичний монопольний державний капіталізм, або, як сказано в «Комуністичному маніфесті»:

«Увесь капітал і всі засоби виробництва централізуються в руках пролетарської держави».

У такому централізованому «безкласовому суспільстві» (а значить і в сільсько-господарській кооперації), який є складовою частиною цього

суспільства) селянина не тільки позбавляється права власності на землю, але й відбирається від нього всі його громадянські права. Цебто марксистська система доводить його до такого стану, до якого в передсоціалістичний час суд засуджував лише вбивців. Тоді, слухаючи справедливого вироку, підсудний розумів, що за важкий злочин його засуджено «с лишением всех прав состояния и ссылкой на каторжные работы». Тепер в «безкласовому суспільстві» селянин, що годує всіх марксистів і без праці якого вони вимерли б, ніяк не може зрозуміти, защо його оцей «годованець» намагається засудити «с лишением всех прав состояния» і на каторжні роботи в «добровільному» сільсько-господарському «кооперативі».

Щоб показати всю підступність майстрєнківського замаху, нагадаємо матеріальну базу, на якій існували ті передсоціалістичні сільсько-господарські кооперативи, про які згадує у своїй заяві п. Майстрєнко. Тоді тією базою була земля, що належала селянам за правом абсолютної власності. Право це робило особистість селянина в державі автономною і цим давало йому можливість вступати до будь-якої суспільної організації й виходити з неї, якщо вона його не задовільняла. В умовах же «безкласового суспільства», себто в умовах суспільства обезвласненого, спролетаризованого, автономна особистість селянина перетворюється на особистість гетерономну. Такий селянин втрачає землю і право на неї, а тим самим втрачає і можливість вступити членом сільсько-господарського кооперативу, якщо цей кооператив не є колгоспом, а справжнім кооперативом. І зрозуміло: справжньому сільсько-господарському кооперативу не потрібні члени, які не мають власної матеріальної бази.

Тому одне з двох: або справжній добровільний сільсько-господарський кооператив, у якому можна з доброї волі вступити й вийти (що можливе лиш при абсолютному пошануванні права власності на землю), або колгосп, замаскований назвою сільсько-господарського кооперативу, себто таке примусове об'єднання селян, з якого ніколи не можна вийти і яке може існувати тільки на базі усупільнення землі і є остаточною ліквідацією права приватної власності. А це значить, що хотіти існування справді добровільної сільсько-господарської кооперації — значить хотіти насамперед існування інституту приватної власності селянства на землю.

Цитату, яку наведено на початку цієї статті, взято з відповіді п. Майстрєнка на рецензію, що була надрукована в «Укр. вістях» ч. 87 від 16. 10. 1955 р. на його працю «Кризові процеси в советській економіці». Ця праця І. Майстрєнка фактично не є висвітленням кризових процесів, а намаганням переконати суспільство, що, мовляв, для того, щоб усунути всі страждання українського народу, треба, щоб соціалізовані й націоналізовані засоби виробництва були забрані з рук одних творців «безкласового суспільства» й передані до рук других творців такого самого «безкласового суспільства»; або, як каже п. Майстрєнко:

»Щоб націоналізовані засоби виробництва служили в СССР суспільству, а не були скеровані на його поневолення, потрібна ще одна революція — вивласнення засобів виробництва з рук бюрократії й передача їх демократичному суспільству». (І. Майстрєнко, Кризові процеси в советській економіці, стор. 24).

Цебто, як було сказано, йде про те, щоб засоби виробництва були передані безвласницькому суспільству, на чолі якого мали б стояти різні

«народні демократи» типу Майстренка. А це значить, що пограбована у селян земля ні в якому разі не може бути повернена селянам, а повинна перейти з рук московських комуністів до рук націонал-комуністів українських, себто з рук одних паразитів до рук паразитів других, що між собою боряться на здоровому тілі народу. Саме про таку боротьбу Л. Н. Толстой писав:

«Ви кажете, що хочете справедливого устрою життя, але ж ви можете існувати тільки при неправильному, несправедливому устрої життя. Установім дійсно справедливий устрій життя, в якому нема місця висмоктуванню чужої праці, і ви всі умрете з голоду. Вам не тільки не треба дійсно справедливого устрою життя, але для Вас нема нічого більш небезпечного над такий устрій... Ваша боротьба з урядом є боротьбою двох паразитів на здоровому тілі, й для народу однаково шкідливі обидві сторони, що боряться». (Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, 1936, «Звернення до уряду, революціонерів і народу», 1906 р., стор. 307, 399, 264-267. Взято з твору: Б. П. Вишеславцев, Криза індустріальної культури, стор. 112).

У всіх своїх писаннях узагалі і у «Впереді» (ч.3 (31), 1953, ст. 7) зокрема п. Майстренко і його група пропагують «безкласове», себто безвласницьке суспільство. Виникає питання, чи в праці «Кризові процеси в советській економіці» І. Майстренко заявив одверто про свій комуністичний погляд на власність? — Ні! І так зробив він, треба думати, лише для того, щоб увести в блуд «Інститут для вивчення історії та культури СССР», бо, якби він не став на шлях обману, то навряд чи «Інститут» мав би можливість — навіть і при добрій волі — видати пропагандивну працю його. З цих причин п. Майстренко у згаданій праці виступає дволиким Янусом. Поперше, він подає себе за оборонця правди і справедливості і, зробивши невелику екскурсію в глибину історії, торкнувшись права власності, як джерела, з якого виникає господарська суверенність продуцента, заявляє:

«Цей продуцент залишився непорушним. Вперше в історії людства його порушено було в нашу добу тоталітаризмами, і то передусім тоталітаризмом сталінським».

Це та промовляє перше обличчя Януса. Промовляє звичайною, простою і зрозумілою мовою. Друге обличчя езопівською мовою каже ось що:

«Дехто вважає, що ліквідація в СССР автономії продуцента пов'язана з відібранням у нього приватної власності на засоби виробництва. Але цю справу треба брати пиярпе. У США понад 60 мільйонів людей найманої праці не мають власних засобів виробництва, проте вони є господарськими суверенами, суб'єктами права, що вільно розпоряджають своєю власністю — робочою силою». (І. Майстренко, Кризові процеси в советській економіці, ст. 69).

Отже перше обличчя Януса говорить про право власності на засоби виробництва, себто про те право, з якого виникає господарська суверенність, а друге обличчя заперечує те, що автономія продуцента пов'язана з приватною власністю на засоби виробництва. Цей Янус показує себе шарлатаном і визнає власність тільки у вигляді власної робочої сили, себто власних мускулів. (Як бачимо, Прудон не випадково називає соціалізм «ганебним шарлатаном»).

Ставши на шлях демагогії, п. Майстренко заплутався в ній і прийшов до абсурдного висновку. Справді, якщо історично господарська суверенність продуцента почала виникати з народженням права власності

(а це правда!), то правдою є і те, що зі знищенням права власності зникає й господарська суверенність. Це стверджує навіть і сам К. Маркс, який каже, що пролетаріат (цитую):

«... повинен бути вільним від засобів виробництва, звільнений від них, позбавлений їх... і що... ті, що звільняються, лише тоді стають продавцями самих себе, коли в них віднято всі їхні засоби виробництва і всі гарантії існування». (К. Маркс, Капітал, т. I, вид. 1936 р., ст. 613-614).

Це, нарешті, так є правдою, як правдою є те, що течія води, що бере свій початок з джерела, зникає в ту ж мить, як зникає те джерело. А право власності завжди було і буде джерелом господарської суверенності. Тому говорити про господарську суверенність людини, яку примушено продавати свої мускули — значить себе осмішувати.

Але п. Майстренко заявляє, що «справу треба ставити ширше» і показує на 60 мільйонів людей найманої праці у США, себто показує фактично на нову середню класу, яка не має нічого спільного з тим «гнаним і голодним» пролетаріатом, про який говорив Маркс у першій половині XIX ст.

Треба сказати, що всі ті негативні явища в советській економіці, які марксист Майстренко називає «кризовими процесами», фактично не є жадною кризою. Для порочної марксистської системи, що сама є наслідком духової кризи людства, ці негативні процеси являють собою цілком нормальне явище, яке буде існувати доти, доки існуватиме сама марксистська система. Простіше: всі нещастя, всі страждання в марксистській системі — це атрибут системи, це те невилазне «болото», яке п. Майстренко на ст. 67 своєї праці наводить для ілюстрації кризових процесів у советській економіці, і каже:

«Продукційні відносини в СССР нагадують ту слабку селянську конячку, яка застрягла в невилазному болоті і яку господар лупить нещадно батогом».

Власне, не батогом, не господар і не продукційні відносини. Комуніст нещадно лупить ціле українське селянство, що глибше і глибше тоне в невилазному марксистському болоті. І врятує нещасну «конячку» лише те, що напрямок дороги, якою вона примушена тягнути свій вантаж, зміниться та вийде на сухе й рівне місце.

І не «пуд меду», привезений з радгоспу для начальства, в цьому винен, — як це хоче довести п. Майстренко на 68-ій стор. своєї праці. Винна в цьому марксистська система, те невилазне болото, в якому, як у рідній стихії, водяться різні плазуни, що немилосердно жалють оцю українську «конячку».

Кінець-кінцем, треба зрозуміти, що всілякі «соціалізації», «націоналізації» й «безкласові суспільства», які запроваджує без добровільної згоди населення диктаторська держава, це ніщо інше, а марксистське болото. Треба зрозуміти євангельську істину, за якою всі страхоття, що відбуваються тепер в СССР і в сателітних країнах, в тому і в Угорщині, це злий плід, з якого пізнається дерево марксизму. Каже св. євангеліст Лука: «Кожне дерево з плоду свого пізнається».

Отже, — як каже Б. Вишеславцев, — «господарська демократія не є соціалізм», що й доведено насамперед тим, що жадна соціалізація і націоналізація, жадне плянове господарство, як ми бачили, нічого самі собою не роблять для її реалізації. Соціалізм Маркса, соціалізм «Кому-

ністичного маніфесту» не тільки нічого не дає для господарської демократії, але навпаки, нищить усякий лібералізм і всяку демократію — політичну і економічну». (Б. П. Вишеславцев, Криза індустріальної культури, 1953, стор. 287, 348).

У згаданій своїй пропагандивній праці І. Майстренко не доводить засади й відсталості марксистської системи; навпаки, езопівською мовою намагається довести її актуальність і переконати, що система К. Маркса дуже добра і що в стражданнях народу винні лише виконавці цієї системи, ті бюрократи, які «дуже багаті» й «надзвичайно гарні» систему, мовляв, скеровують на поневолення.

Треба сказати, що серед усіх тенденційних тверджень і замовчувань І. Майстренка звертає на себе увагу однобоке користування цитатами з праці німецького соціаліста Р. Гільфердинга, наприклад:

»Зиск, — каже Гільфердінг, — позначає індивідуальне привласнення додаткового продукту, і тому мислимий тільки на основі приватної власності». (І. Майстренко, Кризові процеси, стор. 25).

Навівши цю цитату, п. Майстренко розраховує на безкритичного читача, який повинен прийти до переконання, що привласнення додаткового продукту можливе тільки там, де існує приватна власність, а тому, мовляв, п. Майстренко слушно пропагує своє «безкласове суспільство», себто суспільство безвласницьке, утворене на базі ліквідації права на приватну власність.

Але рід в тому, що І. Майстренко нечесно замовчав ось яку цитату з праці Р. Гільфердинга (цитую):

»Установлення соціалістичного устрою не касає відчуження додаткового продукту, але форма цього відчуження повинна стати такою, щоб вона не мала характеру експлуатації». (Соціалістический вестник, ч. 1-2, февраль 1947, див. Б. П. Вишеславцев, Криза індустріальної культури, ст. 103).

А це значить, що соціаліст Гільфердінг завдав нищівного удару найголовнішій теорії К. Маркса, якою є його теорія додаткової вартості, себто та теорія, яку Маркс уважав за своє найважливіше відкриття і якій присвятив майже весь І. том «Капіталу» (2-5 розділи, ст. 129-497).*)

*) В дійсності теорії додаткової вартості К. Маркс не викрив, а взяв її компілятивним способом у Рікардо, як і взагалі всі свої теорії він узяв у різних соціологів та економістів. Але, не зупиняючи на цьому нашої уваги, мусимо пам'ятати, що все те, що сказав Маркс у своїх творах, спрямоване до того, щоб шляхом неправди і замовчування правди довести, що експлуатація відбувається в спосіб відбирання додаткової вартості. Довести це потрібно було для того, щоб розбурхати в душі робітників гнів і озлоблення до їх «експлуаторів» і таким чином штовхнути трудящі маси на шлях соціалістичної революції. З тією метою К. Маркс висунув формулу: «Експлуатація це відбирання додаткової вартості». А тому що ця формула відноситься однаково до всіх «експлуаторів», Маркс зустрівся з необхідністю приховати той факт, що без «відбирання» додаткової вартості не може існувати жадна держава, в тому і держава соціалістична. Справді, досить було, щоб К. Маркс сказав, що додаткова вартість буде відбиратись і в тій соціалістичній державі, до утворення якої він закликає пролетаріят, як у ту ж мить значення всієї його пропаганди зведене було б до нуля, — себто в ту ж мить Маркс відрубав би гіляку, на якій сидів. В цьому й полягають ті причини, з яких К. Маркс демагогічно висував теорію відбирання додаткової вартості капіталістами і дбайливо промовчував, що додаткова вартість буде відбиратись і в соціалістичній державі. З цього приводу Б. П. Вишеславцев каже:

Більше того, І. Майстренко замовчав ось яку цитату з праці Б. П. Вишеславцева:

»Хто з соціалістів-марксистів уперше викрив, що «додаткова вартість» завжди буде забиратись? Каутський цього не сказав. Розкриття цього секрету ми знаходимо в Гільфердінга: він тільки висловлює надію, що отримання додаткової вартості буде здійснюватись за згодою самих робітників (і селян, — додамо ми, — П. З.). Це правильний постулат «господарської демократії», але він лише ставить проблему, а не розв'язує її: не так то легко дійти до такої згоди. Авторитарний соціалізм (марксизм-ленінізм) в неї не вірить та її не шукає, а відіймає додаткову вартість у найбільш немилосердний спосіб» (там же, стор. 303-304).

Як саме можна від експлуатованої людини забрати якусь річ, щоб акт відбирання не мав характеру відбирання й експлуатації, соціаліст Гільфердінг не сказав, або, як каже Вишеславцев:

»Завдання поставлене правильно, але розв'язання воно не отримало, й не відомо, чи виявиться це розв'язання соціалістичним. В цьому полягає криза сучасного соціалізму». (Там же, стор. 105. Підкреслення П. З.).

Але якщо у марксиста Майстренка «вистачило» моральних сил замовчати правду в «науковій» праці, то «Інститут для вивчення історії й культури СССР» мусів би триматися на високому рівні науковості й об'єктивності і повинен був знайти можливість розкриття антинаукових комбінацій та пропагандивної марксистської цілеспрямованості, не допустивши до того, щоб ця шкідлива агітка була видана накладом «Інституту».

На жаль, потрібних для цього сил «Інститут» у своїх стінах не знайшов. Скажемо більше: він увійшов в орбіту марксистського руху Івана Майстренка і, замість того, щоб бити по марксизмі, як по лженауці, за принципом співробітництва (один пише, а другий видає й кольпартус) «б'є не по коню, а по оглоблях». Справді, виданням майстренківської агітки «Інститут» популяризує безпідставне твердження, що марксистська система дуже добра, але недобрі тільки її виконавці-«оператори», й тому, мовляв, потрібна ще одна революція, однак революція не для того, щоб зліквідувати порочну систему, в результаті якої існує жахливе соціалістичне рабство в СССР, а для того, щоб зберегти марксистське Прокрустове ложе, замінюючи операторів, що рубають голови і ноги покладеним у те ложе народам.

Автора цих рядків надзвичайно дивує і те, що «Інститут для вивчення історії та культури СССР», друкуючи агітаційну писанину І. Майстренка, зовсім не цікавиться його ставленням до вільного демократичного світу взагалі і Сполучених Штатів Америки зокрема. Наприклад, чому «Інститут» не звернув уваги на большевицьке трактування політики США у статті Майстренка «В чому розходження?», друкованій у «Вперед»-і, ч. 5-6 (17-18) за 1957, стор. 18. А в ній він писав:

»Звідси ота трагедія, коли наші юнаки і юнки пишуться добровільцями до армій, покликати душити визвольні повстання колоніальних народів».

»Чому ж Маркс усе це промовчав? А тому, що інакше розвалиться вся ж його гарно побудована система революційної агітації, весь пролетарський міт про повернення віднятої додаткової вартості, міт про «експропріацію експропріаторів». (Б. П. Вишеславцев, Криза індустріального культури, стор. 89-90).

Це так писав І. Майстренко про армію США, яка, проливаючи свою кров на полях Кореї, рятувала корейський народ, що став жертвою комуністичної агресії під керівництвом імперіалістичної Москви. А це значить, що ментальність Івана Майстренка нічим не відрізняється від ментальності московського колективного керівництва. І тільки з цих причин гнобителем він вважає США, а визволителем — ССРСР.

Абсолютно так само думає Майстренко і про героїчний угорський народ. Це видно з ганебного його виступу на захист угорського комуністичного режиму і советської інтервенції для втоплення в крові угорської всенародної революції. У статті «Революція в Угорщині» І. Майстренко героїчне повстання всього угорського народу називає фашистським і контрреволюційним, дослівно повторюючи все те, що говорить у своїх радіопередаваннях Москва («Вперед», ч. 11, за листопад, і «Вперед» за грудень 1956). Яке ж треба мати плебейське серце, щоб так образити угорський народ, та ще й у такий величний час, коли він вписує блискучу сторінку в історію всього людства і коли молодь, жінки і діти цього народу в боротьбі з російськими танками віддають своє життя за волю! Але якщо п. Майстренко здатний так писати і якщо він у цьому ні трохи не кращий від московських комуністів, то яка може бути повага до того писання та чого можна чекати від майстренківських «демократичних» і «добровільних» сільсько-господарських «кооперативів»? Хіба Іван Майстренко, отак наставлений, не назвав би повстання українського народу фашистським і контрреволюційним, якби це повстання вибухло, щоб змести геть сільсько-господарські «кооперативи» і «безкласове суспільство»? Хіба він не покликав би московських «добровільців» з танками, подібно як корейські «майстренківці» кликали «добровільців» китайських?

Щоб назвати армію ОН, в тому найперше армію США, «покликаними душити визвольні повстання колоніальних народів» («Вперед», ч. 5-6, 1951), треба думати однаково з керівництвом Кремля, треба співчувати російській комуністичній партії. Той же, хто співчуває тій партії, не має права бути співробітником «Інституту для вивчення історії та культури ССРСР». Про це на 5-ій стор. кожної виданої Інститутом друкованої праці сказано (цитую):

«Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй».

А якщо так, то виникає питання: з яких міркувань і на якій основі «Інститут» звів у середовище своїх співробітників Івана Майстренка, який свою прихильність для комуністичної інтервенції та активну ворожість до волелюбних заходів ОН довів своїми виступами в пресі?**) А зрештою, чому Івана Майстренка допущено до співпраці в «Інституті» в той час, коли українського вченого Ореста Макара за поведінку, подібну до поведінки І. Майстренка, було звільнено з посади професора-асистента університету в Ст. Луїс у США?

**) Таку пресу співробітник комітету Михайлова письменник Ю. Смолич назвав прогресивною, такою, що активно поборює, мовляв, імперіалізм. З тих мотивів, мовляв, їй треба допомагати. (Київська «Літературна газета», ч. 5, 18. 1. 1957).

ІНЖ. АГР. ЛУКА ЛИСЕНКО

ЗЕМЕЛЬНИЙ УСТРІЙ В УКРАЇНІ

1. Землеволодіння в дореволюційній Україні під Росією

До реформи 1861 року право володіти землею належало державі, церкві й упривілейованим станам. Селяни цього права були позбавлені. Після реформи 1861 року (скасування кріпацтва) земельна власність в Україні поділялася на таких 6 груп: 1) державні землі, 2) удільні, 3) приватновласницькі, 4) церковні й монастирські, 5) селянські надільні і 6) інші землі.

На основі перепису 1905 року, земельна площа 9 губерній України (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська), яка дорівнює 48,1 міль. га, була розподілена між окремими групами землевласників так:

- | | |
|--|-------------------------|
| 1) Приватно-власницька (на $\frac{3}{4}$ поміщицька) | 22,4 міль. га або 46,6% |
| 2) Селянська надільна | 21,9 міль. га або 45,5% |
| 3) Державна й удільна | 2,2 міль. га або 4,6% |
| 4) Інша (міська, церковна й монастирська) | 1,6 міль. га або 3,3% |

До селянських земельних володінь у тому ж 1905 році, крім 21,9 міль. га надільної землі, належало 6,2 міль. га в групі приватно-власницькій, з яких 3,4 міль. га були в особистій приватній власності селян, а 2,8 міль. га належало до власності громад і товариств. Таким чином уся площа селянського землеволодіння в 1905 році складалась з 28,1 міль. га або 58,4% всіх українських земель.¹⁾

Вище наведені дані відносно розподілу земельної власності в 1905 році підлягати відповідним змінам. Найбільш значні з них полягали в тому, що площі землеволодіння в групах приватно-власницькій (поміщицькі землі) і удільних земель увесь час зменшувались, а за рахунок цього збільшувалась площа селянського землеволодіння, яке, за переписом на 1. 1. 1916 р., склало 32,1 міль. га або 66,7% всієї землі та понад 85% посівної площі (разом з орендованою).

За цим же переписом, кількість господарств та середні норми землеволодіння в них були такі:

Категорії господарств	Кількість господарств	Загальна площа землі в га	Площа землі на 1 госп. в га
Селянські	3,948.198	32,117.884	8,1
Приватновласницькі (поміщицькі)	33.648	15,958.902	474,3
Разом:	3,981.846	48,076.687	—

Найбільші середні норми землі на одно селянське господарство в Україні припадали в степовій смузі, зокрема Таврійській губернії (16,6 га), і найменші в Правобережному лісостепу (Київська 4,4 га й Подільська губернія — 3,5 га).

¹⁾ В. Садовський, Нарис економічної географії України, Київ 1920, ст. 23-32.

На той час на одно господарство припадало посівної площі:

Катеринославська	6,7 га	Харківська	5,3 га
Волинська	6,4 га	Таврійська	12,5 га
Київська	3,4 га	Херсонська	9,5 га
Подільська	3,4 га	Чернігівська	4,2 га
Полтавська	5,3 га	В середньому по Україні 6 га.	

Наведені дані про селянське землеволодіння і посівні площі вказують на те, що наше сільське господарство (селянське) напередодні революції 1917 року належало до дрібних сільсько-господарських підприємств, в яких середня посівна площа не перевищувала 6 га. Але цими середніми нормами було забезпечено менше половини з загальної кількості 4 мільйонів селянських господарств, про що стверджують дані того ж перепису, за яким на початок 1918 року було:

15% господарств з посівною площею від	0 до 1,1 га
20% господарств з посівною площею від	1,1 до 3,4 га
56% господарств з посівною площею від	3,4 до 11,0 га
9% господарств з посівною площею від	11,0 га і більше.

Отже більше як $\frac{2}{3}$ всіх господарств були безземельними або мало-земельними та досить великий відсоток несамоистачальних, що поруч із існуванням великих поміщицьких земельних посілостей (16,5 мільйонів га разом з державними і удільними землями) свідчить про аграрну невідповідність в Україні тих років.

При реформах шестидесятих років XIX ст. російський уряд передавав їм викуп надільну землю у власність не окремим селянам, а земельним громадам (общинам). В одній частині цих «общин» спосіб землеволодіння було встановлено громадський, а в другій — подвірний. Різниця між ними полягала в тому, що в общинах з громадським володінням верховним розпорядником землі була громада, яка мала право робити вирівнюючий переділ землі між своїми членами. В громадах з подвірним володінням цього права громада була позбавлена, і вирівнюючого переділу землі між селянськими дворами зовсім не проводилось.

Проф. Тюменев (Вестник Коммунистической академии, VIII, 207) припускає, що зараз після реформи 1861 року все селянське господарство являлось облудним, а опісля на протязі декількох років ці «общини» в Україні з ініціативи селян були майже цілковито зруйновані.

Після статистичних даних за 1877-78 рр. в окремих губерніях України нараховувалось надільної селянської землі з подвірним землеволодінням у процентах: Чернігівська — 48,5%, Полтавська — 84,9%, Харківська — 4,7%, Херсонська — 11,2%, Катеринославська — 3,5%, Київська — 83,3%, Волинська — 77,9%, Подільська — 94,6%.²⁾

За даними перепису 1905 року, поширення громадського і подвірного способів землеволодіння в 1905 році по окремих губерніях виглядало так у відсотках.³⁾

²⁾ М. Є. Слабченко, Матеріали до Економічно-соціальної історії України XIX ст., том II. Державне в-во України, 1927, ст. 16.

³⁾ В. Садовський, Нарис економічної географії України, Київ 1920, ст. 33.

Губернії	Громадське володіння		Подвірне володіння	
	дворів	землі	дворів	землі
Волинська	1,8	2,7	98,2	97,3
Катеринославська	99,2	99,5	0,8	0,5
Київська	9,0	7,5	91,0	92,5
Подільська	0,4	0,5	99,6	99,5
Полтавська	7,9	14,6	82,1	85,4
Таврійська	92,1	79,3	7,9	20,7
Харківська	93,2	94,5	6,8	5,5
Херсонська	93,3	87,5	6,7	12,5
Чернігівська	51,5	53,7	48,5	46,3

З наведених даних видно, що громадський спосіб селянського землеволодіння переважав у степовій смузі України, а подвірний — в Правобережному лісостепу і на Поліссі. Виходить, що відсоток общинних земель був досить великий і в чотирьох із восьми губерній він ніби панував; але в дійсності було не так.

Община в Україні після 1861 року не була традиційною формою землекористування, як це було в Росії, де вирівнюючо-передільна община існувала уже в московському князівстві в XV ст., а в XVII та XVIII століттях в центральній Росії були широко розповсюджені вирівнюючі переділи.⁴⁾

Росіяни не хотіли відступити нам общин і визнавали її за власність виключно росіян. Так оглядач внутрішнього життя Росії у «Вестнике Европы» писав, що община — «національна особливість великоросів і має щось схоже з загальною ідеєю асоціації».⁵⁾

Україна в XVIII ст. общинного користування землею зовсім не знала⁶⁾ і її спеціально було заведено російським урядом, так само примусово для забезпечення поміщиків робітниками, а держави — податками, як і примусово в XX столітті загнано українських селян до колгоспів, але уже російським большевицьким урядом для будови утопійного комунізму, що в советській дійсності перетворилось на посилену масову експлуатацію тих же селян.

Общинне землеволодіння мало певні особливості користування селянською надільною землею, до яких належали: 1) тимчасовість володіння, 2) зміна розмірів володіння, 3) черезполосність, 4) примусовий сівозмін. Все це зв'язувало господарську ініціативу селян і в такий спосіб гальмувало поступ сільського господарства країни, що і було головною причиною його відсталості до революції 1917 р.

Для того, щоб позбутись економічної залежності від держави і насильно нав'язаного нею способу господарського землекористування, українські селяни, насамперед ті, хто був заможніший, після реформи 60-их

⁴⁾ М. М. Туган-Барановський, Основы Политической Экономии, С-Петербург, 1911. Гл. VI. Земельная община, ст. 160-185, та його ж Політична економія, Прага 1927, ст. 133-134.

⁵⁾ Вестник Европы, 1871, II, ст. 373, або цитована праця М. Є. Слабченко, ст. 17.

⁶⁾ Туган-Барановський М. І., Політична економія, Прага 1927, ст. 134.

років викупували свої надільні землі та об'єднувались в окремі громади або виселялись на хутори.

Особливо інтенсивно розгорнувся процес розпаду земельних громад після Столипінської реформи 1906 року і закону з 14. 4. 1910 року, якими касувались обов'язкові форми земельної громади, як способу селянського землеволодіння, і селянам надавалось право виходити з цих громад та виділяти свою землю в повну приватну власність. Ще за кілька років перед першою світовою війною Качоровський,⁷⁾ досліджуючи типи «общин» в Україні, стверджує, що серед общин степових губерній було 63,1% безпередільних і 17,1% з невизначеним з общинного погляду переділом, себто 80,2% т. зв. общин мали тільки одну назву общин; в західніх українських губерніях безпередільних общин було 54,4%, з невизначеним переділом 23,4%, або тих общин, які не функціонували, було 77,8 %. В дійсності відсоток подвірного землеволодіння в західніх українських губерніях на цей час був значно більший. За даними перепису 1905 року (див. табл. ст. 24), він був такий:

Волинська губернія 97,3%; Київська 92,5%; Подільська 99,5%; Полтавська 85,4%. Крім того, після Столипінської реформи, за період 1906–1917 рр. українські селяни придбали у великих землевласників через земельний банк 7,93 міл. га землі,⁸⁾ яка майже повністю була відведена під відрубні і хуторські господарства.

Таким чином Україну напередодні революції 1917 року треба визнати за країну індивідуального господарства і одноосібного землекористування, а так звані общини в нас існували лише номінально, без того змісту, який був в Московщині. Одноосібне селянське землекористування на наших землях, в умовах аграрного перенаселення та нерівномірного розподілу землі між окремими категоріями і групами землевласників, коли поруч з безземельними селянськими дворами існували великі лятифундії, а в категорії селянського землеволодіння входили черезполосність, багатополосність і вузькополосність, вимагало проведення корінних реформ.

2. В період національної революції і громадянської війни в Україні (1917–1920 рр.) різні тодішні українські уряди робили спроби провести реформи землеволодіння, але ті спроби в більшості не були реалізовані. Так український уряд Центральної Ради уже 1917 року видав розпорядження про поділ ділічівської землі між селян, а земельний закон, ухвалений Центральною Радою 18 січня 1918 року, проголосив скасування приватної власності на всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами в межах України (параграф 1). При тому земельна власність знищувалась без викупу попереднім власникам, а користування землею мало бути безплатним. Всі землі були визнані добром народу, правом на користування яким мали всі громадяни України (параграф 2 і 3).

Порядкування землями в межах закону було передано сільським громадам, волосним, повітовим і губерніяльним земельним комітетам, а

7) Русская община, І, Москва 1906, або М. Є. Слабченко, цитована праця, ст. 17.

8) К. Кононенко, Енциклопедія Українознавства, Мюнхен—Нью-Йорк 1949, ст. 1042.

землями міськими — органам міського самоврядування, при чому верховне порядкування землею мало належати центральній владі.

В період гетьманської влади в Україні (квітень-грудень 1918) цей закон Центральної Ради, який почав був здійснюватися, було скасовано грамотою гетьмана 29 квітня 1918 року, і тимчасово поновлено чинність законів, діючих до 1917 року. В цьому періоді значні зміни були впроваджені в становище землеволодіння законом гетьмана з 14 червня 1918 року та проектом земельної реформи з листопада цього ж року.

Закон з 14. 6. 1918 року признавав право продажу землі і лісів без обмежень, включно з продажем селянської надільної землі, а також право дарувати землю (параграф 3). Право купівлі землі було обмежено до висоти 25 десятин (27,25 га) на одну особу (господарство). Земельні товариства мали право купувати землю в кількості по 25 десятин на кожного члена спілки і до двох років мусіли розділити її між ними (параграф 4).

Набування маєтків понад 25 десятин для громадських, промислових або господарсько-культурних цілей було можливе лише за окремим дозволом міністра земельних справ (параграф 6).

Проект земельної реформи з листопада 1918, затверджений гетьманом, мав бути проведений як закон в раді міністрів. Основні принципи цього проекту були такі: всі великі земельні маєтки мали бути примусово викуплені державою і потім парцелюватися за допомогою Державного земельного банку, але не більше як по 25 десятин в одні руки. Залишалися тільки господарства, які мали високе агрикультурне значення, і то в розмірах не більше 200 десятин (218 га) на кожне господарство, більші норми залишались лише в маєтках, які обслуговували цукрові заводи або плекали расову худобу чи сортове насіння.⁹⁾ Земельні закони гетьманської влади, як перед тим і Центральної Ради, не були здійснені через її упадок.

В добу влади Директорії УНР (грудень 1918 — листопад 1920 р.) на надніпрянській території України земельне законодавство гетьманської влади було скасоване земельним законом Директорії з 9 січня 1919 року. Цей закон в основних своїх положеннях ідентичний з законом Центральної Ради з 18 січня 1918 року. За цим законом, як і законом Центральної Ради, право приватної власності на землю касувалось і вона оголошувалась добром народу (параграф 1 і 2). Право користуватись землею мали всі громадяни України, передусім ті, хто обробляв її своїми руками (параграф 3). Право верховного порядкування всіма землями належало верховній державній владі (параграф 4). Вивласнення всіх земель мало проводитись без викупу (параграф 20). За дрібними господарствами могли залишатись земельні участки в їх користуванні не більше 15 десятин (16,35 га) на господарство. Цей закон, в наслідок територіального обмежування влади Директорії й приходу їй на зміну советсько-російської окупаційної влади, в більшій частині України не був зреалізований.

3. Землекористування в Україні за советської влади характеризується тим, що єдиним правним власником на землю визнається советську

⁹⁾ Проф. Д. Дорошенко, Історія України 1917-23 рр., том II., Ужгород 1930, ст. 290-291.

державу, яка своїми органами влади здійснює загальне управління всіма землями та керівництво її експлуатації. Формальне удержавлення землі в Україні було проведене на зразок большевицької Росії місцевими органами советської влади та підтверджене першою конституцією УССР з 14. III. 1919 року, до якої пізніше додалися різні законодавні акти. Так, наприклад, в земельному кодексі УССР з 29. XI. 1922 р., який служив основним джерелом земельного права в Україні до проведення суцільної колективізації, теж оголошувались усі землі власністю держави, а в конституції УССР з 1936 року, в ст. 6, пишеться таке: »земля, її надра, вода, ліси, організовані державою великі сільсько-господарські підприємства (радгоспи, машинотракторні станції і інше) є державною власністю...«

Всі закони советської влади про скасування приватної власності на землю і її удержавлення відрізняються від земельних законів Центральної Ради і Директорії тим, що вони встановлюють особливо упривілейоване становище для державних і комуністичних господарств та цілком ігнорують інтереси трудового селянського господарства.

В теперішній час так званий єдиний державний земельний фонд УССР, за советською номенклатурою, складається з таких категорій земель: а) землі сільсько-господарського призначення, б) землі спеціального призначення, в) міські землі, г) землі під лісами і водами, д) державний запасний фонд.

На землях сільсько-господарського призначення за роки советської влади в Україні розрізнявано 6 головніших типів землекористування: 1) Трудове селянське одноосібне, 2) Землі державних сільсько-господарських підприємств, 3) Землі допоміжних державних підприємств і установ, 4) Колгоспні землі, 5) Присадибні землі колгоспників і 6) Землекористування робітників і службовців. Всі ці види землекористування не однакові щодо своїх розмірів та мали і мають різне значення в господарсько-політичному житті країни.

Трудове селянське (одноосібне) землекористування в УССР до 1928 р., за розмірами землі, яку воно посідало (94,4% придатної для хліборобства землі), займало перше місце серед інших форм землекористування. В перші роки советської влади в Україні, в так званий період воєнного комунізму (1919-1920 рр.), більшість «нетрудових» господарств (поміщицькі, удільні, монастирські та ін.) було розділено між малоземельними селянськими господарствами. Держава залишала в своєму безпосередньому користуванні лише ліси та невелику частину ріллі, на якій були організовані державні та колективні господарства. Земельне законодавство в тих роках дозволяло одноосібне трудове селянське землекористування в його старих дореволюційних формах, але з обмеженням на термін до 3-ох років. Таке нестале землекористування, разом з тодішньою натуральною податковою системою — харчовою розкладкою («продразверстка»), при якій застосовувались масові реквізиції збіжжя та інших сільсько-господарських продуктів у селян, творили дуже несприятливі умови для сільського господарства, при яких посуха 1921 р. викликала в Україні надзвичайну голодову катастрофу з мільйонами людських жертв.

В період нової економічної політики — НЕП-у (1922-1928 рр.) селянське землекористування розвивалось досить нормально. Згідно з законом з 27. 5. 1922 і земельним кодексом з 29. 11. 1922 року, за селянами закріплювалась земля для сталого користування в розмірах, якими вони фактично і законно користувались до 27. 5. 1922 року.

Це постійне, советськими законами підтверджене, одноосібне селянське землекористування було порушене вже за один рік (декрет ВУЦВК про розкуркулення села з 11. 7. 1923 р.), але господарські, політичні й законодавчі обмеження всього трудового селянського землекористування з тиском, щоб примусити селян вступати до колгоспів, почалися після XV з'їзду ВКП(б) 2-19. 12. 1927 року. Вони особливо посилювалися в кінці 1929 року, що в 1930-31 роках привело до суцільної колективізації і майже повної ліквідації трудового селянського землекористування (0,4 % всієї площі в 1938 р.). Постанова ЦК ВКП(б) і СНК СРСР від 27. 5. 1939 року, яка обмежує розмір польової землі в користуванні одноосібних господарств від 0,10 до 1,0 га та присадибних ділянок, разом з землями під будовами, від 0,10 до 0,20 га¹⁰), фактично зовсім ліквідує одноосібне землекористування.

Землі державних сільсько-господарських підприємств та допоміжних господарств державних підприємств і установ. До цих типів землекористування належать землі радгоспів, машино-тракторних станцій і допоміжних господарств державних підприємств (заводи, фабрики, копальні) та установ (школи, науково-дослідні установи).

Радгоспи або советські державні господарства з найманою робочою силою та державною власністю на всі засоби виробництва постали в перші роки советської влади на колишніх поміщицьких землях. Від цих господарств влада вимагає виконувати не тільки чисто виробничі завдання — давати продукцію збіжжя, цукру, м'яса, молока і інш., але також бути зразком і наочним прикладом високої агрикультури та раціональної організації сільсько-господарського виробництва для навколишніх колективних господарств. Цих завдань більшість радгоспів не виконала з вини самої ж влади, яка своїм централізованим плануванням, експериментами та втручанням в оперативне керівництво окремих господарств обмежувала ініціативу і діяльність безпосередніх керівників радгоспів, а тому й досягнення цих господарств були невеликі. Кількість радгоспів та площі землі в їхньому користуванні в окремі роки були такі: в 1929 році 1040 радгоспів мали загальну площу 792 тис. га (3,1%), а на початок 1938 року їх було 813 з 4,3 міль. га (9,7%) землі, перед війною в УРСР нараховувалось 803 радгоспів з середньою величиною 5200 га на одне господарство і в 1949 році — 763 радгоспи, приблизно з такою ж кількістю землі, яку вони мали перед війною.

Машино-тракторні станції (МТС) є державними підприємствами союзнного значення; вони підпорядковані міністерству сільського господарства СРСР. Утворені вони як державні прокатні пункти для обслуговування колгоспів складними сільсько-господарськими машинами та агротехнічною допомогою. Крім того, через МТС советська влада здійснює своє керівництво та контролює господарську діяльність колгоспів.

¹⁰) А. Аксененко, Право государственной собственности на землю в СССР, Москва 1950, ст. 108.

Перша МТС в Україні (Одеська обл.) була зорганізована в 1927 році, перед війною їх нараховувалось уже 1011, на 1. 1. 1954 року — 1347; вони виконували 80–95% усіх польових робіт у колгоспах.

Всі роботи, які проводить МТС своїми машинами за відповідну, неспівмірно високу оплату, відбуваються на основі договору з колгоспами, що складаються в межах так званих типових договорів МТС з колгоспами, схвалених урядом СССР 27. I. 1948 року. Складання цих договорів є обов'язковим для колгоспів навіть тоді, коли даний колгосп зміг би обійтись без роботи МТС.

Самі МТС-и безпосередньо сільсько-господарської діяльності на своїх землях не провадять, за винятком невеликих допоміжних господарств. Максимальний розмір садибної землі, яка приділяється для одної МТС, встановлено 15 га.¹¹⁾ Крім того, в користь МТС можуть бути відведені землі для організації допоміжних господарств площею 7–20 га, в залежності від умов району.¹²⁾

Землекористування допоміжних господарств державних підприємств і установ має за завдання забезпечити сільсько-господарськими продуктами, насамперед городництва і тваринництва, спільні їдальні підприємств та установ. Воно існує в Україні на основі постанови совєта народних комісарів СССР з 7. 9. 1940 року. Норми для цього землекористування законодапними органами влади не встановлені і в кожному окремому випадкові вони визначаються постановами союзного або республіканського урядів або рішенням органів місцевої влади.

Колгоспне землекористування. Основною формою сільсько-господарського виробництва і землекористування в УССР, після проведення примусової колективізації селянських одноосібних господарств у 1930–31 рр., є колгоспи, з статутом сільсько-господарської артілі, який вперше був затверджений постановою Центрального виконавчого комітету і Совєтом народних комісарів СССР 1. 3. 1930 року. В теперішній час вся господарська діяльність колгоспів і їх землекористування регулюється зразковим статутом сільсько-господарської артілі, затвердженим СНК СССР і Центральним комітетом Всесоюдної комуністичної партії більшовиків з 17. 2. 1935 року та цілим рядом постанов і розпоряджень уряду.

За зразковим статутом сільсько-господарської артілі, колгосп — це добровільне об'єднання селян-хліборобів, які на усупільненій землі, спільними засобами виробництва та працею провадять спільне господарство за плянами з точним виконанням обов'язків перед державою.

В цім статуті зовсім не передбачено добровільного виходу з колгоспу, а тільки виключення, що разом з державним плянуванням усього колгоспного виробництва та точним виконанням колгоспами всіх обов'язків перед державою свідчить про їх примусовий характер для селян та повну залежність від держави. Юридичною особою колгоспного землекористування вважається окремий колгосп, землі якого складаються з усупільнених участків колишніх господарств-членів колгоспу, з пляну землі, додатково приділеної в роки колективізації, головним чином з земель зліквідованих заможніших селянських господарств та тих селян, що ставили опір примусовій колективізації. Згідно ст. 8 конституції УССР, зем-

11) Постанова Наркомзема СССР з 4. 10. 1939 р.

12) А. Аксененко, цитована праця, ст. 107.

ля, що знаходиться в користуванні колгоспів, закріплюється за ними в безплатне безстрокове користування (закон від 3. 9. 1932 р.).

Весь земельний масив колгоспу поділяється на дві частини, а саме: громадські землі виключно спільного користування, зменшувати площу яких суворо забороняється постановою совєта міністрів СРСР з 19. 9. 1946 року, та на присадибний фонд, з якого виділяються присадибні ділянки колгоспників.

Праця колгоспників на громадських землях колгоспу провадиться на основі обов'язкового державного нормування, за одиницю виміру якої прийнято трудовень або певну норму робочого завдання, незалежно від часу, потрібного для його виконання. Таких трудовнів кожний дорослий колгоспник має виробити 100-150 протягом 6-7 місячного сільсько-господарського періоду в році.*)

Оплата праці колгоспників переводиться на трудовні в натуральній і грошовій формах, тими рештками врожаю і грошей, які залишаються в розпорядженні колгоспу після виконання всіх зобов'язань перед державою (натуральні здачі та продаж збіжжя за спеціально встановленими цінами, грошові податки й державні позики), сплати за роботи МТС та забезпечення різних фондів і відчислень (насінний, страховий, фуражний і інші).

Ці рештки збіжжя, при середніх урожаях 10 центнерів з га, складають не більше 20-25% загального збору врожаю збіжжєвих культур, що на один трудовень дає біля 2 кг., а при зниженні врожаю на 1-2 центнери з га, ця норма падає до 1-0,5 кг. на трудовень. Так, напр., в середньоврожайному 1938 році з загального числа 27.376 колгоспів, 5.478 колгоспів видали на трудовень неповних 0,5 кг. збіжжя. Крім того, на трудовні колгоспники завжди одержують збіжжя нижчої якості та менше цінними культурами в порівнянні з тим, що колгоспи здають і продають державі та МТС. Не краще стоїть справа також з грошовою оплатою праці колгоспників, яка рідко коли перевищує 1-2 карб. на трудовень.

Таким чином, колгоспне господарство, в якому селянин примушений працювати основну масу свого часу, особливо в літній період, задовольняє лише невелику частину його конечних життєвих потреб. Решту засобів для забезпечення свого існування селянська родина здобуває працюючи у вільні години від колгоспної роботи на присадибному господарстві, розмір якого обмежується нормою 0,15-0,25 га землі (про присадибне землекористування колгоспників див. далі).

Про розвиток колективізації сільського господарства України за 33-річний період (1921-1954 рр.) подаємо такі дані:¹³⁾

*) Найновіший статут с.-г. артілі передбачає 300 трудовнів, як річну норму для одного колгоспника. Норми для жінок — дещо менша (Ред.).

¹³⁾ Для числового матеріялу таблиці використані такі джерела:

1. 1921, 1925/26, 1949 рр.: Нарис розвитку народного господарства УССР, Київ 1949, ст. 223 і 548.

2. 1928, 1930, 1938 рр.: Енциклопедія українознавства, Мюнхен 1949, ст. 1043.

3. 1932, 1934 рр. В. Кубійович, Географія України й сумежних країв, Краків—Львів 1943, ст. 370.

4. 1940 р., Большая Советская Энциклопедия СССР, Москва, Огиз, 1947, ст. 1817.

5. 1954 р. Энциклопедический словарь, том III, Москва 1955, ст. 469.

Роки	Кількість колгоспів (у тис.)	Об'єднано колгоспами в %	
		селянських господарств	засівної площі
1921	0,2	—	—
1925/26	5,5	1,2	1,4
1928	9,7	2,5	2,9
1930	20,8	38,3	41,9
1932	25,3	69,0	80,5
1934	26,4	78,3	90,6
1938	27,4	96,3	99,7
1940	—	—	99,8
1949	31,7	—	—
1954	15,8	—	—

Найбільше колгоспів в УССР було в першому півріччі 1950 року, після колективізації Західньої України (39.653). Після закону з 1950 року і драстичних заходів советської влади для укрупнення колгоспів (знищення українських сіл) ця кількість знизилась на кінець 1951 року до 13.240, щоб потім в 1954 році знову піднятися до 15.770 за рахунок приєднання Криму, суцільної примусової колективізації західніх областей та частинного розкуркулення хрущовських колгоспів-гігантів.

Перед війною на один колгосп припадало пересічно 128 га землі, а в 1954 році — 2.600 га і 280 дворів. При цьому заслуговує уваги те, що пересічні розміри колгоспів в Росії після їх укрупнення (1950-51 рр.) є приблизно в 10 разів менші (200-300 га), ніж в УССР. Цей факт стверджує, що укрупнення колгоспів в Україні, особливо в лісовій та лісостеповій смугах, проводиться менше всього з мотивів господарської раціоналізації, бо на земельних масивах в 1000 га можна з таким же самим успіхом, як і на 2.000 га, застосувати всі найновіші сільсько-господарські агрегати та досягнення агрономічної науки, особливо тоді, коли вся механічна тяглова сила (трактори і інші двигуни) та сільсько-господарські машини є в посіданні держави (МТС). А коли врахувати те, що при збільшених розмірах колгоспів відповідно збільшується віддалення колгоспників від місця їхньої праці, тоді економічна ефективність цих заходів є більш ніж сумнівна. Отже можна сміливо припустити, що при укрупненні колгоспів на наших землях Москва виходила виключно з міркувань політичного характеру, враховуючи, що ці заходи, поперше, допоможуть їй прискорити процес винищення в свідомості українського селянина відчуття власності на його прадідівські землі та прив'язаність і любов до рідних осель, подруге, ще в більшій мірі, ніж це було дотепер, узалежнять колгоспи від держави та наблизять їхнє виробництво до радгоспного, але без відповідальності держави за наслідки ведення господарства і винагороду за працю в них, і, потретє, примусити сільське населення покидати села і шукати заробітку в копальнях вугілля і залізної руди, на заводах і фабриках міст, де відчувається нестача робочої сили.

Присадибні землі колгоспників

Присадибні ділянки колгоспників, як уже згадувалось попереду, виділяються з присадибного фонду колгоспу, для ведення на ньому на правах особистого землекористування допоміжного господарства (Конституція УССР, ст. 7 і ст. 2 зразкового статуту сільсько-господарської артілі). Але ці ділянки на основі ухвал і постанов ЦК компартії та уряду відбираються колгоспом від колгоспного двору, якщо колгоспник не виробив встановленого мінімуму трудоднів.¹⁴⁾

Розміри присадибних ділянок до 1935 року, в основному, визначались площею садибної землі, якою користувався селянин до вступу в колгосп. Зразковий статут з 17. 2. 1935 року зменшив ці норми до 0,25–0,50 га, а законом з 27. 5. 1939 року розміри присадибних ділянок обмежені до 0,15–0,25 га. На цьому невеличкому клаптику землі колгоспникові дозволяється тримати на правах особистої власності одну корову, дві голови молодняку, одну свиноматку, десять овець та займатись птахівництвом, але з цього права більшість колгоспників не може користуватись з огляду на брак кормів для тварин.

Землі присадибних ділянок колгоспники, як правило, використовують під городні культури, щоб у такий спосіб забезпечити свою родину необхідними харчами. При цьому слід відмітити, що врожаї на присадибних ділянках колгоспників в 2–3 рази вищі, ніж врожаї тих самих культур на землях колгоспу, і це в умовах, коли селянин-колгоспник працює в своєму допоміжному господарстві доривотно у вільні години від роботи в колгоспі та сплачує з нього сільсько-господарський податок і натуральні постачі, лишній раз доводить про перевагу одноосібного господарства над звеосібненим колективним.

Землекористування робітників і службовців

Ця категорія землекористування, за советським земельним правом, не має самостійного характеру, бо юридичною особою цих земель є колгоспи, радгоспи чи інші державні установи, а робітники та службовці вважаються лише вторинними землекористувачами. Розмір цього землекористування для робітників і службовців, які живуть у сільських місцевостях, встановлений в 0,15 га, а окремо для спеціалістів сільського господарства (агровомів, зоотехніків, землевпорядників і інших) та сільських учителів у 0,25 га, разом з площею під будівлями.

В системі колгоспів воно регулюється: постановою СНК ССРСР і ЦК ВКП(б) з 28. 7. 1939 року та постановою СНК ССРСР з 2. 11. 1945 року, а в системі радгоспів постановою СНК ССРСР і ЦК ВКП(б) з 17. 3. 1940 року та постановою СНК ССРСР з 2. 9. 1945 року.

Робітникам і службовцям сільських місцевостей на приділених їм земельних ділянках дозволяється займатись лише господарством і садівництвом. Натуральним податком зазначені землі не обкладаються. Основний господарсько-політичний сенс цього землекористування полягає в тому, що держава, дозволивши робітникам і службовцям вести підсобне господарство, намагається таким способом хоч би частинно вирівняти низькі заробітні платні цієї категорії працюючих, збільшити продукцію

¹⁴⁾ Постанова ЦВК ССРСР 1933 року та ЦК ВКП(б) і СНК ССРСР з 27. 5. 1939 року, ухвала лютневого пленуму ЦК ВКП(б) 1947 року.

городництва та садівництва для постачання міст, а головне зменшити обтяження системи державно-кооперативної торгівлі, яка в умовах совєтської України з причини хронічної нестачі основних продуктів харчування з своїм завданням не справляється.

4. Земельний устрій на Західньо-українських землях до прилучення їх в склад УССР

На прилучених до Австро-Угорщини частинах Західньо-українських земель Галичини (1772 року) й Буковини (1774 року), після скасування кріпацтва (1783 року) з заміною його на панщину, цісарським декретом з 2. 4 1787 року було вперше проведено поділ т. зв. земельного фонду цих країн на двірське землеволодіння (великі землевласники) і селянське (дрібні землевласники) з заборотою прилучати селянські землі до двірських, що не перешкодило великим землевласникам на протязі неповних 50 років (1787-1834 рр.) захопити лише в одній Східній Галичині понад 560.000 га селянських земель.

Дійсними власниками своєї землі стають селяни Галичини й Буковини лише після скасування панщини (1848 р.). На цей час з загальної площі 5,530.000 га селянського і двірського землеволодіння в руках селян було 3,069.000 га (55,6 %) і великих власників 2,461.000 га (44,4 %).

Селянські землі, коли не рахувати садів, складались майже виключно з ріллі. Лісові відділя і пасовища по реформах 1848 року залишились у посіданні великих землевласників. Це ненормальне положення, при якому селяни були позбавлені юридичного і фактичного права користуватись лісами і пасовищами, змінено цісарським патентом з 5. 7. 1853 року. За тим патентом селянам надавалось право безплатно користуватись частиною дідичівських лісів і пасовищами. Крім цього, держава своїми коштами проводила викуп поміщицької землі і передавала її на сплату селянам. Таким чином у всій Галичині за 1853-1890 рр. було відступлено селянам у власність 94.060 га лісу і 67.018 га ріллі й пасовищ та унормовано сервітути (право селян користуватись панськими землями) на площі 942.520 га лісу і 2.354 га пасовищ.

Одночасно з цим, після скасування панщини, великі землевласники, переважно поляки, а в останні десятиріччя перед першою світовою війною і жиди, не могли пристосуватись до змінених господарських умов краю та, надмірно обтяживши свої господарства боргами, змушені були парцелювати земельні посілості і продавати їх селянам. За 1852-1912 рр. таким способом перейшло в руки селян у Східній Галичині 275.000 га землі, з цього числа в руки польських селян, головно колоністів із Західньої Галичини, 237.000 га. Українські селяни за цей час змогли придбали лише 38.000 га.¹⁵⁾ В наслідок цих процесів відсоток великої власності на землю в Східній Галичині знизився з 44,2 % в 1850-х роках до 37,8 % в 1912 році.

Селянські господарства, половина яких в момент визнання їх власниками землі (1848 р.) мали менше ніж 5 га і були вже тоді несаможивучими, хоч і побільшили загальну площу селянського землеволодіння, з причини браку законного обмеження розподілу землі між новопо-

¹⁵⁾ Д-р С. Баран, Енциклопедія українознавства, Мюнхен—Нью-Йорк 1949, ст. 1047.

талими родинами та завдяки відсутності розвиненої промисловости в краю, зійшли до ще більшого зубожіння та пролетаризації.

Землеволодіння на Західньо-українських землях за влади Західньо-Української Народної Республіки (1918-1919 рр.) мало регулюватись земельним законом Української Національної Ради з 14. 4. 1919 року, за яким великі земельні посілости вивласнювались на користь держави. З цієї землі творився земельний фонд і з нього мали виділятися паї безземельним селянам у власність. Частину земельного фонду мала затримати держава для створення зразкових господарств при сільсько-господарських школах і на інші потреби. Цей закон зберігав засаду приватної власности на землю, і лише ліси мали перейти у власність держави.¹⁶⁾

Землеволодіння під Польщею (1919-1939 рр.)

На всіх українських землях, які після першої світової війни та війни польсько-української (1918-19 рр.) опинилися під польською окупацією, польська влада відразу взяла під свій контроль парцеляцію й продаж діличівської землі, щоб не допустити переходу її в непольські руки (розпорядження ради міністрів з 1. 9. 1919 року)

Закон про земельну реформу з 28. 12. 1925 року, що діяв до 1939 року, хоч формально і не забороняв купувати земельні парцелі українським селянам, але на практиці ці можливості були дуже обмежені без огляду на те, що основна частина сільського населення (75 %) складалась з українців. Крім того колонізаційна політика польської влади на українських землях, особливо в 1920-23 роках, супроводжувалась інтенсивним розпарцелюванням землі між військовими осадниками на Волині й Поліссі та зайшлим населенням в Галичині (до 1923 року 445.000 га та близько 800.000 до 1938 року). Все це взятє разом не могло поліпшити земельних, а рівночасно з цим і національно-політичних відносин в країні.

Селянам у Галичині й на Волині в 30-их роках належало ледве 59 % всієї землі, головню орної (84 % від усієї ріллі). За розміром землеволодіння, селянські господарства поділялись так: господарств розміром від 0 до 2 га — 42 %, від 2 до 5 га — 39 % від 5 до 10 га — 14 % та господарств з площею землі понад 10 га — 5 %. Це наочно доводить про вкрай незадовільний земельний устрій, який існував на наших Західніх землях під Польщею напередодні другої світової війни.

Аграрні відносини на Закарпатті й Буковині до першої світової війни і після неї подібні до відносин, які були в Галичині, але відсоток всієї землі у власності селян тут був ще менший (36 %), зате ріллі в своєму посіданні вони мали більший відсоток, ніж селяни Галичини (88 %). Після окупації всіх Західньо-українських земель більшовиками та приєднання їх до складу УРСР (1939-1945 рр.) приватну власність на землю, в тому і дрібну селянську, Москва зліквідувала. Власників частинно знищено або заслано в советські табори невідничної праці, а основну масу насильно загнано в колгоспи (1948-1950 рр.) і перетворено на кріпаків, чим населення цих земель зрівняно в правах з населенням цілої України.

¹⁶⁾ Д-р Ст. Витвицький, Енциклопедія українознавства, Мюнхен 1949, ст. 533.

ПРОФ. МИКОЛА ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ

КОМУНІСТИЧНИЙ ВИЗИСК СЕЛЯНСТВА

В січні ц. р. члени президіуму верховного совєта в усьому ССРС роздавали нагороди — різні ордени і звання «героїв соціалістичної праці» робітникам (які ніколи не працювали) соціалістичного сільського господарства. Під означенням «робітників соціалістичного сільського господарства» треба розуміти не звичайного селянина-колгоспника чи робітника совхозу, а різних колгоспних організаторів, адміністраторів і те, що має назву «підганяйлів», за допомогою яких Москва експлуатує селян.

В московському щоденнику «Правда» за 15, 17 і 21 січня наведено список отих «героїв соціалістичної праці». Всіх їх зазначено 77 осіб. З них 2 директори совхозів, 4 директори МТС, 4 голови райвиконкомів, 11 секретарів райкомів партії, 35 голів колгоспів, 12 колгоспних бригадирів, 6 комбайнерів, 2 ланкові і одна звичайна колгоспниця. З наведеного переліку видно, що між «героїв» зуміла протиснутися одна єдина колгоспниця. Решта — це соціалістичні підганяйли, механіки, які становлять колгоспну «знать», що зневажливо трактує сірих робітників колгоспу, і адміністративні службовці, оті найсправжніші паразити на живому тілі поневоленого селянства. Власне, поміж «героями» ті службовці становлять аж 88%, залишаючи для розподілу поміж підручних підганяйлів — 12%.

Наведені цифри нам говорять перш за все про те, що в ССРС селяни продовжують пасивний спротив колгоспній системі і взагалі московській окупації. Адже нагороду отримала тільки одна справжня колгоспниця, а з робітників совхозів — ніхто. Це факт вимовний! Подруге, совєтська влада у здійснюванні своєї політики нині повинна спиратися на адміністраторів і на різних погоничів «соціалістичної праці» (бо ж від комнезамів не стало вже й духу). Не від «самовідречливої праці», не від «виробничого ентузіазму», не від «свідомого відношення» до праці, а — як показує дійсність — на сороковому році існування ССРС успіх соціалістичного господарювання залежить виключно від партійного начальства.

«Правда» від 21 січня ц. р. писала: «Партія і уряд вказують, що успішне виконання завдань, покладених на сільське господарство, можливе тільки при одній невідхильній умові — підвищенні рівня керівництва колгоспним та совхозним виробництвом. Найголовнішим у керівництві сільським господарством лишається питання підбору керівних кадрів для колгоспів і совхозів, а також систематичної роботи з ними». Отож, сучасне «колективне керівництво», що перебуває в Кремлі, не тільки що не облишило сталінської експлуатації селянства, але шляхом партійного адміністрування цей визиск ще збільшує.

В «Правді» за 17 січня ц. р. було сказано: «Не можна вважати за звичайне явище те, що в ряді колгоспів частина колгоспників під різними приводами відхиляється від праці. Треба прийняти конкретні засоби виховання і заходи впливу (НКВД! — М. В.) у відношенні до недбайливих членів сільсько-господарських артілів».

Чим же можна пояснити, що на 40-му році совєтського соціалістичного життя та на 25-му році колгоспного господарювання у колгоспах, усе

таки, — як висловлюється московська «Правда», — водяться «недбайливі» члени сільсько-господарських артілів? Ця «недбайливість» пояснюється абсолютною незацікавленістю селян у праці на колгоспних полях. Адже з гуртового збору врожаю для оплат за вироблені трудовні визначається частка щойно після того, як держава отримала належне їй за советськими законами (а треба пам'ятати, що державна частина в зібраному врожаї виносить принаймні 50%); і коли колгосп — скажемо, через недорід — не спромігся виконати покладеного на нього плану зернозаготівель, то там нема навіть що розділяти як плату за вироблені трудовні. Далі, за вимогою державної влади, колгоспи мусять «добровільно» перевиконати норму постачання хліба державі, а крім того мусить «добровільно» й за наперед встановлені тверді ціни продати певну кількість свого врожаю за посередництвом державної кооперації.

Цікаво, власне, як сполучається прислівник «добровільно» з дієсловом «мусить». Таке сполучення можливе тільки в комуно-московській дійсності. В усякому разі, «добровільне» перевиконання норми хлібозаготівель у користь держави, а також «добровільне» випродування хліба через кооперацію — все це відбувається коштом оплати за мазильний колгоспний трудовдень. І, по проведенні всіх тих «добровільних» махінацій, в минулому році, в якому Україна в цілому призначеного плану хлібозаготівлі виконати так і не спромоглася, повного розрахунку за вироблені трудовні й не було. Колгоспники жили тільки з того, що колгоспне правління видало авансом. Видавання зерна авансом за вироблені трудовні — це своєрідна новина. Його почали практикувати щойно в останні роки, в кожному разі по закінченні останньої війни. Раніше за це дуже суворо карали, як за «розбазарення» соціалістичної власності; мовляв, найперше завжди повинна отримати свою частину врожаю держава. За нашими відомостями, в окремих колгоспах аванс за вироблений трудовдень виносить до 2 кг зерна та 1,50 рубля грішми.

Треба ще знати, що совет міністрів СССР 19 квітня 1948 р. ухвалив розцінку, за якою вся праця в колгоспах розподіляється на дев'ять груп оцінкою від 0,5 до 2,5 трудовдня за денну норму. Річна ж норма для колгоспника виносить 300 трудовнів. Коли колгоспник не виконає річної норми, то його обкладають штрафом у розмірі 50 % сільсько-господарського податку. Отже, коли колгоспник отримає аванс у розмірах, призначених для групи, де за денну норму рахують один трудовдень, то його аванс буде виносити 2 кг зерна і 1,50 руб. грішми, що в перерахунку на американські ціни буде виносити 20 і 10 центів — разом 30 центів. Та коли ж праця колгоспника оцінюється по 0,5 трудовдня за день праці, то він отримає лиш половину попереднього, себто 15 центів за 10-12 годин цілоденної праці.

Метода адміністративного впливання на колгоспника була застосовувана за часів Сталіна, і нині та сама метода діє безвідклично. Слідкуючи за советською пресою, можна сказати, що останніми часами адміністративний затиск навіть збільшився. Наприклад, для колгоспного селянина, що одержує оплату трудовдня в першій групі, себто по 0,5 трудовдня за день праці, треба 600 днів каторжної праці, щоб виконати річну норму 300 трудовнів. Інакше такого колгоспника обкладуть пенєю в висоті 50 % від його податку (§ 6 закону про сільсько-господарський податок від 8. 8. 1953 р.). Така сучасна дійсність на селі в комуністично-московському раю.

Івж. Д. ШАЛДІЙ

ДО НОВОЇ РЕФОРМИ СОВЕТСЬКОЇ МІЛІЦІЇ

Серед багатьох органів здійснювання московського червоного терору та репресій над підсовєтським населенням, поряд з МВД та КДБ (Комітет державної безпеки), «почесне» місце належиться також і червоній міліції (поліції).

Советська міліція не є новотвором чи винаходом советської влади та компартії в Росії. Початки її своїм корінням сягають ще в глибину царської Росії. Першим прообразом її, як і першим прообразом сучасного МВД, була опричнина царя Івана Грозного. Але правдивим творцем російської поліції, що об'єднувала в собі ту саму працю, що її тепер має МВД (кол. царська таємна поліція), та працю советської міліції (жандармерії), був за цариці Анни фон-Вірон. Реорганізував її та «поліпшив» за царя Олександра І-го Аракчєєв, а цар Микола І створив так званий «третій відділ», або таємну поліцію. Завданням третього відділу було розпоряджатися поліцією та слідкувати за законністю і порядком в суспільному житті Росії. З бігом часу «третій відділ» перебрав на себе нагляд за політичним наставленням у суспільстві і заступив собою існуючу до того часу таємну канцелярію. Таким чином він виконував усі функції сучасного російського МВД та советської міліції. Спадщину від нього й перебрали всі існуючі тепер в СРСР органи репресії та тероризму.

Після жовтневого перевороту в Росії в 1917 році початок відродження кол. царської жандармерії, яку названо советською міліцією, поклав декрет ради народних комісарів РСФСР з 12. 11. 1917 р., підписаний власноручно Леніним. Декрет зобов'язував, щоб усі совети робітничих та селянських депутатів (виконкоми та ревкоми) негайно почали організувати «робітничу міліцію», до якої дозволено було брати на працю також здібних та вишкolenих фахівців царської жандармерії. Першими працівниками советської міліції були жандармські офіцери та співпрацівники царської охоранки, які передали всі жандармські архіви та справи до диспозиції ЧеКа та червоної міліції. Для партійно-політичної контролі над ними наставлено комісарський склад, під наглядом якого й розбудовувалася вся сучасна поліційна система в СРСР. В жовтні 1918 р. народний комісаріят внутрішніх справ та народний комісаріят юстиції видали спільну інструкцію для міліції, у якій їй призначалася виконавча роль для здійснення центральної влади на місцях. Советська міліція перебувала в безпосередньому розпорядженні (диспозиції) місцевих установ влади. Центральне керівництво працею міліції було покладене на наркомат внутрішніх справ РСФСР, а в губерніях і повітах діяли губерніяльні та повітові управління міліції, що підлягали губерніяльним та повітовим виконавчим комітетам (виконкомам).

В кожному місті та селі повітова міліція мала власні розгалуження — станиці міліції, завданням яких було «здійснювати» на місцях советську владу, виконувати над підсовєтським населенням репресії, знищувати кримінальний бандитизм та «контрреволюцію» (здушування революційно-визвольних рухів поневолених неросійських народів) та працювати для ЧеКа (ГПУ-НКВД-МВД).

Протягом 1918-1924 рр. в кожному селі в Україні стаціонаували спеціальні піші та кінні загои міліції під начальством призначених з Росії жандармських офіцерів. Їх завданням було знищувати протимосковські повстання українського населення, які в ті часи вибухали майже в кожному районі України. Вони діяли на спілку з загонами особливого призначення ЧеКа, так званим ЧОН-ами (частинами особливого призначення).

10 червня 1920 р. ВІЦК та СНК РСФСР затвердили перший правильник для так званої робітничо-селянської міліції, яку, на відміну від кол. царської жандармерії, названо «Рабоче-крестьянская красная милиция» (скорочено РККМ). Вся вона мала цілковито військовий вигляд, а головне її завдання в Україні було «допомагати червоній армії». За новим правильником, міліцією диспонував народний комісар внутрішніх справ, який через реввоссовет РСФСР озброював її, вишколював, комплектував кадрами та використовував її як карні загои проти непокірного московській владі українського населення.

В часи НЕП-у на міліцію накладаються обов'язки стягати з населення податки, стежити різних торгівців, щоб вони реєстрували себе в фінансових установах, здійснювати в ССРСР приписи паспортного режиму, наглядати над домоуправами, котролювати двірників, керувати і наглядати над дотриманням громадського спокою, вести боротьбу з розтратами, хабарями, виловлювати безпритульних, під виглядом боротьби з спекуляцією котролювати і перевіряти в потягах та на шляхах пасажирів і пішоходів, виловлювати і розшукувати кримінальних та політичних злочинців, а також збройними діями знищувати «контрреволюційні» намагання повалити советську владу.

Згідно з правильником від 10. 6. 1920 р., російська міліція юридично мала подвійну підлеглість: поскільки становила відділи виконкомів — підлягала місцевим установам; поскільки була установою російської влади в Україні, підпорядковувалася комісареві внутрішніх справ РСФСР, що спільно працював з ГПУ. В містах і районах на начальників управління міліції місцеві партійні комітети призначали перевірених членів партії, кандидатуру яких узгіднювалось з начальниками місцевих управлінь ГПУ. Кінцево затверджував їх нарком внутрішніх справ у Москві.

25. 5. 1931 р. Рада народних комісарів ССРСР уневажнила правильник від 10. 6. 1920 р., а затвердила новий, який діє в ССРСР і тепер. Згідно з новим правильником, головним завданням міліції є «охорона» суспільно-громадського порядку, запровадженого російським червоним режимом, боротьба з порушниками приписів життя соціалістичного суспільства, охорона соціалістичної і приватної власности, викриття кримінальних злочинів (кримінальний розшук) і т. д.

В журналі «Советское государство і право» ч. 2 за 1957 р. начальник головного управління міліції МВС, Барсуков, порушив питання, щоб уряд нарешті звільнив міліцію від нагляду над виконанням статутів та державних розпоряджень приватними організаціями і торгівцями, бо їх в ССРСР уже немає. Але про яке звільнення йде мова, коли їх в ССРСР уже немає? Очевидно, тільки про юридичне, щоб ухвалити в тій справі окремий закон; бо коли їх немає, то тим самим і міліція не має вже ніяких обов'язків супроти них.

В 1935 р. міліція була влучена до складу новоорганізованого НКВД, на яке переіменували давнє ГПУ. Від того часу розпочалася найбільша централізація жандармського апарату червоної Москви в руках Головного управління міліції НКВД СРСР. Керування міліцією перейшло до рук начальника центрального НКВД (Єжова, Берії, Круглова, Дудорова). Існуюча на папері до того часу провізорична «самостійність» управління міліції при республіканських НКВД була цілком зліквідована. Тепер вони не існують, і без погодження з головним управлінням міліції МВД СРСР не мають права вирішувати ані одного питання.

Тепер, у зв'язку з т. зв. наданням розширених прав союзним республікам, про що дуже хвалькувато підкреслювалося на шостій сесії Верховного совста СРСР (лютий 1957 р.), передбачається сучасне керування совєтської жандармерії реорганізувати. Нова система перебудови управління міліції передбачає ніби розширення прав неросійських республік у галузі жандармської праці, а зокрема міністерства внутрішніх справ. Тобто передбачено надати вільну руку для здійснення репресій над поневоленим населенням в розрізі загального виконання загальних директив та інструкцій московського МВД. При республіканських МВД тепер наново будуть зорганізовані управління міліції республіки, але загальносоюзним керівним центром міліції і на майбутнє залишається Головне управління міліції при МВД СРСР. Від такої реорганізації підлеглість фактично залишається по-старому. Вся «самостійність» та «розширення» прав полягає в тому, що начальника республіканського управління тепер призначатиме не московське центральне МВД, а рада міністрів республіки (в Україні — рада міністрів УРСР під головуванням Кальченка). Одночасно начальник республіканського управління міліції буде також і заступником міністра внутрішніх справ.

Від такого порядку «самостійність» республіки не збільшується, бо керівництво міністерствами в кожній підсовєтській республіці і на майбутнє здійснюватиметься централізовано з Москви, а спеціально республіканське МВД. В автономних республіках РСФСР таких «привілеїв» як не було до цього часу, так і не передбачено на майбутнє. Міністри внутрішніх справ будуть також і начальниками московської жандармерії в автономних республіках. Вони підпорядковуватимуться раді міністрів автономної республіки та міністерству внутрішніх справ совєтської республіки. В краях та областях управління міліції зліквідуються. Начальники МВД в області будуть також і начальниками міліції області або краю. Таким чином міліція цілковито переходить до диспозиції МВД і виконуватиме не тільки жандармські функції, але також і таємної поліції в області або краю. В містах, округах та районах існуючі тепер управління міліції будуть зреорганізовані у відділи виконкомів, а їх начальники призначатимуться на сесіях місцевих рад так званих депутатів трудящих, себто це будуть фактично начальники відділів МВД в районах і містах. Отже нова реорганізація міліції передбачає таку структуру, що виконками депутатів трудящих, крім конституційної підлеглості своїм зверхникам по «виборній» владі, будуть через міліцію та начальників місцевого МВД підпорядковані і міністрам внутрішніх справ. Така побудова підлеглості і нагляду має на меті ущільнити контроль органів безпеки над «совєтською владою». В свою чергу, це не розширить,

а ще більше зменшить права советських республік та цілковито скасує навіть ту провізоричну законодавчу владу рад «обраних» депутатів, яку записано в конституції.

Начальник головного управління міліції МВД СРСР, Барсуков, для виправдання посиленого поліційного нагляду та контролі над виконками в журналі «Советское государство і право» пише: «Нова організація міліції, що здійснить міцний зв'язок з місцевими радами, посилює відповідальність останніх (рад) за охорону порядку і боротьбу з злочинством. Новий порядок підпорядкованості міліції викликається самою природою соціалістичної держави... Через постійні комісії та інші органи рад міліція буде глибше втягнута до всіх галузей советського і господарського життя...» Отож виходить, що МВД через міліцію підпорядковує собі місцеві та районні виконкоми, які до цього часу мали хоч невеличку владу в розв'язанні місцевих питань.

При обласних управліннях міліції в Україні та в інших союзних республіках від 1937 р. існували так звані міліційні трійки, що мали право без суду і слідства заочно засуджувати до ув'язнення кожную особу терміном від 3-ох до 5-ти років, як «сое» (соціально-небезпечний елемент). Отже совєтська жандармерія була не тільки органом спонуки для втримання суспільно-громадського порядку, але також і органом позасудової репресії неповинних людей. На останній сесії Верховного совета СРСР (лютий ц.р.) трійки ніби були скасовані, але в зв'язку з реорганізацією міліції та злиттям з місцевими виконками, які юридично рахуються «народною владою», такі засуди будуть здійснювати і виконками, себто не невинна міліція, а «любима» советська влада.

«В зв'язку з тим, що установи міліції тепер належатимуть до складу місцевих рад, — пише далі Барсуков, — вони збільшать свою увагу до праці міліції». За такий приклад уваги до праці міліції Барсуков ставить РСФСР. Аналізуючи стан суспільно-громадського порядку та причини його порушення, російська міліція установила, що найчастіше порушення порядку трапляються у великих містах і що dokonує їх молодь. Управління міліції поінформувало про те президію Верховного совета РСФСР, яка для дослідження того питання призначила групу депутатів Верховного совета. Розглянувши матеріал перевірки групи депутатів, президія ухвалила низку постанов, які мали на меті зменшити кількість випадків порушення громадського порядку. Але чи вони дійсно зменшилися — про те Барсуков не пише. За Барсукова пишуть советські центральні газети, у яких майже щодня можемо вчитати про випадки кримінальних злочинців в Московщині.

В новій організаційній структурі московської жандармерії звернено також значну увагу на бригади сприяння міліції. Згідно з статутом, такі бригади організуються «добровільно» в кожному колгоспі та на підприємстві. Офіційно їх називають «содміловцями» (содействие милиции). Фактично ніякої добровільності в творенні таких бригад немає; вони організуються на наказ начальника місцевого відділу МВД, а на членів до неї призначають перевірених членів компартії, завданням яких є слідкувати насамперед за незадоволеною та «контрреволюційно» наставленою частиною населення, а лише в другу чергу за криміналь-

ними злочинцями та порушниками громадського порядку. За таємною інструкцією ЦК КПСС, кримінальні злочинці в СРСР вважаються соціально-близьким до компартії елементом, в усякому разі ближчим, ніж так звані «вороги народу». В новому міліційному правилнику передбачається, що бригади сприяння міліції організуватиметься місцевими та господарськими організаціями. Тим самим, крім таємних сексотів МВД, члени бригади содмілу також наглядатимуть за окремими працівниками установ та підсовєтським населенням.

Крім бригад содмілу, при міських, районних та сільських виконкомах передбачено створити адміністративно-правні комісії. В РСФСР такі комісії існують уже давно, а їх досвід мусять перейняти і виконкоми на поневолених росіянами землях. Комісії складаються з «депутатів трудящих», розглядатимуть та затверджуватимуть всі висновки міліційних слідчих, наглядачів та інспекторів в питаннях покарання окремих підсовєтських громадян, які порушили адміністративні приписи і порядок режиму. Ці комісії матимуть також право розглядати й затверджувати присуди міліції про адміністративне виселення за межі республіки, або ізолювати до в'язниці окремого порушника приписів московської влади. Але уневажнювати чи скасувати присуди міліції вони не матимуть права, а можуть у тій справі звертатися до місцевого начальника МВД.

Крім функцій, що їх виконує тепер, совєтська жандармерія матиме право також брати участь у розгляді та затвердженні проєктів будівництва доріг, здійснювати автоінспекцію, контролювати проєкти реконструкції вулиць з погляду вуличного руху та брати участь у випробуванні нових взірців автомашин. Зростають також права міліції в паспортизації населення, в контролі над домоуправлінням, в контролі документів у робітників і службовців на підприємствах і в установах. Крім ділянкових наглядачів та інспекторів в селах району, в новому правилнику передбачається мати при кожному колгоспі двох-трьох жандармів, бригаду сприяння міліції (содміл), а також уповноваженого від райвоєнкомату для обліку військовозобов'язаних. Фактично такий уповноважений буде офіційним співпрацівником МВД, якими є начальники спецвідділів на підприємствах. «Така нова реорганізація міліції, — пише згаданий вже Барсуков, — сприятиме поліпшенню ідейно-комуністичного виховання колгоспників та колгоспної молоді, збільшить політичну чуйність пересічного населення до ворожих елементів та до реакційно-імперіалістичних намагань підірвати з середини соціалістичну державу». Тут, очевидно, йде мова про сучасну кремлівську кампанію шпигуноманії, яка започаткована майже рік тому. На населення нова реорганізація міліції накладає збірну відповідальність за всі революційно-визвольні рухи серед поневоленого Москвою неросійського населення.

На відміну від діючого правилника, у якому роля міліції в боротьбі з кримінальними злочинами була ніби на другому плані, новий правилник висовує її на перший план. За існуючими кримінально-процесуальним кодексом СРСР, міліція є слідчим органом тільки в справі дрібних кримінальних злочинів (кишенькові та дрібні краді, дрібні бійки, хуліганство, порушення громадянського порядку і т. д., але не в справі

»соціально-небезпечного елементу« (сое). Слідство великих злочинів ведеться советською прокуратурою. Стаття 108 кримінально-процесуального кодексу перераховує всі злочини, які має право розглядати міліція або започаткувати слідство, але не має права їх закінчувати. Право закінчувати належить прокуратурі, бо ніби кваліфікація слідчих міліції недостатня, щоб довести до кінця ту чи іншу справу. Але, як пише журнал «Советское государство і право», тепер цей стан зовсім змінився. Кваліфікація слідчих поліпшилася, бо система МВД СРСР в широко-розгалуженій сітці міліційно-енкаведівських шкіл вже дала достатню кількість юристів, слідчих, оперативних працівників та прокурорів. На протязі 1945-1955 рр. школи МВД підготували в 6 разів більше слідчих та юристів, які мають високу освіту. Отже в новому правильнику передбачається, що всі кримінальні справи, великі і малі, будуть розсліджувані міліцією до кінця. В зв'язку з тим передбачається реформа слідчої справи, проектується слідчі установи вилучити з прокураторської підлеглості і надати їм самостійність. Це немов потрібно для того, щоб прокуратори, які керують слідством, виступаючи в суді в справі тих злочинців, не мали об'єктивності та сміливості у своїх висновках. Журнал «Советское государство і право» закидає прокураторам, що вони ані разу не відмовилися прилюдно на суді від підтримування звинувачення, навіть коли злочин не доведений.

В такому напрямі буде зреорганізована сучасна советська жандармерія в зв'язку з паперовим розширенням прав союзних республік. Розширення прав залишиться в ухвалах сесії совета для архіву і буде використовуватися для пропаганди в національному питанні, а кожна реорганізація московських державних органів поневолення і терору на неросійських землях, ніби спрямована до збільшення «самостійности» республік, на ділі означатиме посилення централізації, збільшення контролю та поневолення неросійських націй.

»Коли напровесні 1920 р. я побачив заголовки французьких газет, що сповіщали тріумфальний похід Пілсудського через пшеничні поля південно-східньої Росії, щось сталося в мене в середині, і я забув, що минув ледве рік від убивства моїх братів. Міг я думати лиш одне: «Поляки ось-ось захоплять Київ! Віковічні вороги Росії ось-ось позбавлять Імперію її західніх кордонів!» Я не зважувався висловити свого погляду, але, слухаючи нісенітних балачок емігрантів та приглядаючись обличчям, ясніючим усміхами, кожною краплею моєї крові я бажав перемоги Червоній Армії»
(Великий Князь Александер, «Олвейс а Гранд Дюк», 1933, стор. 128-29).

ЛЕОНІД РОМАНЮК

Слідами Агапія Гончаренка

(Соціологічний етюд*)

I. Завдання цього етюду є подати короткий огляд еміграції населення України за останніх 50-60 рр., її причини та визначення культурно-соціальної ролі еміграції в просторі й часі. Завдання, отже, не статичне, але головню соціологічне.

Нав'язуємо етюд до імени о. Андрея Агапія Гончаренка, одного з перших українських свідомих емігрантів на Заході (США), бо для нього відхід з Батьківщини мав лише фізичний характер, залишаючи неторканими духові зв'язки з Україною та її культурою.

II. Додаємо, назагал, два типи переселення:

- а) міграція — як волюнтаристичний рух з спонук внутрішніх чи зовнішніх;
- б) переміщення — як недобровільне, ззовні організоване пересунення людських мас.

Типізуючи причини міграції, знаходимо, що ними є:

- 1. Голод (мотив в основі фізіологічний). Розрізняємо: а) внутрідержавне переселення, б) тимчасове заробітчанство, і в) сталу еміграцію.
- 2. Страх (мотиви мішані, — фізіологічні та психологічні). Розрізняємо: а) втечу від пощестей та інших стихійних нещасть, б) переселення під тисненням воєнних дій, і в) втечу від різних переслідувань.
- 3. Ідейні міркування: релігійні, національно й соціально-політичні, — боротьба за певні ідеали. Це вже мотиви виразно психологічні. Як маркантні приклади можемо подати: рух посполитих у Дике Поле та на Запоріжжя, Дунайську Січ, відхід з України за гетьманів Мазепи й Орлика, індивідуальна еміграція — о. А. Гончаренко та ін., масовий рух після Визвольної Війни 1917-1921 рр., рух населення на захід після другої світової війни.
- 4. Шукання нового і пригодництва, як рух одиниць, для українців не типовий.

Однак зазначимо, що життя не вміщається у схему. Дуже часто мотиви міграції є мішані, а рух, що назовні, здавалося б, є явищем економічним, по суті є часто політичним або національним.

Цей факт дає можливість надати міграційній масі ідейно-політичного забарвлення та використання її, як чинника визвольної боротьби, однак при умові цілеспрямованої праці інтелектуальних та національно й політично-обізнаних елементів еміграції.

Переміщення народних мас є процесом недобровільним, керованим іззовні. У нашій історії знаємо переселення запорожців за часів цариці Катерини на Кубань, масове переміщення українців на північ СРСР, у Сибір та Казахстан, а також заходи іншого тоталітарного режиму,

*)Скорочена доповідь, виголошена на виїзній сесії Денверської групи УВАН у США дня 16 вересня 1956 в м. Онтаріо, Каліф., в приміщенні Укр. Національного Музею і Бібліотеки.

гітлерівського, за панування якого мільйони українського населення було запроторено до осттаборів та концтаборів.

III. Нас, однак, у даному разі, цікавлять здебільшого не мотиви міграції, але її роль в житті нації, бо еміграція є частиною нації і, як така, виконує певну функцію. Крім того, ми хочемо простежити, чи і як ця функція еміграції змінюється в часі.

Отже, гадаємо, що туга за Батьківщиною є першорядним фактором, що утримує інтерес до Рідного Краю та спонукує зв'язки з ним. Другим фактором, безумовно, є побутові та культурні традиції, що з ними виходить кожен емігрант з дому.

А) Мусимо ствердити, що еміграція не творить спочатку власних культурних цінностей, спеціально у малокультурних переселенських масах. Але вона є поважним ринком на крайові предмети релігійних потреб, книжки й часописи, народні мистецькі вироби та специфічні національні харчові продукти.

Еміграція тут виконує у відношенні до Рідного Краю функцію, так би мовити, консуляту-емісара з переважно господарськими завданнями. Однак і в цій стадії є вже елементи культури й політики, оскільки поодинокі емігранти виконують функції зв'язкових та інформаторів чужини, а попри те відбувається показ наших пісень, одягів, танців, — народного мистецтва. Згодом елементи культурного характеру набирають більшого значення.

Отже, материк нації є основним творцем, а еміграція — споживачем і зв'язковим з чужим світом.

Б) У міру того, як еміграція поповнюється елементами ідейної міграції, починається її національно-політичне оформлення. Творяться різні організації, що мають за мету єднати еміграцію та дати їй можливість нести свою частину національно-політичної відповідальності за долю своєї нації в Рідному Краю. Процес цей яскраво відбився в житті, напр., «Українського Народного Союзу», а пізніше й інших. Постають власні часописи, книгарні, театри.

Далі «Союзи», попри характер земляцтва, розвиваються в організації, що виконують певні культурні і національно-політичні завдання. Процеси, що відбуваються на Рідних Землях, знаходять жвавий відгук у праці еміграції.

Отже політичний характер еміграції починає кристалізуватись усе виразніше. Еміграція виростає з ролі «консуляту» і починає функціонувати мов би «збірна амбасада». Вона вже починає репрезентувати національно-політичні аспірації своєї нації та її змагання. Часами вона сягає й по культурну творчість, але головню виступає в обороні своєї Старої Батьківщини політично. Всі ці процеси ми спостерігаємо в українській еміграції в США у 20-му сторіччі, а вже особливої яскравості вони набирають під час і безпосередньо після Визвольної Революції і воєн за незалежність України на Рідних Землях. Тут еміграція вперше на більшу скалю виступає як пропагатор, інформатор, репрезентант та захисник Української Нації. Всілякі збірки, пряма матеріальна поміч, видавнича діяльність, виклади, з'їзди, демонстрації є зброєю еміграції. Петиції до урядів альянтів або рішення національних конгресів часами визначають шлях поодиноких частин України на десятиріччя, як, напр.,

Карпатської України. Це все прояви нової ролі української еміграції. По 20-их рр. ряди її значно поповнюються ідейно-політичними та інтелектуальними елементами, а це знову ж веде до дальшого зросту і поглиблення культурної й політичної праці еміграції.

В) Події останніх трьох десятиліть вносять, однак, багато нових елементів у життя і працю української еміграції та істотно змінюють її роль у житті української національної збірноти.

Нові тоталітарні політично-державні течії, що опановують деякі нації й держави під час цього періоду — як гітлеризм у Німеччині та російський націонал-комуніз у Московщині, приводять до нечуваних досі спроб ліквідації цілих націй, як соціологічних одиниць, та екстермінації їхніх відмінних культур. Обидві нові доктрини застосовують нові, досі незнані методи: духову деградацію через масове знищення інтелектуального гуроводу й культурно-національних цінностей, масову депортацію, поголовне переселення і, як останній радикальний засіб, фізичне знищення. Гітлеризмові це не повелося, бо, з одного боку, завдання виявилися понад його сили і час, а з другого — організовані сили багатьох світових держав виступили проти нього. Що інше є з російським націонал-комунізмом, що, може, з дещо інших причин, поставив собі щодо підкорених націй завдання тотожне до гітлерівського. За мовчазною згодою світових сил, цей замах на життя націй, зокрема української, ведеться з непослабленою енергією й досі. Організована деградація української культури ведеться ось уже 40 років, привівши до знищення численних науковців і письменників. Замах на історичну традицію і мову, як основні фактори культури нації, йде через поліцію, пресу і офіційну науку, а зрештою атомізація фізичної субстанції нації, поруч з прямим нищенням голодом, набирає небувалих розмірів у вигляді заслання мільйонових мас, переселення на нові землі в Азії та інших форм відірвання від Рідних Земель. Ці процеси є тяглі з часів, незвичайно обсяжні щодо кількості охоплених ними й далекосягті в наслідках.

Друга світова війна зрушила нечувані маси українського населення до міграції. Існуюча вже українська еміграція отримала майже мільйонне доповнення нових мігрантів з різних верств населення та всіх українських земель. Нові маси, що нагадують своїм складом структуру нації, провели небувалий досі експеримент організації «емігрантської держави» на терені Німеччини. Водночас міцна заслона терору, брехні й залягала між українськими масами в СРСР і еміграцією. В цих умовах унеможливлення вільної культурно-наукової національної творчості на Рідних Землях, при повній неможливості дифузії господарських та культурних цінностей та обміну політичними ідеями між Материком і еміграцією, при умовах атомізації субстанції української нації на безмежних просторах Азії майже від Північного бігуна по кордон Персії, Афганістану й Китаю, починає дедалі кристалізуватися нова функція і роль, вже не еміграції, але вільної частини нації в діаспорі, функція переховника традиційних культурних цінностей та творця їх тут, в умовах волі, на чужині. Одночасно на еміграцію лягає нова відповідальність репрезентанта політичних аспірацій нашого народу та борця за них на міжнародному терені.

Нові видавництва, часописи, мистецькі й наукові об'єднання, книгозбірні й музеї — це лише прояви того, що тутешня частина української нації усвідомляє собі поступово свою нову роллю. Шукання зв'язків з іншими поневоленими і вільними народами світу та спроби організації нових форм боротьби за український державницький ідеал є проявами того ж процесу в політичній площині. Заіснував новий етап в житті еміграції — нації в діаспорі. Він щойно кристалізується, родиться, і мине час інтуїтивних заходів та пляншаного будівництва перш, ніж він остаточно зформується. Нам же тим часом треба у своїй праці усвідомити нашу нову роллю і відповідальність, а тоді вилити це усвідомлення в цілеспрямований чин.

БОГДАН БОРА

* * *

Вже краще буря, ніж ця тиша,
Вже краще грім, ніж квола лінь!
Хай блискавка огнями пише
Сучасне в книзі поколінь!

Хай в полум'ї згорить на попіл
Оце позорище доби,
Цей струн, що вгризся в плоть Європи,
Боляк дикунства і злоби!

Вже краще хай заступлять хмари
Бездню пекла в тишині,
Вже краще — грім, огонь, удари,
Ніж це кадило й дим брехні!

Добру вже не зрости в цій типі;
Вона страшніша мук, терпінь.
То ж грім нехай огнями пише
Сучасне в книзі поколінь!

1956

І. ЛОЗОВИЙ

ЛИШЕ ВОНА...

Свою кров'ю змочимо насіння
Твоїх плодів — наступне покоління.
Весняний ґрунт удобримо тілами
Поляглих лицарів — господаря руками.

Наступний — ти! Збирайсь, іди!
Її прекрасну постать заступи!
Косар невтомний знову йде косити, —
Лише Вона одна повинна жити!

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Майже в кожному політичному огляді присвячуємо доволі багато місця аналізі міжнародного положення. Поодинокі світові події розцінюємо в світлі змагань, які ведуться — покищо в політичній площині — між Москвою з цілим її комуністичним блоком та західнім світом. За кожним разом приходиться стверджувати недостатню протидію вільних держав на все більш загрозливий наступ московського імперіялізму. Правда, вільні держави намагаються забезпечитися від смертоносної московської лавіни, але всі ці оборонні приготування не стоять у ніякій пропорції до існуючої небезпеки. У тому випадку не йде тільки про мілітарний потенціал вільного світу, його армії, модерну зброю чи навіть випадові бази на випадок збройного конфлікту.

Міжнародні конфлікти датуються з 1945 р., відколи то «випробуваний союзник» альянтів почав завдавати Заходові стільки мороки, клопоту, а врешті й страху. Ці конфлікти старі, як старий світ, а історія вчить, що розв'язка їх виключно засобами сили ніколи не дає тривалого успіху й бажаного миру. «Непереможність» гітлерівської Німеччини, яка чванилася своїми збройними силами, топтала всі закони співжиття між людьми і народами та змагала до встановлення «нового світового порядку» шалених імперіялістів, — може свідчити, як найбільш недавній приклад, до чого допроваджує політика насильства.

Поділ світу на вільну й закріпощену частини так само неморальний, як неморальний і протиприродний гітлерівський і московський плани завоювання всіх народів. Всі імперіялістичні концепції засуджені на повний провал, а їх носії — на фізичну чи, в кращому випадку, на політичну ліквідацію. Історія постійно доказувала, що голе насильство, наймодерніша зброя, ніколи не вистачають для тривалої перемоги, коли воюючій стороні бракує моральної сили, опертій на Божих і людських законах. Цією силою є, безперечно, національні ідеї вільності й державності.

Право народу на самостійне життя у власній державі безсумнівне. Його не треба доказувати, бо навіть ті, хто його іншим заперечує, спекують на ньому, зовсім слушно надіючись здобути симпатії в світі.

Сьогоднішня доба видається нам трагічною не велетенською мілітарною силою загарбницької Москви та цілого її блоку. Не тим, що світ іде невідкильно до нового воєнного катаклізму, але тим, що духові цінності народів керівники потуг вільного світу підпорядковують здобуткам матеріальним. Коли б такий процес мав продовжуватися, то прийшлося б сказати, що стоїмо напередодні повної декаденції людства, зближається епоха варварства.

Одначе ми далекі від цього твердження. Бо ніколи більш, як у сучасній добі, не проявила своєї незнищенної сили національна ідея самостійності й державності народів. Дарма що властимушці ховають її за лаштунками своєї політики сили, вона живе і тривожить навіть тих, хто чваниться, що посідає майже абсолютну зброю.

У цьому питанні є теж різниця між західним і більшовицьким блоками. Але вона на користь... Москві. Бо ж не Захід, який втішається

волею, за основу своєї політики взяв волелюбні й державницькі ідеали поневолених націй. Ними повністю й монополюючи користується, хоч яке це цинічне й облудне, Москва. Большевики вдаються вільно держави в усі їхні слабкі місця. Підривна шпигунська робота ведеться Кремлем у цілому світі. Розпалювання конфліктів на різних континентах — це теж монополія московських імперіялістів. Закріпощування держав шляхом завойовання їх території й нищення вільно обраних урядів, при рівночасному творенні маріонеткових кабінетів стало відомою спеціальністю Москви. Але все те вона робить в ім'я «визволення», народної «свободи», «вільних від капіталістичного визиску народних республік» і т. д. Здавалося б, що в тому положенні немає нічого простішого, більш успішного і рівночасно більш логічного, як здійснювати політику оборони, сперту на принципі правдивої, а не сповидної самостійності й державності всіх народів у світі. На жаль, дійсність далека від цього.

«Ідейна платформа» керівних некомуністичних потуг послабила визвольну боротьбу поневолених Москвою народів; вона ж створює незвичайно важке положення для самого Заходу. Московська пропаганда скерована на цей фундаментальний манкамент західної політики, і коли большевикам у багатьох арабських і східноазійських країнах вдалося здобути впливи, то це сталося не тільки тому, що дані народи в минулому знали західній колоніалізм, але в першу чергу тому, що не були вільним світом познайомлені з колоніалізмом Москви і що не бачать на Заході беззастережного засудження всякого поневолення й дискримінації.

В ССРСР комедія «лібералізації» й «демократизації», яку світові часописи бачили насамперед у знищенні культу Сталіна, перейшла до історії. Ілюзії багатьох західних політиків і публіцистів, які твердили, що Кремль змінює в основах свою дотеперішню політику, повністю розвіялися. Натиск московських централістів на країни, поневолені в самому ССРСР, не послаб ні трохи, нема ніяких змін у відношенні до «народних республік», т. зв. сателітів.

Приїзд делегатів Болгарії до Москви 15 лютого ц. р., зміст їхніх «переговорів» та тон совєтської преси вказують, що Кремль успішно затісне «приязнь» з сателітними країнами. «Ізвестія» та інші великі совєтські часописи не жаліли похвал комуністичним болгарським керівникам за їхню відданість «спільним ідеалам». До тих «ідеалів» большевики найперше зараховують московські інтереси в Угорщині. Факт, що Болгарія належала до тих комуністичних країн, які під час угорського повстання віддано плескали Кремлеві за різну населення Угорщини, совєтський уряд вважає гідним найбільшого признання. В час візиту у Москві шеф болгарської делегації Антон Юров (прем'єр) та перший секретар компартії Болгарії Теодор Шівков зібрали чимало похвал за вірність лєнінській лінії. Юров справді зробив усе можливе, щоб здобути признання своїх московських хлібодавців. Його промову передало совєтське радіо й ціла преса не тільки з самої куртуазії. Слова болгарських ватажків свідчать, що Москва знову стоїть у Болгарії твердою ногою. Юров вилаяв західну пресу за ширення вісток про те, що на болгарській території стоять большевицькі війська. «Все це фантазія й неправда» — говорив він. — «Неправдою» є теж, що Москва перебрала в свої ру-

ки болгарські порти й що там стаціонарують советські кораблі. Натомість за правду вважає Югов те, що західні держави під проводом «американських імперіялістів» приготують для арабських народів антикомуністичну пастку.

Це, чого не сказав Югов, доповнив Хрущов. Його слова, виголошені на бенкеті, влаштованому для болгарської делегації, призначені не так для вірних московських слуг з Софії, як для західних політиків. Сказав Хрущов: «Угорська справа мусить нам служити за науку. Ми не сміємо допустити до цього, щоб подібне могло ще повторитися. Супроти всіх наших ворогів, опортуністів, ревізіоністів, мусимо зайняти рішучу й безоглядну поставу. Революційна сторожкість не сміє в нас послабнути. Ми мусимо все зробити, щоб поширити співпрацю в соціалістичному таборі між комуністичними й робітничими партіями. Ми розбудуємо тяж солідарність між компартіями Франції, Італії й інших країн». Підтверджуючи факт, що «націонал-комуніст» Гомулка вірно сповняє «ленінські заповіді», Хрущов зробив у бік Польщі такий реверанс: «Події в Польщі вказують на те, що ця країна під керівництвом Гомулки успішно переборює всі труднощі, з успіхом ставить чоло реакції і затіснює приятель з усіма соціалістичними країнами».

Візита болгарських комуністичних керівників, очевидно, не могла нічого нового принести ні для Болгарії, ні для СРСР. Перша повністю поневолена Москвою, а обов'язком Югова та його колегів було висловити прилюдну вдячність Кремлеві за опіку й поміч для болгарських комуністів, без якої вони довго при владі не вдержалися б. Своє завдання болгарські комуністи совісно виконали. В обмін СРСР обіцяв їм довготривалу позичку на суму 200 мільйонів рублів. Слід згадати, що теперішнє господарське положення Болгарії катастрофальне. Насильна колективізація ожебрачила населення, й країна позбавлена продуктів першої потреби. Советська позичка має рятувати болгарських комуністів з їхнього безвидного положення.

Ми згадали про похвали Хрущова в бік Польщі. Варшавський режим цілковито заслужив їх, бо від часу осіннього протимосковського повстання і святочних заяв Гомулки про те, що Польща «йтиме власними шляхами до комунізму», він зробив усе можливе, щоб ті «шляхи» були рівнобіжні з... московськими. 26 лютого відбулася реорганізація уряду Циранкевіча. Склад нового кабінету вказує на те, що в Польщі знову прийшли до голосу т. зв. сталіністи, яких у перших тижнях після повстання усунуто з чоловік становищ. М. ін. сліпими виконавцями наказів Москви, які виринули тепер на політичну арену в Варшаві, є Зенон Новак. Він — колишній віцепрем'єр і відомий діяч т. зв. Натолінської групи, або польських сталіністів. У новому уряді Циранкевіча Новак одержав пост віцепрем'єра. Крім цього зненавидженого московського вислужника, Циранкевіч затримав або прийняв ряд інших сталіністів, які ніколи не скривали своєї ворожості до якоїнебудь лібералізації режиму. На те, що Польща під керівництвом Гомулки ні в чому не різнилась від Польщі сталінських часів, вказує експозе Циранкевіча в справах закордонної політики. Циранкевіч з'ясував її в цей спосіб: польський уряд вдержуватиме тісну співпрацю з Москвою. Взаємини з комуністичними країнами будуть далі зміцнюватися. Польща покладе великі спо-

дівання на приязнь і співпрацю з советською зоною Німеччини. Для варшавського режиму союз з «братньою» ЧСР — це важливий елемент безпеки. Варшавський пакт схарактеризував Циранкевіч, як головного гаранта польської «суверенності» і «незалежності». Це саме відноситься до московських окупаційних військ у Польщі. Для польського комуністичного «прем'єра» советські відділи на польській території забезпечують волю народу і відхиляють загрозу нападу «західних імперіялістів».

Розвиток подій у західній Німеччині, зокрема організація її армії, для польських комуністів є вістуном великої небезпеки. Цей факт, — як казав Циранкевіч, — найкраще вказує на konieczність зберігати союз Польщі з ССРСР та іншими соціалістичними країнами.

Небагато більше ініціативи, як плекання «приязні» з ССРСР і «країнами соціалістичного табору», залишається й «урядові» Кадара в Угорщині. Його положення настільки трудніше, що угорський народ, після придушення його протимосковського повстання, не дає себе впровадити в блуд комуністичними обіцянками, не кориться теророві кадарівського режиму, ні навіть не лякається присутності советських військ на своїй території. Уся Угорщина ставить надалі спротив банді комуністів, які вдержуються при владі тільки завдяки піддержці большевиків. Кадар та ціла його кліка намагаються масовим терором утримати в послузі непокірний народ. Засуджувані колись сталіністи знову прийшли до слова й дії. Відомий комуністичний ватажок за часів Ракочі, Йозеф Ревай (кол. міністер освіти й культури), опублікував у партійному часописі «Непсабдаца» статтю, в якій реабілітує найбільш зненавиджених комуністичних керівників з-перед часів революції. «Не товариші Ракочі і Геро вчинили помилки, дарма що вони мають за собою деякі недомогання. Не вони склали союз з контрреволюційними силами, не вони впровадили імперіялістів, щоб боротися проти советів. Не вони намагалися вирвати угорців з фронту соціалістичної єдності. Все це зробив Імре Нодь». Ревай називає ганьбою те, що «ідеологічними схибленнями» грішать інтелектуали, робітники та студенти, а навіть комуністична партія захитана ідеологічними сумнівами. «Ми мусимо боронити чистоту комуністичної ідеології й нашого союзу з соціалістичними країнами, як ока в голові». Очевидно, Ревай, говорячи ті слова, знаменито знав, що в гру входить не «око», а сама «голова».

Але ідеологічні міркування угорських комуністів далеко не віддають теперішнього образу в Угорщині, де лютує комуністично-большевицький терор. З голосів преси виходить, що відкриті дії національних повстанців припинилися. Але загальний спротив населення, часті саботажі й різні протикомуністичні виступи виявляють, що в Угорщині дідуже сильна підпільна протикомуністична організація. Треба поважно сумніватися в тому, що її вдалося Кадарові знищити, хоч розміри поліційного терору нагадують дії большевицької ЧеКа. Дня 15 березня в цій Угорщині мали відбутися національні святкування. Побожуючись, щоб з тієї нагоди не розпочалися нові розрухи, комуністична поліція провела масові арештування, видано ряд наказів, які забороняли мешканцям показуватися в місті й гуртуватися, а перш за все змобілізувано і поставлено в стан воєнного поготівля всю міліцію й військо. Все

це видалося більшовикам невиспачальним, бо вже напередодні 15 березня на вулицях Будапешту й провінційних міст згромаджено советські війська. Заповіджені демонстрації не відбулися. Це, однак, ніяк не свідчить про те, що національний спротив зменшився; він може зовсім несподівано вибухнути у формі збройного виступу в інший момент. Найбільш помітне в Угорщині те, що ненависть народу є однаково велика до «рідних» комуністів, як і до москалів. Демонстрації школярів проти навчання російської мови продовжуються й, хоч були випадки покарання смертю малолітніх «ворогів народу» під претекстом, що вони мали зброю або брали участь у повстанні, протимосковські виступи серед молоді не втратили на силі.

З протинаціоналістичної й протирелігійної пропаганди, яка ведеться в останніх тижнях у советській пресі, а зокрема в часописах, призначених для населення України, треба вносити, що Москва наново затривожена активністю українського визвольного руху. У «Радянській Україні» в другій половині лютого і в березні опубліковано ряд статей, у яких московські агітатори лають українських націоналістів, називають їх «американськими шпигунами» та запродавцями західних імперіялістів. Рівночасно в статтях советської преси стверджується зріст релігійних настроїв в Україні. Правдоподібно, справа не в несподіваному рості релігійності українського населення, яке ніколи безбожницьким не було й не піддавалося атеїстичній московській пропаганді, але в тому, що населення України перестало критися зі своїми релігійними практиками та побоюватися переслідувань з їх приводу. Дальший висновок з протипропаганди в советській пресі цей, що Москва бачить, що промовчування революційного спротиву українського населення не дає бажаних наслідків, й тепер пробує зламати його кампанією брехні й наклепів.

Коли порушуємо справи нашої Церкви на батьківщині, до речі буде згадати вістку, яка появилася в французькому католицькому щоденнику «Ля Круа» з 13 березня. «Ля Круа» під заголовком «Український прелат помер на Сибірі» подає вістку про смерть о. прелата Петра Вергуна. О. Вергун, після вмишу більшовиків до Берліну, був арештований і депортований на Сибір.

Тоді як у самому СССР і т. зв. сателітних країнах Москва вдержує поневолені народи силою окупаційних військ, таємною поліцією і відданим їй московським або москвофільським адміністративним апаратом, на Заході московські імперіялісти торують собі шлях в залежності від обставин, потреб і можливостей: політичним блефом, застрашуванням, підступом, діяльністю компартій і шпигунською роботою. Про шпигунські афери більшовиків ми ширше звітували минулого місяця. Їх можна б загально містити в рубриці «з історії московської дипломатії», бо майже всі викриті більшовицькі шпигуни на Заході, якщо самі не належали до советського дипломатичного корпусу, то принаймні втримували з ним тісні ділові зв'язки. Останній відомий випадок московського шпигунства — це афера другого морського аташе амбасади СССР в Копенгазі. Данська поліція встановила, що цей «дипломат» займався крадіжкою й купівлею державних таємниць Данії.

Згадуємо про цей випадок — напевно не останній, — бо саме в цьому місяці большевицька преса розпочала кампанію проти «шпигунської акції західних імперіялістів». Попередив її виступ большевиків на форумі ОН та протест перед урядом Швеції, який, мовляв, організує підривну і шпигунську діяльність на терені ССРСР. В Об'єднаних Націях Кузнецов вніс до політичної комісії резолюцію (25 лютого), в якій засуджується США за підривну роботу проти ССРСР і його сателітів. День пізніше промовляв в ОН московський запроданець Кизя, як «речник уряду радянської України». Кизя твердив, що українські націоналісти ведуть в ССРСР підривну роботу, до якої вишколюють їх... американці. У його інтерпретації радіо «Освобожденіє» і «Вільна Європа» нічого іншого не хочуть, як тільки допомагати українським «фашистам». Подібні істотно, хоч інші формою, фантастичні закиди зробила Москва Швеції. У ноті, яку надіслали большевики шведському уряду, говориться, що Швеція вишколює шпигунів, призначених до дії на території ССРСР. У Советському Союзі, — говориться в ноті, — зловлено «на гарячому» шведів, які... саме наставляли радіонадавачі апарати, бажаючи нав'язати контакт з централею шведської розвідки.

Немає найменшого сумніву, що несподіваний виступ Москви проти фантомних західних шпигунів у ССРСР має на меті відвернути увагу світової opinio від шпигунської діяльності большевиків на Заході. Дуже можливо, що на терені ОН розпочнеться над советською нотою дискусія, бо там радо ведуть всякі дискусії, що до нічого не зобов'язують.

Інакше поставилася до советських закидів Швеція. Міністерство закордонних справ Швеції назвало твердження большевиків «крайнім абсурдом». Ціла національна шведська преса одноголосно засудила твердження Москви, пригадуючи постійні підривні дії советської розвідки на терені скандинавських держав, а зокрема у Швеції. Консервативний часопис «Дагенс Нігетер» твердить, що большевики бажають відвернути увагу шведської opinio від справи Валленберга.

Як відомо, цього шведського дипломата, який був після війни делегований до Будапешту для акції репатріювання скандинавських громадян, большевики арештували й замучили в якомусь сибірському концтаборі. Тільки після кількарічних упертих вимог шведського уряду, московські ватажки збрехали, що Валленберг «умер від розриву серця в тюрмі». «Якщо москалі думають нас перелякати, — пише газета «Свенска Дагблядет», — щоб знову між нами і ССРСР розпочалася акція «братання» і гарячковий рух делегацій в один і другий бік, то вони повністю помилитися. Їхня акція не доведе до бажаної мети».

У другій половині лютого прибув на триднюзу візиту до Голляндії головнокомандуючий збройними силами НАТО ген. Л. Норстед. Його прийняла на авдієнції королева Юліяна й він відбув розмови з міністром оборони Штафом. Під кінець своєї візити виголосив доповідь про завдання НАТО. Цікавою була його пресова конференція. М. ін., його запитали, який факт найбільше його розчарував за весь час, відколи він займає теперішнє становище головнокомандувача. На це питання Норстед сказав коротко: «Безконечні дискусії про потребу роззброєння». У відповідь на питання, чи участь західньої Німеччини в НАТО може викликати в тій організації внутрішні комплікації, Норстед заявив, що

всі члени НАТО рівноправні і їхнім завданням буде боротися спільно проти спільного ворога. Ніякі дискримінації не можуть входити в гру, тим більше, що теперішня німецька армія побудована на таких самих демократичних принципах, як кожна інша західня армія.

27 лютого ген. Норстед прибув до Брюсселю. По розмовах з політичними й військовими керівниками Бельгії, Норстед склав декларацію відносно проблеми зменшування західніх армій. На думку Норстеда, зменшувати силу військ при модернізації озброєння можна тільки до певних меж. Хоч як модерно озброєна армія, дальше зменшування кількості вояків підкошує оборонну силу Заходу. Тому Норстед рішуче відкидає можливість демобілізувати й так невеликі армії західніх країн.

Питанням, що стосується оборони південно-азійського району світу, була присвячена конференція СЕАТО, яка почалася 8 березня в Канберра, в Австралії. Наради відкрив міністер оборони Австралії Філіп МекБрайдт. Він вказав делегатам на konieczність присвятити багато уваги обороні південно-азійських країн, які перебувають у засязі діяння комуністичної пропаганди й інфільтрації. Шеф американської військової делегації адмірал Стамп заявив, що уряд США має докази на те, що в районі Тихого океану діють підводні човни ССРСР. Перебіг нарад СЕАТО виявив, що члени тієї організації в своїй діяльності поважно гамовані т. зв. неутралістичними урядами. Австралійський міністер закордонних справ Річард Касей висловив погляд, що держави, які ведуть політику неутралізму, повинні бодай підходити до дій комунізму з реальною і об'єктивною оцінкою. Їхнім завданням повинно стати не тільки рішуча оборона проти комуністичної агресії, але теж активна протидія комуністичній інфільтрації. Бо ж не тільки червона партизанка загрожує існуванню вільних держав, але й підривна діяльність комуністичних — явних і замаскованих — п'ятих колон. У ніякому разі неутралістичні держави не повинні заgravати на розбіжностях між комуністичним і вільним світом, бо це, врешті-решт, самогубна і короткозора політика. У кінцевому комунікаті конференції СЕАТО сказано, що її члени не можуть послаблювати своєї сторожкості, тим більше, що військовий потенціал комуністичного Китаю й північного В'єтнаму зростає. Учасники погодилися з твердженням, що комуністи змінили свою дотеперішню тактику відкритих збройних виступів на акцію субверсивну і шпигунську, яка має в майбутньому заручити успіх їх збройного виступу. Військові планування держав СЕАТО ще не закінчені і їх продовжуватиме постійний мілітарний уряд планування, який матиме осідок в Бангкоку.

Організацію Південно-азійського пакту (СЕАТО) становлять вісім держав-членів (Австралія, Нова Зеландія, Пакістан, Філіппіни, Сіям, Франція, Вел. Британія і США). Вони пов'язані доволі слабо. Деякі держави південно-азійського району, напр., Бірма і Цейлон, відмовилися від участі в СЕАТО. Комуністичні ж країни постійно розбудовують свій військовий потенціал. Коли йде про советські підводні судна, про які згадувано на конференції, то їх кількість на Пацифіку має досягати 230 одиниць. Військові знавці твердять, що большевицька фльота може діяти у віддалі 3 тисяч км від своєї випадової бази у Владивостоку.

Положення на Середньому Сході надалі напружене, mimo того, що Ізраїль під натиском США погодився вивести свої війська з району Гази. Ще перед кількома тижнями уряд Ізраїля вимагав від ОН гарантій, що на терен Гази не вернуться єгипетські війська. Рівночасно Ізраїль бажав запевнення Об'єднаних Націй, що переплив ізраїльських кораблів через Суєз і залив Акаби не зустріне перешкод з боку Єгипту. Але, крім загальникових фраз президента США про те, що «все буде добре», Ізраїль ніяких гарантій не одержав. Заява ізраїльського уряду, в якій він застеріг собі на майбутнє право скористати з 51 § статуту ОН (збройна боротьба у власній обороні), мала бодай облегшити важке рішення Ізраїля, який вважає, що великодержави надалі фаворизують Нассера. З другого боку, після вмаршу відділів ОН на територію Гази, Нассер негайно зложив заяву, що міжнародні війська там можуть перебувати тільки до цього часу, як довго на це дозволить єгипетський уряд. Газа, Суєз, а теж залив Акаба — це «інтегральні частини єгипетської території». Не зважаючи на те, що район Гази мав лишитись під виключною управою посаджених ОН єгипетський уряд назначив для цього району свого губернатора. Речник уряду Ізраїля заявив, що жиди ніколи не погодяться на визнання або допущення єгипетських функціонерів до Гази. Ізраїль відійшов з Гази тільки під умовою, що туди не ввійдуть єгиптяни.

Ще більшу констернацію — не тільки в політичних колах Ізраїля, але й на терені ОН, — викликала декларація єгипетського уряду в справі перепливу через Суєз і залив Акаби. Нассер став на становищі, що плавання по тих водах буде дозволена «без різниці всім державам, але не тим, які ворогують з Єгиптом». Іншими словами, єгипетський уряд уже сьогодні дав недвозначно до розуміння, що ізраїльська фльота не матиме права перепливу ні через Суєз, ні через залив Акаби.

У великій авантурі, яку нав'язав західному світові москвослужняний єгипетський диктатор, ОН виявили зрозуміння саме до нього, а не до держав західного блоку. Але й найбільші поступки Заходу не повели Нассера бодай до найменшого компромісу. Політика податливості Заходу на московський наступ — а Єгипет відіграє в ньому ролі інструменту Кремля, — досі не принесла вільному світові найменшого успіху, а навпаки, поразки й втрату престижу в країнах арабського світу. Як закінчиться ця гра навколо Суєзу й інших спірних районів Середнього Сходу, невідомо. Але можна без ризику твердити, що без якогось енергійного виступу західного світу — переможцем у цій широкозакресній грі вийдуть большевики.

Розбіжна політика США і європейських держав у відношенні до арабських країн (у тому числі й до Єгипту) була причиною поважного охолодження французько- і англійсько-американських взаємин. Візити британських політиків у Вашингтоні в лютому, а французького прем'єра Гі Молле і міністра закордонних справ Піно — в перших днях березня, як твердять політичні обсерватори, причинилися до деякої направи стосунків. Але урядовий французько-американський комунікат після конференції Гі Молле з през. Айзенгауером не приніс ніяких конкретних розв'язок існуючих проблем. Обидві сторони ствердили «поправу добрих взаємин», підкреслили «сердечний тон розмов» та заповіли початок но-

вої тісної співпраці. Здається, дуже влучно й дотепно схаактеризував вислід французько-американських переговорів політичний карикатурист щоденника «Фігаро», Сеннеп, таким рисунком: до французького парламенту входять Гі Молле і Піно та вітаються з іншими членами уряду. Вони подають як пам'ятку від Айзенгауера і Даллеса макету їхньої правниці з відкритою до стиску долонею. На макеті — рукаві написано: «Сердечні привітання від щиро відданого Айзенгауера». Такий самий текст від Даллеса. Французи вважають, що їхній американський союзник, крім гарних слів і плятонічної сердечности, надалі не має зрозуміння для реальних потреб французької політики.

Це прохолодження традиційної французько-американської приязні зумовило ще більше зближення між Францією і Вел. Британією, які дуже заінтересовані в провалі політики Нассера і взагалі його диктаторського режиму. Зокрема Франція зовсім слушно сподівається в цьому випадку скоріше закінчити війну в Альжирії. Альжирські терористи ледве чи вдержалися б до сьогоднішніх днів, коли б не мали твердого запілля і військової та фінансової допомоги з Єгипту та — через Єгипет — від комуністичних країн.

У рамках затіснювання франко-британської співпраці й приязні треба розглядати не тільки заповіджений приїзд королеви Єлисавети до Парижу, але й візиту МекМіллена і Селвін Ллойда. Обидва британські державні мужи були дуже коротко в Парижі, але провели з Гі Молле і Піно розмови на найбільш актуальні теми: Середнього Сходу і Суецького каналу, перегрупування британських військ у Німеччині, ввімкнення французьких заморських посілостей у рамки спільного європейського ринку.

Чи не найбільш вимовною подією останніх тижнів було проголошення недавньої британської колонії на Золотому Побережжі вільною державою, яка на майбутнє залишиться як домінія в складі британського Коммонвелту.

Нова держава зветься Гана і першим її прем'єром є д-р Квеме Нкрума. Гана має близько п'ять мільйонів населення, яке складається з різних, часто півдиких племен. Очевидно, більшість людности не вміє читати й писати. Ця країна була під управою Англії від 1844 р. та завдячує їй цілий ряд цивілізаційних здобутків, дарма що їх і далі там небагато. Тільки британській політиці мусить вона завдячувати свою теперішню державність.

На парадах проголошення самостійности нової чорної республіки між представниками близько 60 країн був віцепрезидент Ніксон. Але був теж і советський делегат, який поспішно подав пропозицію обмінятися туристичними групами, складеними з парламентаристів «обидвох країн». Коли брати до уваги незвичайно сильну інфільтрацію московської агентури в Африці, не важко здогадуватися, що її найновішим місцем заінтересування стане Гана. У кожному випадку, Гану мають прийняти до ОН, а советський представник в ОН Соболев «гаряче» підтримав кандидатуру нової держави. Тільки в протилежність до інших держав, які хвалили Вел. Британію за її рішення надати Гані волю, Соболев мовчав. Можливо, думав він у тому моменті про сумерк імперіялізмів і про те, що той сумерк не проміне і найбільшої колоніяльної імперії — Москви.

Париж, березень 1957.

БОРИС ВІТОШИНСЬКИЙ

ПРОФ. П. САВЧУК

Великий син героїчного народу

»Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля!»

Т. Шевченко

В першій половині XIX ст. в українській літературі з'являється геніальний поет-революціонер Тарас Шевченко. Появу такої революційної сили зумовило тяжке життя поневоленого українського народу під московською окупацією. Шевченко виступив проти соціального і національного гноблення українського народу, проти колоніальної політики московського режиму на українських землях.

Українська нація того періоду вже мала видатних представників літератури, як Іван Котляревський (1769-1838), Перто Гулак-Артимовський (1790-1865), Григорій Квітка-Основ'яненко (1778-1843), Євген Гребінка (1812-1848), Пантелеймон Куліш (1819-1897), Микола Костомаров (1817-1885), Амвросій Метлинський (1814-1870), Левко Боровиковський (1806-1889) та інші, а в Західній Україні Маркіян Шашкевич (1811-1843), Іван Вагилевич (1811-1866), Яків Головацький (1814-1888), Антін Могильницький (1811-1873) та інші. В 1840 в Петербурзі вийшла книжка поезій Тараса Шевченка п. заг. »Кобзар«, в яку увійшли вісім творів: »Думи мої«, »Перебендя«, »Катерина«, »Тополя«, »Думка«, »До Основ'яненка«, »Іван Підкова«, »Тарасова ніч«. »Кобзар був початком нової епохи в історії української літератури. Шевченко зайняв своєю творчістю перше місце серед українських письменників того часу. В 1841 році в альманасі »Ласківка«, який видавав Єв. Гребінка, були вміщені ранні поезії поета »Причинна«, »Вітре буйний«, »На вічну пам'ять Котляревському«, »Тече вода в синє море« та уривки з поеми »Гайдамаки«. »Кобзар« Шевченка зустрівся з гострою критикою з боку російських літератів, зокрема гостро виступив проти Шевченкових творів В. Бєлінський. Але Шевченко не заломився в своїй творчій ідеї, а продовжував далі писати свої палкі, мов громовий удар, твори. В 1841 році вийшла окремим виданням поема »Гайдамаки«. В 1843 році були вміщені деякі поезії Шевченка в альманасі »Молодик«, в 1844 році вийшли поеми »Гамалія« і »Тризна«. В 1844 р. виходить другим виданням »Кобзар«, куди увійшла поема »Гайдамаки«, під назвою »Чигиринський Кобзар і Гайдамаки«. І це видання російська критика зустріла з великим глуфом і обуренням: висміюванням української мови та її народу.

В своїх творах поет показав велике знання історії України, боротьбу українського народу за свою незалежність (»Гайдамаки«); в них формується ідеалістично-християнський його світогляд. В своїх революційних творах (»Сон«, »Кавказ«) поет ударив по тих, що »правдою торгують«, »людей запрягають в тяжкі ярма«, »продають або у карти програють рабів незрячих«. Шевченко повів рішучу боротьбу проти російського деспотизму і кріпосницько-фєвдальної системи. Його ідея революційної боротьби за національне визволення свого народу вплинула на формування революційного світогляду передових мужів укра-

Інського суспільства і згодом поширилась, як провідна зірка, для всієї української нації.

Прихід Шевченка відкрив завісу тюрми народів і показав її в своїй справжній дійсності; він підняв, оживив той дух революційної боротьби, що був придушений Московщиною, як реальний, справедливий, що несе в собі правду і волю. Поет розкриває перед сучасниками, «поганими правнуками славних прадідів великих», візію сім'ї «мертвих, живих і ненароджених», сім'ї вольної, нової, «без хлопа і без пана». Шевченкове вогненне слово перетворилося в чин діяння, що спрямовувало й спрямовує на новий шлях буття. Шевченкове «я» було надособисте. Він був не лише народний поет, але й національний: такого нова Європа ще не знала. «Народня українська стихія, — каже О. Лащенко, — доходить через творчість Шевченка суверенних вершин, Шевченко перший суверенний, хоч і некоронований, король, князь, вождь нової України — родоначальник нової національної еліти — кость від кости, плоть від плоті власного народу — еліти, яка через кількадесят років підніме Національний зрив, започаткує Рух націоналістичний»¹⁾.

Такого другого борця за правду, як був Шевченко, ще досі не мав слов'янський світ. І коли уважно переглянути історію всесвітньої літератури, то й неслов'янські народи не мали такого безкомпромісного борця за правду і волю свого народу. Шевченко не боявся смерті, він дивився їй просто у вічі; він знав, що вмерти за свій народ — це честь велика й слава; він сміло кликав свій народ до революційної боротьби за волю й незалежність. Тому-то вся українська нація з такою пошаною й любов'ю ставиться до полум'яного борця, відзначаючи рік-річно Шевченкові роковини. Треба ствердити незаперечний факт, що поява «Кобзаря» (1840) потрясла український світ своїм революційним духом нових ідей, що почала формуватись нова доба в розвитку української літератури, зокрема революційного напрямку: кличів за волю, правду й незалежність.

Шевченкові революційні кличі — «борітеся — поборете» — підхопили передові діячі, письменники та вся українська революційна думка, що повела народ на боротьбу проти Московщини, її кріпосницької системи, проти деспотизму: проти поневолення людини людиною. Шевченкова творчість наскрізь реалістична, правдива, щира й глибоко змістовна. Вже перші його твори були написані реалістично. І цей реалізм зростає, поглиблювався, розвивався в неперевершених образах української дійсності, промощуючи шлях реалістичного зображення наступним поетам, як Лесі Українці, Павлові Грабовському, Іванові Франкові, ранньому Максимові Рильському і ін.

Дуже влучно про реалізм Шевченка і його ненависть до московського деспотизму й тиранії сказав видатний сучасний український поет М. Рильський; Рильський, зазначаючи щирий реалізм Шевченкових творів, каже: «Потрапляючи в своїй простоті та щирому реалізмі «Катерину», і палких, освітлених пожежами народного повстання, зігрітих любов'ю поета «Гайдамаків», і чудесну картину козацьких походів («Гамалія»)... — як цей потік, загримівши залізними прокльонами

¹⁾ О. Лащенко — Культурне життя на Україні, альманах «Сурми», Прага, 1940, стор. 75.

царсько-поміщицькій Росії в «облитої гіркотою та злістю» «Сні», «Кавказі» й «Посланії», вдаряється об кам'яний мур миколаївської неволі і розсипається сотнями бризок в цілому ряді ліричних шедеврів, де майже вперше, по суті, Шевченко говорить на весь голос про себе, про суб'єктивні переживання, але де сяє непереможне сонце Шевченкового волелюбства й ненависти до тиранів — «своїх» та чужих²⁾.

За дошевченківського періоду в українській літературі початку XIX ст. виявився потяг до справжньої народності, до реалізму, в багатьох письменників, поетів та байкарів — Котляревського «Енеїда», «Наталка Полтавка»; Квітки-Основ'яненка «Маруся», «Конотопська відьма», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана» і ряд інших; Гулака-Артемовського байки «Пан та собака», «Соловій та Хівря», «Тюхтій та Чванько», Лікар і здоров'я та ін.; Євгена Гребінки «Ведмежий суд», «Зозуля та Снігирь», «Рожа та Хміль», «Рибалка», «Вовк і Олень», «Школяр Денис» та інші.

Заслуга цих письменників дуже велика в розвитку української літератури. Вони збагатили українську літературу новими жанрами, зображуючи мистецькими засобами дійсність побуту українського народу, користаючись багатствами розмовної народної мови, зокрема з фолкльору — усної народної творчості — пісень, дум, казок, легенд, приказок, анекдот тощо. Вони написали чимало оригінальних творів, які свідчать про яскраво виявлену українську національну самобутність, відрубність від російської літератури. Оригінальності і відрубності української літератури не може навіть заперечити московська окупантщина, хоч як намагається применшити значення української літератури, але мусять визнати, що «цінність і високий художній рівень таких творів нової української літератури періоду її становлення, як «Енеїда», «Наталка Полтавка» Котляревського, «Маруся», «Конотопська відьма», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка» і ряд інших творів Квітки-Основ'яненка, байка «Пан та собака» Гулака-Артемовського, кращі байки і ліричні поезії Гребінки, свідчать їх довговічність»; і далі: «Українська література дошевченківського періоду вже підходила до висвітлення центральної теми того часу — до показу соціальних суперечностей у суспільстві, у ній вже частково відбилися антикріпосницькі настрої селянства»³⁾.

Але з найбільшим таланом оригінальності й самобутності поета виступив Тарас Шевченко. Він зайняв провідну роль в розвитку українського революційної літератури. На його світогляд і творчість поклали свій відбиток історичні події, суспільно-політичні процеси, що відбувалися того часу в Україні: настрої народних мас, революційні рухи (декабристи), заворушення селян, повстання тощо. В його кращих творах відображено різні події тогочасної дійсності («Сон», «Кавказ», «Катерина», «Посланіє»), а деякі події з історичного минулого («Гамалія», «Гайдамаки») українського народу показують глибину ерудиції й знання поета. Він перший виступив з закликком боротися з самодержавно-кріпосницьким ладом; він перший заступився за покріпачене селянство. Його революційне слово вплинуло на російських та західноєвропейських

²⁾ Максим Рильський «Великий народний поет» — Твори (в трьох томах), том III, Київ 1955, стор. 236.

³⁾ Історія української літератури, том I, Київ 1954, стор. 145.

письменників. Він уперше відобразив у своїх творах з революційно-демократичних позицій історичне минуле українського народу.

Треба ствердити, що виступ декабристів у 1825 р. в Україні мав великий вплив на світогляд Шевченка. Повстання Чернігівського полку мало широкий відгомін і викликало співчуття селян до солдатів, бо вони вбачали в них своїх захисників і визволителів. Особливий розголос мав селянський рух проти поміщиків-гнобителів у 20-30 роках XIX ст. на Поділлі. Згодом цей рух перекинувся на деякі повіті Волині та Київщини. Керував цим рухом селянин-кріпак Устим Кармалюк. Його прославив народ у піснях («За Сибіром сонце сходить» та інші), як ватажка-борця проти соціальної несправедливості. В голодні 1832-1833 рр. виникли великі заворушення селян проти царського самодержавства й поміщицького свавільства майже по всій Україні, зокрема в Харківській, Чернігівській та Херсонській губернях. На Україні за 1826-1854 рр. відбулося понад 120 селянських повстань, метою яких було звільнення від кріпацької залежності⁴⁾, за суверенні права українського народу, за незалежність від Московщини. Царський деспотичний режим жорстоко поборював селянські повстання в Україні. Але складні суспільно-економічні чинники зумовили розклад феодално-кріпацької системи. В західній Європі цей процес розпочався десь від XVIII ст., а в Україні він трохи припізнився. Але під тиском різних факторів суспільно-політично-економічних він почався в першій половині XIX ст. Повстання декабристів відбулось на весь процес культурного життя в країні, зокрема на літературний рух. В цьому літературному русі Шевченко відіграв першу роль провідника — борця-революціонера — за нові ідеї духового розвитку української нації.

Тарас Шевченко народився 9 березня (25 лютого ст. ст.) 1814 р. в селі Моринцях, Звенигородського повіту на Київщині, в сім'ї селянина-кріпака. Батьки Шевченка походили з шляхетного козацького роду, і ту культурну шляхетність своїх предків унаслідував Тарас. Вже з дитинства він виявив свою шляхетну вдачу: вихованість, чемність, культурність, обдарованість, блискучий розум і велику талановитість. Булчи ще дитиною, його щире серце і шляхетна душа не могли дивитись на «неволю, роботу тяжку», де матір ще молодою у могилу «нужда та праця положила», а батько «не витримав лихої долі, умер на панщині», як брати «на панщину ходили, поки лоби їм поголили», як «кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить», а «земля плаче у кайданах, як за дітьми мати», бо «немає кому розкувати, одностайне стати за євангеліє правди, за темні люди!» Так болів душею майбутній геній української нації за її визволення.

Вчився спочатку Тарас у школі в учителя-дяка. Вже з дитячих років виявив великий хист до малювання. Моторного хлопця зауважили з панського двору й узяли його за службу-козачка до молодого пана Енгельгардта, коли йому було чотирнадцять років. Разом з паном Тарас побував у великих містах, де, як талановитий хлопець, придивлявся до всього, що збагачувало його культуру. Ночами, потай, він малював і писав. На його талант звернув увагу пан Енгельгардт, і

⁴⁾Історія української літератури, том I, Київ 1954, стор. 145.

коли виїхав до Петербургу в 1831 р., законтрактував Тараса (1832) в маляра Ширяєва на чотири роки, щоб зробити з хлопця дворового маляра. Тоді Шевченкові було 18 років.

Тяжка була наука Тараса в Ширяєва, бо той заставляв його, крім малювання портретів, заробляти йому малюванням огорожей, що ніяк не входило в навчальний план Шевченка. Для вдосконалення свого мистецтва Шевченко находив вільний час, звичайно вночі, ходив у Літній сад і там змальовував статуї. Там Тарас мав щастя познайомитися з своїм земляком-українцем Іваном Сошенком, який звернув увагу на великий талант хлопця і познайомив його з відомими тоді малярами й письменниками, як от Карлом Брюловим, Василем Григоровичем, Василем Жуковським, Олександром Венеціановим, Євгеном Гребінкою та ін. Заходами цих видатних людей Шевченка було викуплено з кріпацтва 22 квітня 1838 р. в пана Енгельгардта за 2500 карб. Ставши вільним, Шевченко вступає в Академію мистецтва, стає стипендіятом «Товариства заохочення мистців» і одним з улюблених учнів К. Брюлова.

Будучи учнем Академії мистецтва, Шевченко поринає в науку, багато читає класичної літератури різних авторів. В пригоді йому стає багаторока бібліотека К. Брюлова. Поважний реєстр письменників, з якими був обізнаний Шевченко, подає нам академік Олександр Білецький; хоч цей реєстр не повний, але заслуговує на те, щоб його зацитувати.

«З античних авторів у нього увійшов би Гомер, після якого Шевченко порівнює з епосом дум, віддаючи цьому останньому перевагу; Геродот, Плутарх, Вергілій («Георгіки»), Горацій, Овідій... Тит Лівій, а також різні латинські і грецькі письменники християнської епохи. З письменників нової Європи увійшли б, з італійських — Данте, Петрарка, Боккаччіо, Аріосто, Тассо, з англійців — Шекспір, Дефо, Річардсон, Голдсміт, Осіяк, Гіббон, Байрон, Волтер Скот, Дікенс; з німецьких — Гете, Шіллер, не кажучи про випадково згаданого Кернера і про неминучого для великого любителя театру Коцебу. Список французів, якщо будувати його лише на наявних даних, буде, очевидно, неповний: в ньому відмітимо Вольтера, Шатобріана, Беранже, Барб'є, Дюма-батька, Ежена Сю (якого він критикував), Бальзака; в ньому гіпотетично вмістимо і хоча б деяких енциклопедистів XVIII століття.»⁵⁾

Академік О. Білецький сам твердить, що список цей неповний. Звичайно, Шевченко читав багато більше. До цього треба ще додати твори українських та московських письменників, яких Шевченко не міг не читати. Інша справа, як він ставився до московських письменників. А це видно з того, що Шевченко назвав Пушкіна — «віршомаз».

Крім читання мистецької та філософської літератури, Шевченко доповнював своє знання загальнонауковими предметами; відвідував лекції з фізики, зоології, фізіології, анатомії, астрономії, геології тощо. Обертаясь в колі передових людей того часу, відвідує театри тощо. Згодом вивчає французьку мову і стає одним із освіченіших людей свого часу.

В 1843 р. Шевченко їде в Україну, перебуває на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині і скрізь бачить московське та поміщицько-кріпо-

⁵⁾ Академік О. Білецький: Шевченко і світова література. Збірник АН УССР «Пам'яті Шевченка», Київ 1939, стор. 211.

сницьке слав'лля над кріпаками-українцями. Його нові спостереження кріпосницької системи й панування московської окупації дали йому свіжі враження до тих, що раніше просякли його світогляд; нові враження посилюють його революційний погляд і збільшують енергію до боротьби з царизмом та феодално-кріпосницькою системою.

Шевченко побував у рідному селі, в своїх братів і сестер, що ще були кріпаками, і з новою силою збуджувався в нього революційний протест та ненависть до московського загарбництва. Шевченка скрізь гостили з великою пошаною, як відомого вже поета і академіка-малюра. Мета його поїздки в Україну була зібрати матеріали для видання альбому «Живописна Україна», яким він хотів показати природу, побут та історію свого народу. Із задуманої серії йому вдалось випустити лише декілька малюнків: «У Києві», «Кавказ» («Солдат і смерть»), «Сумна рада», «Старости», «Дари».

Повернувшись у 1844 р. до Петербургу з подорожі по Україні, Шевченко пише революційну поему «Сон», яка спрямована проти царизму та в цілому проти Московщини, як поневолювача України. Крім цієї поеми, Шевченко пише багато поетичних творів, які переписує в спеціальний зошит-альбом, давши йому назву «Три літа» (1843-1845). В березні 1845 р. Шевченко закінчує Петербурзьку академію мистецтв із званням вільного мистця-малюра і того ж місяця повертає в Україну. Діставши працю малюра в Київській тимчасовій комісії для розбору стародавніх актів (Археографічна комісія), за дорученням від неї подорожував майже по всій Україні. Скрізь він бачив, як «правдою торгують, людей запрягають у тяжкі ярма, продають, або у карти програють», і виливалися гарячі слова протесту на папір.

1846 році в Києві організується Кирило-Методіївське Братство, Шевченко стає активним його членом і пропонує свої революційні ідеї: визволення України з московського ярма. Роз'їжджаючи по Україні, він читав свої твори селянам, спрямовуючи їх на шлях революційної думки, за національне звільнення з-під окупації. Його твори переписували передові мужі революційної думки й читали їх серед покріпаченого селянства. Шевченко, турбуючись долею свого народу, болюче переживав і тяжку долю поневолення інших націй Московщиною. В знаменитій поемі «Кавказ» поет так характеризує долю народів під московською окупацією:

»А тюрм? А люду? Що й лічить!
Од молдаванина до фіна —
На всіх языках все мовчить,
Бо благоденствує!«

Тут Шевченко яскраво змалював колоніальну політику Московщини. Або такі палкі слова:

».....Лятло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сліз? а крови? Утопить
Всіх імператорів би стало
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових....«

ПРОФ. Г. ВАЩЕНКО

3 ЧАСІВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

(Спогади)

(3)

Автономна і автокефальна Церква в Полтаві

Одного разу, сидячи в кімнаті редакції, я через вікно побачив церковну процесію, що йшла Пушкінською вулицею в південному напрямі. Попереду процесії йшов літній священик у митрі. Щось розхристане, неукраїнське відчутось мені в цій процесії, а особливо в особі священика, що з митрою на голові йшов перед нею, і я спитав у своїх співробітників, які стояли поряд зі мною, що це за процесія.

— Це прибічники т. зв. «автономної Церкви», — відповіли мені, — а попереду процесії йде організатор її Беневський. — І тут же розповіли мені про самого Беневського. Історія його досить складна і брудна. В початку революції, коли ЧК організувало т. зв. «Живу Церкву», він одним із перших пішов до неї. З великим завзяттям боровся він з Українською автокефальною Церквою, не зупиняючись ні перед якими засобами, ретельно виконуючи накази ЧК. Коли ж ця його «місія» закінчилась, він обірвав свою священичу кар'єру неймовірним блюзнірством. Одного святочного дня, після закінчення літургії, він вийшов на амвон з хрестом у руках і звернувся до парафіян з такою, приблизно, промовою: «Довгі роки я душив вас, як служитель церкви, затруював вас релігійним дурманом, а тепер вирішив сказати вам правду... Ніякого Бога і Христа Сина Божого не було й нема!» При цьому він розірвав на собі ризи, кинув під ноги хреста і потоптав його. Парафіяни з жахом вийшли з церкви, а Беневський почав працювати в ЧК, вже як світська людина. Деякий час Беневський організував гурток безбожників і провадив антирелігійну пропаганду серед дорослих і молоді. Крім того, він отримав посаду секретаря одного з т. зв. жилкоопів (житловий кооператив) міста Полтави. На цій посаді він виявляв надзвичайну брутальність. Щоб показати, що він для большевиків «свій в доску», він часто вживав найбрутальнішу московську лайку. З великою брутальністю він продовжував і боротьбу з релігією. Обходячи приміщення підлеглого йому жилкоопу і побачивши у когось з мешканців на стіні ікону, він з брутальною лайкою зривав її й кидав на підлогу, а на мешканців доносив. Коли прийшли німці, він відразу ж зорганізував т. зв. «автономну» церкву, що залежала від Москви, і захопив храми, які не були зруйновані большевиками. Служив він тепер у т. зв. Базарній церкві. Що ж до митри, яку Беневський надів на себе, то він видурих її у якоїсь черниці, що зберігала її ще з перших років революції.

Мене дуже зацікавило це оповідання про нахабного авантюриста. Для мене було ясно, що большевики залишили його в Полтаві з метою боротьби з Українською Автокефальною Православною Церквою, бо знали, яку велику силу має релігія в житті народу. І Беневський з великим нахабством і спритністю виконував доручене йому завдання.

В скорому часі я довідався про те, що в Полтаві почала діяти і УАПЦ (Українська Автокефальна Православна Церква). Очоловали її прото-

ісрей Потульницький і священник Бурко. Службу Богу вони відправляли у двох невеликих церквах: в дерев'яній церкві, збудованій в початку XVIII ст. кошовим Запорізької Січі Калынішевським в м. Ромні і перенесеній в кінці XIX ст. в Полтаву, і в церкві, що стояла на горбі недалеко від Полтавського музею. В скорому часі я познайомився з цими священниками. Протоісрей Потульницький не справив на мене дуже доброго враження. Це була людина напівпікнічної конституції. У виразі його обличчя і розмові я не відчув якогось захоплення християнською релігією. Мені здавалось навіть, що в його житті велику роль відігравали часто матеріальні інтереси й особисте самолюбство. Великої енергії в боротьбі за УАПЦ він не виявляв. Значно краще враження справив на мене отець Бурко. Я познайомився з ним у редакції, куди він приніс свою статтю. Виявилось, що Бурко був учасником бою під Крутами і якимсь чудом врятувався від смерті. На мене він справив враження щирого українського патріота. Такий же характер мала і його стаття, яку він вручив мені. Крім того, в цій статті я помітив безперечні письменницькі здібності автора. З того часу о. Бурко став співробітником «Голосу Полтавщини». Писав він спогади про минуле, писав протибольшевицькі статті, але не торкався проблем церковно-релігійних.

Мені цікаво було знати, як українське населення м. Полтави й Полтавщини ставиться до цих двох церков, автономної і автокефальної. На жаль, виявилось, що більша кількість полтавчан була в Базарній церкві. Це пояснюється різними причинами. Перша з них та, що в автономній церкві служба Божа відправлялася церковно-слов'янською мовою, до якої населення звикло і дивилось на неї, як на цілком природну мову церковної служби. Головна ж причина була в енергії й безоглядній антиукраїнській пропагандивній діяльності Беневського. Де тільки можна, він агітував проти УАПЦ, не зупиняючись при цьому перед брехливими наклепами. Він називав українську Церкву єретичною, неблагодатною, священників її називав самосвятами і т. ін. Крім того, він зумів перетягнути на свій бік чільних представників німецької влади. З допомогою їх він плянував захопити всі храми м. Полтави. Він, може, й зробив би це з перших же днів після приходу німців, але це не сталося тільки тому, що не було відповідних священників. Тому він зорганізував пастирські курси. В цьому його дуже підтримали ті з колишніх учителів Полтавської духовної семінарії, що були з походження москалями. Між ними особливо активним був Хорьков, людина добре освічена, здібний промовець, але великий україножер. Він власне і надавав курсам тон в їх роботі, через що вони набули антиукраїнського характеру, хоч слухачами їх були українці.

Засновані були курси і для підготовки священників УАПЦ. Керівником їх був протоісрей Потульницький. На курсах було до 30 слухачів, між ними були і люди з високою освітою. Мені довелося на цих курсах викладати психологію.

Знайомство з д-ром Оскаром Вагнером

Неділі через три після того, як почав виходити часопис «Голос Полтавщини», перший шеф його разом з Сагайдачним виїхали до Харкова. Я довідався, що, замість нього, шефом буде проф. Ганс Кох. Але раніш я познайомився з його учнем, д-ром Оскаром Вагнером.

До редакції прийшов гарний з себе блискучий німецький офіцер. Особливу увагу привертала його гарні проникливі очі і доброзичливий вираз обличчя. На моє здивування, офіцер заговорив до мене гарною українською мовою. Він попросив мене поінформувати його про церковні справи в Україні. Я розповів йому про боротьбу українців за свою самостійну Церкву, про організацію УАПЦ, про переслідування її більшовиками, про організацію т. зв. Живої Церкви і т. ін.

Забігаючи наперед і відступаючи від хронологічного порядку в своїх спогадах, розповідь про діяльність в Полтаві цього вдумливого і симпатичного офіцера, що, як виявилось потім, був пастором. Він скоро набув собі великої популярності серед полтавчан, особливо серед простого люду. Вони приходили до нього у всяких справах: просили захисту покритих німецькою або місцевою владою, звертались у справах приміщення, просто приходили на пораду. До д-ра Вагнера звертались не тільки мешканці міста, а й селяни, що їх кривдило «сільське начальство», між яким було не мало навмисне залишених більшовиками партійців. Д-р Вагнер вислухував усіх з надзвичайною терпеливістю і багатом допомагав.

Про надзвичайну гуманність д-ра Вагнера особливо свідчить такий випадок. Десять у початку грудня 1942 р. (часу точно не пам'ятаю) серед ночі на Полтаву налетіли советські літаки і скинули декілька бомб на Манастирській вулиці. Як видно, вони ціляли в будинки, де розташовалось німецьке офіцерство і де, можливо, був штаб. Але бомби впали трохи далі і зруйнували декілька будинків. Це було приблизно о 2 год. ночі. Д-р Вагнер зразу ж побіг на місце катастрофи і, довідавшись, що там є декілька поранених, відшукав візників і сам відвіз потерпілих до лікарні. Про це я довідався не від нього, а від вдячних йому полтавчан.

У мене особисто з д-ром Вагнером встановились дуже приятні стосунки. Він частенько бував у мене на квартирі і завжди був для мене і моєї родини бажаним й приємним гостем. Я мав можливість на собі відчувати його глибоку християнську гуманність. Приблизно в жовтні 1942 р. я звернув увагу на пухлину у себе на грудях і пішов за порадою до лікаря. Він уважно обдивився і сказав, що у нього є підозра на рак. Це мене стурбувало, і я, будучи в редакції, сказав про це д-рові Вагнеру. Він нічого не відповів мені. Але днів через три прийшов до редакції і запропонував мені йти з ним до поліклініки, де лікувались поранені німецькі вояки. Разом зі мною д-р Вагнер пішов до головного лікаря поліклініки, відомого німецького хірурга. Той оглянув мене і сказав, що у мене не рак, а якась інша хвороба, яка все ж таки вимагає операції, і запропонував мені прийти до нього на другий день. Коли я з д-ром Вагнером в призначений час прийшов до поліклініки, хірурга там не було. Він був викликаний до Берліну на якусь негайну операцію і вилетів туди літаком. Я заспокоївся щодо стану мого здоров'я і лише вживав якісь трави. Проїшов місяць, і я зовсім забув про операцію, тим більше, що пухлина не збільшувалась і мало давала себе знати. Аж ось одного разу приходять до мене д-р Вагнер і пропонує йти до хірурга, який недавно повернувся з Берліну. Хірург уважно оглянув мене і сказав, що в стані мого здоров'я помітне значне покращання, і тому з операцією слід почекати. Більше до хірурга я не ходив.

Висока гуманність і культурність іще деяких знайомих мені офіцерів не в'язались з основними ідеями націонал-соціалізму, покладеними в основу книжки Гтлера «Моя боротьба», зі змістом якої бодай в загальних рисах я тоді познайомився. Мені здавалось, що ці ідеї мають у своїй основі вчення Ніцше, пристосоване до політики. Отже одного разу, будучи з д-ром Вагнером у друкарні, я звернувся до нього з запитанням, як сучасні німці ставляться до Ніцше і до Канта, погляди яких можна назвати діаметрально протилежними. Доктор Вагнер прямої відповіді мені не дав. Мені здавалось, що він не цілком згоден з гітлерівською політикою, але не визнав за можливе мені про це сказати.

Неясним було для мене і його ставлення до УАПЦ і до т. зв. автономної церкви, очолюваної в Полтаві Беневським. Одного разу, будучи на службі Божій в Миколаївській церкві, де правив священник автокефальної Церкви о. Бурко і прекрасно співав український церковний хор, я пережив високе релігійне піднесення. Молитви і євангелія, читані рідною мовою, церковні співи, покладені на музику відомим українським композитором Стеценком, до глибини душі зворушили мене. Віра Христа, служба Божа, церква стали для мене рідними. Такі думки й почуття я висловив у своїй статті для «Голосу Полтавщини». Але насамперед я прочитав її д-рові Вагнерові. На його обличчі я помітив вираз якоїсь ніяковости. «Написано дуже гарно, — сказав він, — але я не радив би Вам вміщати вашу статтю в часописі». Я зрозумів, що йому не хотілося, щоб газета якось зачепила автономну церкву.

Професор Ганс Кох*)

В скорому часі після знайомства з д-ром Вагнером, я познайомився з професором Гансом Кохом, колишнім сотником УГА. Це був чоловік поважного віку, міцної будови, присадкуватий, через що здавався нижчим свого справжнього росту. В ньому зразу ж відчувалась висока інтелігентність, вдумливість і розважливість. Але ці риси сполучувались у нього з природним гумором, що відбивалось у виразі його очей. Він прекрасно володів українською мовою, що давало мені можливість вільно обмінюватися з ним думками. В розмовах з ним я відчув у ньому глибокого знавця Сходу Європи і разом з тим великого і щирого прихильника України й українців. Таке враження зміцнювалось у мене далі через тісніше знайомство. До речі, проф. Кох часто бував, як гість, у мене на квартирі.

В скорому часі після того, як проф. Кох став шефом часопису, де редакції прийшов о. Беневський. Він зробив на мене жахливе враження. Особливо вражав його викривлений рот, що надавав усьому обличчю вираз диявольської злоби. Він дав мені статтю до часопису. Я пропонував йому прийти на другий день. Прочитавши статтю, я побачив, що це зловня агітка, спрямована проти УАПЦ і на користь т. зв. автономної церкви. Зрозуміло, що вмістити її в часописі я не міг. — «Ні, ви її вмістите, — сказав він, — я знайду старших за вас». Через день він знову прийшов до редакції. В кімнаті, крім мене, був і професор Кох. Бенев-

*) Тепер проф. Ганс Кох очолює Українсько-німецьке товариство в Мюнхені.

ський, навіть не поздоровившись зі мною, наче мене не було в кімнаті, звернувся до Коха зі скаргою, що я не хочу вмістити його статті.

— Панотче, — чемно відповів йому Кох, — я мушу стежити за тим, щоб газета не вміщала нічого шкідливого для німецької армії. Цим обмежуються мої права і обов'язки щодо газети. А поза тим я в справі редакції не втручаюсь. Тому щодо вашої статті прошу звернутися до пана редактора, — і він рукою вказав на мене.

Це було відром холодної води, що вилилась на Беневського. Він, як видно, цього не сподівався і з викривленим від злоби обличчям вийшов з редакції.

В дальшому я мав можливість переконатися в тому, що професор Кох був дійсно великим знавцем історії Сходу Європи і, зокрема, історії України. Він ґрунтовно знав історію української Церкви, зокрема історію УАПЦ, знав, коли й хто висвячував українських ієрархів і т. ін. Так само він дуже ґрунтовно і в деталях знав політичну історію України. Пам'ятаю такий випадок. Німецька комендантура чи якась інша організація (точно не пам'ятаю) організувала вечерю, на яку були закликані члени редакції і ще дехто з українців, що працювали в установах Полтави. Між ними було декілька вчених. За вечерею зайшла розмова про минуле України. І тут виявилось, що професор Кох знає його значно краще, ніж присутні тут українські вчені. Він докладно знав найдрібніші події з історії України, хронологічні дати і т. ін.

Професор Кох, як і д-р Вагнер, скоро набув собі серед полтавчан багато симпатиків; його часто закликали в гості, а одна пара молодих, гуцул і полтавська дівчина, під час одруження запросили його бути «посаженим батьком». Цю пропозицію він з охотою прийняв і був як посажений батько на весіллі, при чому тримав себе надзвичайно мило.

Все це свідчило про те, що професор Кох, як і д-р Вагнер, були щирими прихильниками України. Тому мене дуже дивувало їх занадто толерантне ставлення до Беневського, в якому я не без підстави вбачав большевицького агента. Причину цього я вбачав у тому, що вони обидва досить слабо розбирались у психології українського населення. Про це я одного разу сказав їм. На це проф. Кох відповів: «Треба бути не тільки психологом, а й політиком». Можливо, що він мав деяку рацію.

Полонені

Німці від часу до часу гнали через Полтаву полонених. «Гнали» — це точне визначення того, як німецькі військовики перепроводжували полонених. Обідрані, знесилені, з вичорнілими обличчями, йшли лавами полонені, а з боків, підганяючи їх, як худобу, йшли німецькі вояки, кричали, іноді брутально лаялись. Потім серед полтавчан пішли розмови про те, що полонених тримають за дротами, дуже жорстоко поведуться з ними, морять голодом, а іноді навіть і розстрілюють. Це пригнічуюче впливало на населення. Люди згадували першу світову війну, коли багато полонених німців, особливо австрійців, перебувало в Україні. Поводились з ними цілком людяно, ніхто з них не знущався, не ображав. А місцеве населення часто виявляло до них співчуття. Але то були вояки, що боролись зі зброєю в руках і опинились у полоні не тому, що хотіли цього, а тому, що зброєю були примушені до цього. Тепер же біль-

шість полонених, як це яскраво показав початок війни, здавались у полон тому, що ненавиділи большевицьку систему і не хотіли воювати. Такі настрої викликало поводження німців з полоненими у більшості місцевого населення. Але інтелігенція, що глибше задумувалась над військово-політичними подіями, у поводженні з полоненими вбачала ще щось інше. Для неї це було доказом того, що німці уперто і жорстоко застосовують на практиці расову теорію, що поділяє людей на юберменшів і унтерменшів, себто на володарів і природних рабів, з якими можна поводитись гірше, ніж з тваринами. Задумуючись над можливими наслідками такої політики, дехто з інтелігентів передбачав поразку німецької армії. Бо коли вояки большевицької армії, особливо українці, спочатку вірили, що німецька армія несе з собою народам СРСР звільнення з большевицької неволі і можливість вільного господарського й культурного розвитку, і тому добровільно здавались в полон, то тепер, побачивши, що в наслідок перемоги німців одна неволя буде замінена іншою, можливо, ще тяжчою, — вони уже цілком свідомо йшли у рішучий бій з німцями. А коли б німці були в наслідок цього переможені, з жахом уявлялось і майбутнє: жорстока большевицька помста для тих, хто залишився на батьківщині, маса розстріляних і повішених, посилення і без того страшного терору. Особливо ж тяжкі перспективи вимальовувались у тих, хто пішов на співпрацю з німцями і посідав бодай найменші посади.

Розправа з жидами

Більшість жидів з Полтави виїхала, але частина їх залишилась. Це були старі й слабкі люди, що не могли витримати всіх труднощів евакуації. А були й такі, що просто не вірили, щоб німці, висококультурні люди, могли без усякої причини вбивати чи мучити їх. З таких міркувань залишилося в Полтаві декілька чесних та інтелігентних жидів. Між ними були добре знайомі мені залізничний лікар і маляр, добрий учитель малювання однієї з середніх шкіл Полтави. Вони були позбавлені будь-якого шовінізму, добре ставились до українців, а маляр, крім того, був дуже чулою людиною і не раз допомагав тим, хто попадав з тих чи інших причин у скрутне становище. Приблизно днів через 10 після мого повернення до Полтави, я зустрів лікаря на одній із полтавських вулиць. На рукаві у нього була жовта пов'язка. Поздоровившись зі мною, лікар, ніяковіючи, показав мені на неї очима. «Попає в особливе становище», — з почуттям гіркої образи сказав він і пішов далі.

В скорому часі по Полтаві пішли чутки, що німці будуть розстрілювати жидів. Я нізащо не хотів цьому вірити. Але одного разу, йдучи до редакції, я побачив жахливу картину. Два поліціянти буквально тягли вулицею стару жидівку. Вона перебувала в стані повної прострації, безсило стогнала і весь час падала на тротуар. Поліціянти підводили її, але вона знову падала, і вони за руки волікли її по землі...

Увечері мені сказали, що багато жидів було розстріляно й закопано за містом. Це мене так пригнітило, що про подробиці розстрілу я нічого не розпитував. Жорстока розправа з жидами викликала дуже тяжке враження у місцевого населення, навіть у тих, хто ненавидів їх за їхню поведінку за час большевицького панування. Багато людей мірку-

вало так: «сьогодні розстрілюють жидів, а завтра будуть розстрілювати і нищити українців».

Продовольчі труднощі

Але поступово всі ці тяжкі настрої і переживання відходили на задній план. Занадто важке було життя, і треба було напружувати всі сили, щоб вижити.

Ціни на базарах були дуже високі і при большевиках, а тепер вони ще підскочили. Німці не ліквідували советських грошей, але вони дуже підупали в ціні. Селяни, що виносили продукти на базар, дуже неохоче брали за них гроші, а вимагали речей. Зголоднілі мешканці міста несли на базар останню одягу, взуття, рушники, книжки, всяке приладдя, щоб одержати за це якусь хлібину, шматок сала або навіть цибулину. А далі, коли селяни набрали всього цього досить, то і ці речі почали падати в ціні. Мешканці міста понесли на базар гарні меблі, дзеркала, були навіть випадки, що мешканці міста віддавали селянам за один або два пуди борошна піяніно. А проте люди якось знаходили вихід з скрутного становища: ходили в далекі села, де селяни з більшою охотою і щедріше міняли речі на харчі. Поки не впала зима, дехто ходив на села працювати у сільському господарстві, декому допомагали харчами німецькі вояки. У всякому разі, мені невідомо, щоб хтось із полтавчан помер голодною смертю. Значно важче було становище в Харкові. Щоб нагодувати велике місто, треба було дуже багато харчів, а їх не могли постачити наоколичні села. Тому в Харкові розпочався справжній голод. Багато людей вимерло і між ними декілька моїх знайомих. Рятуючись від голодної смерті, харків'яни, як і полтавчани, ішли на села, щоб там дістати харчів. Але їх було дуже багато, і тому дістати чогось на селі було трудно. Тому деякі харків'яни переселилися в інші міста. Це була дуже трудна справа. Дістати коней було неможливо. В жорстокі морози, тягнучи за собою санчата з жалюгідним майном, люди проходили сотню і більше кілометрів. Так до мене прийшла з Харкова моя небога Оксана Хоменко, доцентка педагогічного інституту. Разом з нею прибув другий доцент. Вони обидвоє добре знали німецьку мову, й тому швидко знайшли собі роботу у німців, що цілком забезпечувала їх.

Становище селян

Під час німецької окупації дуже бідувало міське населення. Значно краще було становище селян, особливо в 1941 і в початку 1942 рр. Як тільки большевики втекли на схід, більшість колгоспів і радгоспів селяни розібрали. І хоч німці відновили колгоспи, все ж таки значну частину розібраного майна, особливо збіжжя, селяни залишили у себе. Отже голод їм не загрожував. Мало того, вони мали можливість залишки харчів виносити або вивозити у місто на базар і міняти на них одяг, взуття і т. ін. А особливо добре жили селяни в тих місцевостях (що правда, таких місцевостей було небагато), де німці дозволили розділити землю між селянами. Вони зуміли швидко налагодити господарство, виявивши при цьому велику енергію й ініціативу.

Становище селян погіршало, коли німці почали забирати у них збіжжя і худобу на потреби армії і на вивіз до Німеччини. І все ж таки ма-

теріяльне становище селян не було так тяжке, як при більшовиках, які забирали у селян все, залишаючи $\frac{1}{2}$ – 1 кілограма за трудодень.

Большевицькі агенти

Большевики, відступаючи перед німецькою армією, залишили після себе своїх агентів. Це не означає, що всі колишні комуністи, що не евакуювались при наступі німців, були агентами. Так, напр., я переконаний, що не були агентами дві літні вчительки, одна з яких посідала посаду директора однієї з полтавських шкіл і була членом комуністичної партії. Вони не виїхали, побоювшись труднощів евакуації і, можна думати, розчарувавшись в більшовизмі. Обидві вони рідко показувались на людях і, можливо, були раді, що німці їх не чіпають. Агентами були інші, партійні і безпартійні. Вони були дуже активні: намагались пролізти в урядові установи, бували на всяких зборах. Думаю, що немало їх було і в Гестапо. Вони намагались усякими засобами увійти у довіря німців і мали у цьому успіх, бо німці виявляли у відношенні до них дивну наївність. Для людей, що давно жили під совстами, досить було кинути на людину оком, щоб пізнати, чи вона була в комуністичній партії, чи ні. Партійні мали свої особливі маніри, спосіб поведінки з людьми, навіть особливий спосіб одягатись. Але німці в більшості випадків цього не бачили і не розуміли. Іноді вони навіть не вірили місцевим людям, коли вони вказували на якогось большевицького агента. З цього погляду дуже характеристична історія з п. Біляєвим. Я його знав з 1923 р., коли він був студентом Полтавського інституту народної освіти. Одна нога у нього була поранена, і він штикульгав на неї. Казали, що його поранено, коли він був у «петлюрівській армії». Можливо, що так воно справді й було. Біляєв своєю вірною службою більшовикам намагався викупити свою «провину» перед ними. Після закінчення інституту, він учителював в одній із середніх шкіл м. Полтави і скоро вибився на становище керівника навчальної частини і заступника директора. Але директором він так і не став. Про нього по Полтаві йшли дуже недобрі чутки як про злісного сексота (секретний співробітник ГПУ-НКВД). Його доносами пояснювали численні арешти полтавських педагогів. Багато про нього як сексота розповідала мені фактична керівниця музею ім. Короленка М. В. Базилевська. Вона доводила, що саме завдяки його доносам був заарештований її чоловік. Не знаю точно, чи німці довідались про енкаведівську діяльність Біляєва від пані Базилевської, чи від кого другого, але Біляєва вони заарештували. Тримали його під арештом місяців 2, допитували свідків, в тому числі п. Базилевську ... і кінець-кінцем його випустили. Після цього він з виглядом переможця ходив по місті, заходив у різні установи, бував і в редакції.

(Далі буде)

З СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛИЦАРСЬКОГО ЕПОСУ

ІЗЕМБАРТ І ГОРМОНТ

Героїчна поема, що відома під цим заголовком (умовним, бо початок єдиного рукопису 12 стол. не зберігся), була складена в тому вигляді, як дійшла до нас, десь між 1082 і 1100 роками і належить до найдавніших зразків старофранцузької епічної поезії. Вона первісно була присвячена зображенню перемоги короля Франції Людовика III над поганськими норманами при Сокурі (881 р.); постать норманського «короля» (себто Вікінга) Гормонта (чи то Горма) є історична тим часом як постать французького зрадника й ренегата Ізембарта — в тексті він чомусь іменується також «Маргаріс» — який, бувши вигнаний із Франції, наводить руйнівників-поган на власну батьківщину, напевне є позичена з якогось іншого епічного твору — яків'ягали остаточно редакція «Ізембарта і Гормонта» містить дуже численні анахронізми: Людовика III (в тексті старофранцузькою мовою — «Льовівіса») почасти сплутано з іншими однойменними королями Каролінгської династії, не лише французькими, але й німецькими та італійськими, що теж боронили західне християнство від поган і мусулман, норманів перетворено на «сараценів» (арабів), але так поверхово, що серед них іще трапляються «іри» (себто ірландці), і т. ін. — Поема уявляє собою видатний ідейний зразок первісного лицарського духу, національного патріотизму і щирого релігійного ентузіазму. Подасмо тут з неї два більші уривки, що дорівнюють приблизно половині збереженого тексту (два рядки, подані в квадратних дужках, є відтворені гіпотетично).

В. Державин

[Гормонт, не хляючи меча,
Могутнім голосом скричав:
»Кінець вам і лихий одчай!
Ваш Бог до вас не добача!«

Як добрий був убит в сал,
Його к ня назад заслав.
Назпрост встав в свій штандарт,
Ще й перебравши щит од гвард.

Зучап був лютий і тяжкий,
І битва — з перших завбільшки.
Ото Галт'ер між вояків,
Син Ернейса, що маркіз,
І vzd ів Гормонта з-під горбків:
Як не здр'отить з ним руки,
Сам ся вважатиме слабким.
Острожить, б'є бичем шпарким,
Аж крові по-коню струмки,
Мчить до Гормонта заспішки;
Так гонить в нього спис важкий,
Що прит проламлює якстій,
Кільчугу нищить-нівечить.
Вчинив йому повз ребра стих,
Та крові нич не випустив,
Ні завтав тілу прикрості.
Мече Гормонт прегострий кий:
Йде з свистом в серце навпростки,
Крізь нього в грудня з Швабських
гір,

Обох вділ ложить замертвки.
Король найліпший і який
Б в витягем на всі 6 віки,
Якби з Пан-Господа не кпив,
Скричав у голос пегрімк й:
»Безумі ф'рачків сих полки,
Що з н-ми стукнулись до руки!
Іхній Господь-Бог заслафкий,
Не стане їм до посвідки!«

Як той і той убит васал,
Іх коней двох назад заслав,
Назпрост вставив свій штандарт,
Ще й перебравши щит од гвард.

Попід Кайю біля каплиці
Був бй міцний і найнеліпший.
[Гормонт ту розвіра товпище,
Він коле, потрошить і нищить;
Кого зустрів, в сідлі ве липить,
Смерть по завдає новіших.
Ото Т'еррі на бойовиці,
Граф Терм, на румаку з Кастіль-
щин;

Мчить до Гормонта без упинки,
Ток б'є списом у щит новітній,
Що му розколює та кришить,
Списа же ломить деревизну.
Гормонт вже витяг меч залізний,
Зліва в шолом руба зверх шиї,

Голову зніс прав руч під-ків,
Додолу в гарну морожизну.
По тому рік таку новизну,
Що франкам бути лемилу визнав:
»Не надто ваш Господь-Бог дійсний,
Не є то заклад вам корисний!«

Як добрий той убит васал,
Його коня назад заслав,
Навпрост наставив свій штандарт,
Ще й перебравши щит од гвард.

Понад Кайю по косогорі
Був бій великий і суворий.
Оце граф Фляндрії між воїв
Гаразд навскач по чистім полі,
І вздрів Гормонта, князя Сходу;
У щит му в ариз найміцною:
Від краю до-краю розкріів,
Зм'яв ясну, що попід, броню,
Але до тіла нич не пройняв.
Гормонт дроток у нього гонить:
Иде з свистом му кризь оболоні,
З другого боку в чисте поле:
Плоть пала, ся душа виловить.
І висловив Гормонт, князь Сходу:
»Безумна франків сих порода,
Мнять м'рно віри нагороду!
Не дам кому хвальби нагоду,
Але поразку й смертну шкоду!«

Як добрий той убит васал,
Його коня назад заслав,
Навпрост наставив свій штандарт,
Ще й перебравши щит од гвард.

Зудар був вельми лютий враз.
Ото Одон, Шампаньї граф,
Той, що Бльоа та Шартр мав,
Замок Ля дон теж з добрих прав,
На чорна сів коня, мов мавр
І мчить завдять Гормонту вдар:
Пробив кільчуги білу сталь,
Ще й черненькі щита металь,
Та не об трапив плоть ні малъ.
Кольонське лезо зніс сторчма,
Рубонув тричі шолсма,
Що той схилився з коня;
Вже б був го вбив без обминанъ,
Коли стрільнув хтось з Ірів нанъ,
Влучив того під ним коня.
»Та, — рік Гормонт від серця
зла, —

»Було б вам жить в Естампоа:
Доброго втратили коня,
Нового тут не виніять.
Замість гостиниці, судьба
Вам на гостинці вічно спать!«
Метнув у нього два списа,
Та стала Божя ласка ся,

Що плоті нич му не досяг —
І в інший бік спрямав свій стег.

Зудар був лют і повен сил,
І битва — понад міри всі.
Ото Піктавії граф-сір
На різномастнім жеребці;
І вздрів Гормонта в полі цім:
Як не зламає з ним списів,
Сам ся вважатиме без сил.
Острожить, гонить злот-зубці,
Аж крові по-коню струмці;
Мч т. до Го.мо.та мимо всіх.
Так б'є в залізкутий прит,
Що рв'єз смальта й сталь тріщить,
Кільчугу нищи в-нівечить,
Но нич до тіла не йдучи.
Обидва витягли мечі;
Гормонт так в ліву б'є з ключиць,
Що го по паз роздвоїв ниць.
Король найліпший з всінів,
Що від поган нарожені,
Скрчав у голос премі-ний:
»Кі ець вам і одчай лихий!
Ваш Бог не дасть за вас руки!«

Як добрий той убит васал,
Його коня назад заслав,
Навпрост наставив свій штандарт,
Ще й перебравши щит од гвард.

Бисть битва в повному розгарі
І вся гриміла від зударів.
От граф Ерманьського лицарства,
Тоць, що в Росмі володарив,
І кляштор у Фескампі справив;
Він інших битись не наплавив,
В Гормонта власноруч ударив,
Загнав пита мч спис у шпари.
Рце Санкт-Деніса хронікарий:
Якби дзевка си не покраяв,
Гормонта б ту життю вже край був.
Гормонт метнув дрот, мов у шайбу,
Пробив му наскрізь грудь не зайво:
Кризь спину вимкнувся протазан
той,

Натрапив на льомбарда-зайду,
Обом життя поставив край ту.
Скрчав Гормонт на глум і лайку:
»Порода ся без глузду пайки —
Були всі показалися паки,
Як проти нас двинулись палко!
Не дам кому нагоду хвальки,
Лиш похоронної смут валки!«

Як кожен бут убит васал,
Їх коней він назад заслав,
Навпрост наставив свій штандарт,
Ще й перебравши щит од гвард.

Тоді скричав король Гормонт:
 «Ся надто хвалить франків фронт!
 Таки впізнав тебе — Гугой,
 Що був зі мною під шатром;
 Еси зневажив клякий трон,
 На учті ми вчинив урон. —
 Се сперечатк ти сором! —
 Комоня, що мій мав барон,
 Підступно вивів з-за заслон;
 Отож ти плата й похорон,
 Поляжеш на піску тут он,
 Не скажеш більш ні «так», ні «чом».
 Не вигоїшся лісаром,
 Не допоможе лік — аром,
 Ані твій бог Еспаціон!»
 «Се брешете», — сказав Гугой:
 «Лічш надщечбив му сьм плястрон,
 Подряпав шкіру й вбору льон.
 Ще вздриш між бойових кольтон,
 Зчуеш, як верхи на-комонь
 Клич шитить Франції барон
 За Льоовіса, честь корон:
 Зрідють, з ким Урчста блязон,
 Зчикне поган невірних сом!»
 Стаче нагару понад склон,
 Свій ткне обідуч гонфальон;
 Був мертвий б, король Гормонт,
 Та з Ірив хтось му став в заслон.
 Г'є з розмаху його Гугой,
 Кида Гормонту під-комонь;
 Сам далі мчить конем з Гасконь.
 Крізь цілу битву мчить Гугой,
 Я говітрі плямить гонфальон,
 Клич ширить Франції барон
 За Льоовіса, честь корон.
 Раїють, хто з його ж сторон,
 Никне поган невірних сомн.
 Круг поля обсекав він фронт,
 Трєпив, де був король Гормонт,
 То в'арив в цита мв ронд,
 Мало не збив його барон.
 Гормонт вже витяг еспадрон,
 Тіло му рубонув крізь бронь,
 В пісок го скинув під-комонь.

Гугой же вмить на юги встав,
 Хоч двічі битий од меча;
 Та кінь му втік із причандал.
 Тоді відступник Ізембарт
 Коня помітив бігти вгвалт;
 Була то справа не в жарт,
 Зміг поводи спіймати й зжати.
 Як бачив той ся повним шарт,
 Та що коня втрачати не варт,
 В той бік у весь подався чвал,
 Залізним вістрям дерева
 Коле коня під черева;
 Рветься коневі голова,

Спіймать го ворогу не власть.
 Гугой так поспішав напасть,
 Що впрост прямує крок і даа,
 Румак ся поряд порива,
 Він злот-узду бере й трима,
 Сіда в сідло в єдиний мах.
 За нм стрільці спішать на змаг,
 І лучники, й піхоти тьма.
 Гугой острожить, б'є, лама,
 Перед усіх мчить навмання;
 Руда му з ран дух перейма,
 Він пада, скаче геть румак.
 Се бисть утрата й зла вина,
 Бо був як добрий лида, знав
 І в битві вельми виправдан.
 Ту був Гонт'єр, його ж рідня,
 Що зброєносцем був прийняв;
 Служив му вірно, вів коня
 («Чин Санкт-Річ'єра» се ввєня);
 Ще не м'нуло вповні дня,
 Як лицарське набув ім'я.
 Вздрів, що сеньйору шах і мат,
 Був вельми лют і перейнят;
 До місця кинувся нагвалт,
 За злот-узду коня стримав,
 Сіда в сідло в єдиний мах,
 Сталевий меч у п'ясті мав,
 Був весь скривавлен і зім'ят,
 Од сарацен бит на шарлят.
 Досяг Гормонта-короля,
 Так рубонув му в шолом-злат,
 Що геть ремінний збив приклад.
 Мало не скинув го з сідла;
 І рік му, що не бисть хвала;
 «Гормонте-сір, королю й власть,
 Чи, може, ся в знаки вам дасть
 Сей зброєносець, що посла
 Гугона вів вам до шатра?
 Ніс чашу з щира я срібла,
 Що Санкт-Річ'єру в дар поклав,
 Чий монастир през вас спалав;
 За се вам личить доля зла!»
 Гормонт му річ на се послав,
 Як гордовит був і зухвал:
 «Геть звідси, хлопе й ледь васал!
 Лицарів рід мені краса,
 Багатирів і гідних хвал:
 Не б'ю днесь з зброєносцем ся!»
 Як Льоовіс, король зверх хвал,
 Вздрів смертний лицарів фінал,
 Що нищить го вельмож війна,
 Був вельми лют і перейнят.
 «Агі, небесних Отче влад»,
 Рік Льоовіс, король без вад:
 «Так сподівався ликих я зрад,
 Що днесь не сткнувся повз перший
 ряд

Зі супротивником гляд в гляд;
 Втім, він король, король і я:
 Обом на честь зудар сприя.
 Хоч хто б з двох пав від копія,
 Не вмерло б сільки хлопця,
 Ні лицарського цвіт ім'я.
 Сір Санкт-Денісе, ми сприяй!
 Од тебе февд я перейняв;
 Інших не відаю присяг,
 Окрім небесного Отця.
 Сір Санкт-Річере, ми сприяй!
 Се твій же кляштор огнь поя;
 На Божу честь збудую я
 Го вверх на футів тридцять п'ять.
 Ведіть ми за узду коня.
 Доки Гормонта стріду я!
 По слові сім, подав впрост ся
 Гормонт і вгнав три копія;
 Та ласка Божа сталася,
 Що жоден дрот плоть не осяг,
 Сір Льоовіс був гнівний втяг,
 Вже до турніру не потягся,
 Підніс меча на добрий тят,
 Так вдарив у шолома сталь,
 Що каски розтросив металъ,
 Калтур кільчужний та весь смальт:
 По пас розсік на пару шпальт,
 Розпалих у подвійний кшталт,
 Мечем аж до землі дістав.
 Так добре вдару му завдав,
 Що ледь додолу сам не впав,
 Як за-шию коня скапав
 Сір Льоовіс, король зверх хвал.

В знаки му дався кільць дволад,
 І сталь ясна по головах,
 І щит при шиї о гербах;
 Меча теж добра-гостра мах,
 Що був ззяшир напівстопа,
 В знаки му дався знести всп'ять;
 Но мнив, се франків честь чіпа.
 Так у стремена вперсь оба,
 Що вгнулися попід стопах,
 Обабіч видовжчвся пас;
 Таким ся ривом випростав,
 Що зламу сь в нутрі дістан,
 Прожив лиш до тридцята дня.
 Се бисть утратя й зла вина,
 Бо б в як добрий лицар знан
 І в битві вельми виправдан,
 І вірний радник християн.
 Стісають, і се правда з правд,
 Що му не бисть потомок-прям.

Погани, вздрівши ажслід бійк,
 Вдались до пристані навітк.
 Той Маргаріс почув їх крик,
 Метнувся до штандарту вбік,
 На мертва короля вабіг;
 Зір тричі втратив і язик.
 «О, вай!» — сказав, — «то й жереб
 рік,
 Що як піду в сей збройний стик,
 Між мертвих быть ми чи калік:
 Днесь бачу, був то правди кличі!»

Р. ВОЛОДИМИР

Під дубом

Твоє значне мовчання, дубе,
 Моєму серцю надто любе;
 Послухаю ж — ти все німуєш,
 Хоч над дібровою пануєш,
 Погляну — твердість у підніжжя,
 В етері ж верх і все проміжжя.
 Ось тут у тіні дуба саду,
 Звідкіль вид на пташок громаду;
 Хай нам обом вона співає,
 Ми ж думатимем про безкрає.
 Згори вершинний вітер дише,
 Внизу ріка човвом колише,
 Отак гляджу, відпочиваю,

Аж мимохіть думки до краю
 Мережають свій хід невтомний,
 Крізь рух, життя, за обрій сонний,
 Повз час і простір, геть у дальню
 Країну, гомінку й страждальну.
 Пташок неначе втихли співи,
 На річці хвиль спинились гриви,
 Вже вітер не гуде, не свиче,
 Гадки ж літають дуба вище,
 Склепінь небесних досягають,
 На морі пристані шукають.

1956

КАРЕЛЬ ГІНЕК МАХА*)
(1810-1836)

М А Й

І

Був пізній вечір — перший май —
— вечірній май — кохання час.
Звук горлиці звав раз-у-раз,
де в пахощах сосновий гай.
Шептав про ніжність тихий мох;
цвіт-дерево було в жалях,
до рожі — соловей в піснях,
зідхала рожка, наче вдвох.
В купцях же озеро тінистих
тасмний глухо слало біль,
горнувся берег звідусіль;
а сонечка світів імлистих
блукали синіми пасками,
кохання мигтючи слезами.
І їх світи в небесне сяння
зійшли немов у храм любови,
аж поки — в запалі кохання
змінившись в іскор потухання —
зійшлись, мов милі по часові.
А повні гарнее лице —
так блідюсне, яс-бліденьке,
як милого шука миленька —
засяло жаром рожі все;
на себе в водах споглядало,
з кохання д'себе ж умирало.
Сіріла подаль тінь дворів,
що йшли до себе ближче все,
в обіймах наче б, нижче все
вились у смерку в тьмянний сів,
аж у смерканні вже зіллються.
Дерева з ними д'себе в'ються. —
Найдалі марить темінь гір,
береза д'бору, д'неї ж бір,
там гнуться. Хвиля вирина
струмком з-за хвиль. З чуттів згара —
в пору кохання — кожний твір.

*) К. Г. Маха лишився в історії європейської поезії засновником чеського і одним із найраніших засновників слов'янського романтизму. Його лірична поема «Май» («Травень») містить щире почуття природи і, попри свою незаперечну наївність, гідний уваги образ романтичного світо-відчування.

В рожевім сяйві вечора
сидить під дубом чар-дівчина,
зо скелі, що край озера,
ген аж за води мчить очима.
Ось, синява до ніг їй в'ється,
що далі в зелень зацвіта,
все зеленіше просвіта,
аж блідосайно розпливеться.
По широчезнім поверху
дівчини кволий зір блукає;
по широчезнім поверху
зір просмикання тільки грає.
Дівчина гарна, янгол впалий,
мов амарант весною зв'ялий,
та краси в зблідлім спіють личку.
Година, їй що все забрала,
в уста, у зір, в чоло їй нишком
приладний жаль і сум писала. —

Це так двадцятий день зайшов,
ступає сон в край тихий знов.
Пожар останній квапно гасне,
і небо, що рожевоюсне
над синявою гір леліє.
»Не йде він! — вже не вернеться!« —
Жаль в зведеній прокинеться!
Важке зідхання в грудях спіє,
б'є серцем болю почуття,
а під таємне вод стогнання
йде плач дівчини й нарікання.
В сльозах зір сяйво зацвіта,
а сльози-іскри личком линуть.
З холод-лиця жар-іскри ллються
і нишком мигунцями гинуть;
де упадуть, цвітки минуться.

Мигнула, ось, над скелі краєм;
нахилений же над глибінь
вітрець убранням білим має.
Напнутий зір у далечинь. —
Враз сльози скоро утира,
рукою очі прикрива,
уперши їх у даль країни,
що озеро у гори клонить,
де в хвилях іскра іскру гонить,
зоря з зорею в водах гине.

Як голуб'я, мов сніг біленьке,
під тучею переліта,
лілея в водах зацвіта

у темносиніх, так швиденьке —
де води низяться у гори —
щось хутко темні хвилі оре
і близиться. Час коротенький,
і мов бузька поважний літ,
не голуб чи лілеї цвіт,
вітрило біле вітром грає.
Блакить струнке весло купає,
кругом пруги ж довжезні иріють.
Їм злото рож, що при дубині
на горах в небі там ясніють,
рожево красить чола сині.
»Хуткий то човник! ближче й ближче!
Це він, це він! Ті пера, квіти,
те ж око з-під крисані світить,
той плащ!« Вже човен долі свище.

Легкий по скелі вгору крок
стежинкою плавця підводить.
Дівчині личко маком сходить.
За дуба схована. — Ось, лине,
зрадівши, навстріч — довгий скок —
плавцеві вже на грудях гине —
»Ой! лишенько!« Їй місяць це
осяв знайомеє лице;
Їй жах у жилах кров стинає.
»Де мій Вилим?«

»Глянь«, шепчучи
плавець їй тихо повідає:
»Там вежка при воді стирчить
над ніч дерев; мов біла тінь
в таємну йде озер глибінь;
та лямпа в воду глибше ще
з вікна малого світло шле;
там думонька Вилима бавить,
що день його життя позбавить.
Свою ганьбу, твою провину
почув він; звідника ж твого
убивши, батька вбив свого!
Йде помста за п'ятами чину. —
Ганебно вмере. — Спочне ж тоді,
як лиця, що цвітуть мов рожі,
над колесом замруть бліді,
вплетуть у нього члени гожі.
Вмере пан лісів в страшній ганьбі! —
За цю ганьбу й за прогріх твій
ганьбу май світу, проклін мій!«

І відвернувсь. — Плавець мовчить,
ізлазить він по скелі вмить,
при скелі човен він знайде.
Летить цей, мов бузька політ,
все менший, мов лілеї цвіт,
між гір по водах вже зайде.

Ой, тихі хвилі, тьма-глибинь,
плащем усе блакитним крилось;
над водами мигнула тівь,
кругом же шепче край: — Ярміло!
В глибинах теж води: — Ярміло!
Ярміло!

Є пізній вечір, перший май —
вечірній май — кохання час.
До любовців зве пташки глас:
— Ярміло!
— Ярміло!
— Ярміло!

2

З неба злинула зірниця,
мертва блідо засвіта;
в царства неготові мчитьсЯ,
вічно в вічне йде буття.
Плач її шле гріб для всього,
стогін-жах, квиління-біль.
»Дійде до кінця свого?«
Ні — ніколи — жадна ціль.
Вітри кругом біл-вежі грають,
при ній хвилини ж уганяють.
На білім мурі розлило
блід-личко місяця срібло;
але глибоко в вежі є лиш тьмаріння,
бо сяйва місяця світла міць
вікном вузьким у довге склепіння
влітаючи зміниться в сірую ніч.
Стовпові стовп довкола рам'я подава
в темноті ночі. Вітру повівання
влітає, вбитих в'язнів мов зідхання,
волоссям в'язня пограва.
Цей, на камінний впавши стіл,
буй-голову до рук спира;
впіл сидьма, на колінах впіл,
глибинь думок він розбира.
Як місячок за хмарою,
закутав в'язень душу всю;
з-за думки думонька вмира.

»Серпанком, ніченько, густим
сплила ти над селом моїм,

що журиться про мене! —
В журбі? — за мною? — сон пустий!
Давно не зна за мене.
Як тільки завтра день ясний
в його лісах замріє,
ганебно згину самотний,
воно ж — як в день найперший мій —
бадьоро заясніє.»

Замок; і тільки ще в стовпів
склепіннях, зверх що стали,
йде голос далі й далі;
аж — мов би з жаху він зомлів —
в сіней кінці глибокім
вже всне в густій темноті.

Глибока тиша в темряві
часи вертає, що були,
а в'язень в снах раніші дні
знов прожива, хоч давно сплили.
Привиддя це дитячих літ
займало снів дитячих слід;
і в'язня око засльозилось,
в чуттях серденько потопилось;
даремний літ в запалий світ.

За озером, де пруться гори
в край західній, край дальній,
— йому здається — в темнім борі
дитям гуля оце востанне.
Від батька прогнаний, буйнів;
в розбійників росте там зборі.
Ватажко потім спільників,
нечувані діла докаже,
ім'я його, мов, чар наляже,
він всім же: »пан страшний лісів».
Вкінці кохання безупинне
найбільш його розпалить помсту,
і взнавши звідника дівчини,
він батька вб'є по незнайомству.
Цей чин його в тюрму завів;
від колеса впаде, мов пень,
вже взавтра пан страшний лісів,
з-за гір як тільки зійде день.
Ось, на камінний впавши стіл
буй-голову до рук спира,
впіл сидьма, на колінах впіл,
глибінь думок він розбира;
як місячок за хмарою,

закутав в'язень душу всю,
з-за думки думонька вмира.

»Суперник — батько! вбивця — син,
він звів мою дівчину! —
Чужий мені. — Страшний мій чин
подвійну мстив провину.
Чому від нього прогнаний
став я лісів грозою?
Чию вину мстить день близький?
Число клят виною?
Ой, не мою! — В сон життя
попав для того тільки я,
щоб цю спокуть провину?
А діяв я без волі так,
від смерти злої чом же пак
дочасно й вічно гину? —
Дочасно й вічно? — вічно — час...»
Із жаху голос в'язня гас
від темних стін відбиваний;
глиб-віченьки німая тінь
даль-простору займа глибінь,
а в пам'ять в'язня сон новий.

»Вона, вона! Ах — янгол мій!
Чом впала, нім її я знав?
Чом батько мій? — Чом звідник твій?
проклін мій —» Та слова здолав
глибокий жаль. Він квално встав;
кайданів грюкіт в ніч бряжчить,
з вікна ж малого в'язня зір
ген аж за хвилі вод летить.
У хмарі повні всенький двір,
але над гір темненьку тінь
йдуть зорі у нічну глибінь;
в воді ж зір сяєво ясне,
мов світло згублене, мигає.
Зір в'язня іскри ці вловляє
та в серце лле щось болісне.

»Як гарна ж ніч! Як гарний світ!
Як світло-тінь мигоче!
Ах, завтра вже під смерти лід
ніщо не вздрять більш очі!
А як та сіра хмара з гір
все більше налягає:
так —» В'язень впав, упав і зір,
бряжчить кайданів грюкіт-вир,
і в тиші все вмирає.

Від гір до гір вже хмари тінь —
вел-птахи мов крило довжезне —
даль-пічки вкрила всю глибіню,
лиш тьма у далі широчезній.
Чуй! солод-голос з-за гори
по ночі сплив темненькій,
лісна труба то ніч-пори
музики шле ніжненькі.
Усе приспав солодкий звук,
і даль вічна дримає.
А він забув за пекло мук,
так музику вчуває.
»Як чар життя звук гомінкий
вдиха в нічну країну!
Ах — нім мине час завітний,
то — ах, ніколи слух вже мій
цих звуків не зустріне!«
Впав в'язень взад — кайданів гук
весь простір залягає;
глибока тиша. В прірві мук
знов серце зомліває,
а даль-труби солодкий звук,
мов ніжний плач, вмирає.
»Майбутній час? — День завітний? —
Що опісля ж, те сон марний,
чи там спання безсонне?
Невже і вік усенький мій
спання є; день же черговий
лиш інший сон пригорне?
Чи те, за чим тужив тут я,
а що не мала шир-земля,
в день завітний засяє?
Хто зна? — Ніхто не знає!«

І знов мовчить. Тихенька ніч
усе кругом вкриває.
Яс-місяця погасла міць,
і сяйво зір, а звідусіль
темнота тільки, всенький діл,
мов гробище, кунає.
Змовк вітер, змовк і водний гук,
заснув труби миленький звук,
а у в'язниці довгих сінях
мертвецька тиша, тьма єдина.
»Глибока ніч — ой, темна ніч! —
Темніша ж наступає...
Геть, думко!« — І чуттєва міць
цю думку проганяє.
Глибока тиша. З мокрих стін

по каплі капля лине,
їх падання ж порожній зов,
даль-простором розбитий вің,
нічних хвилин мірило мов,
йде — гине — йде і гине —
йде — гине — йде і гине знов.

»Як довга ніч — як довга ніч —
та довша наступає.
Геть, думко, геть!« — і жаху міць
цю думку проганяє.
Глибока тиша. Каплі зов
час мірить паданням ізнов.

»Темніша ніч! Тут в ночі тінь
яс-місяць раз, раз миг-зоря
украдеться... Там — пустка-тлінь,
жаднісінького променя,
одна лиш тьма кунає.
Там все одне, нема частин —
все без кінця — нема хвилини,
ніч не мина, день не світа,
там час не убуває.
Жадпіська ціль — нема кінчин —
лиш вічно далі — без кінця —
для мене вічність має.
Там лиш порожність уторі,
круг мене й підо мною в тьмі
порожність позіхає.
Безмежна тиша — звук погас —
Безмежне місце — ніч — і час —
уяви сон це смертний є,
»ніщо« це називаєм.
А заки взавтра день мине,
вздрить це пусте ніщо мене.«
Змовк в'язень — зомліває.

Тихцем собі хвильки гуляють
під вежею в озерній далі,
хвильки хвильками погравають,
неначе в'язня присипляють,
що у мороки впав з печалі.

Збудився стражник мимохіть
під ланцюгів страшне падіння;
вступив зі світлом. — Легкий хід
не будить в'язня з жах-видіння.
Стовп по стовпу йде лямпи світ,
в даль-простір залітає;
все більше й більше мигіт блід,
позад аж зникне лямпи міць,

і порожніська темна ніч
у полишках куняє.
— Та остовпілий в'язня зір —
мов ще б шалів туманний вир —
нічого не вбачає:
хоч лямпи промені руді
гуляють по блідім лиці
і п'їтьми вже немає.
Він, на камінний впавши стіл,
буй-голову до рук спира,
впіл сидьма, на колінах впіл,
у млостях знову помира;
а шепіт виявля слабкий,
що прикрий сон його, та й злий.

»Мій дух — мій дух — душа моя!«
Так поодиначі лиш слова
із уст закритих линуць.
Та звук і вух ще не осяг,
а знову слів жахливих змаг —
як вийшли — так і гинуть.

А сторожник лямпи промені
при самім держить вже лиці.
Обличчя в'язня — мертве мов —
це ж оком він і не кивне,
ген в безконечність зір свій пне,
по лицях сльози, піт і кров;
в устах спить шепіт — тихий зов.

Ось стражник вухо боязке
до в'язня прихилив своє;
і наче б легіт повівав,
так в'язень далі щось шептав.
І схилюється нижче все
до в'язня стражник — ближче все,
аж вухо в'язня уст діткнеться.
Цей шепче тихо — тихше все,
аж змовкне — наче б міцно спав.

Застигнув стражник, наче з криці,
сльїзми лице його реїться,
а в нього в серці біль страшний.
Він довго так стовпом стоїть,
аж силою встав поспішний
і йде покvapно до своїх.
Та справді — доки ще він жив —
що чув, ніколи не відкрив,
проте його обличчя кволе
не усміхнулось більш ніколи.

За стражником знов темна тінь
залляла простору довжінь;
глиб-ніченькою каплі зов
час міряв паданням ізнов.

А в'язень, на камінний стіл
як впав — клячить — сидить упіл.
Його обличчя — мертве мов;
це й оком в'язень не кивне,
гей в безконечність зір свій пне,
по лицях сльози, піт і кров.

А голос каплі раз-у-раз
спаданням далі мірить час.
І капля — вод і вітру зов —
віща йому близький вже скін,
а він думками зомліва.
Десь озивається сова,
а поवाद ним б'є північ дзвін.

(Переклав з чеської Ф. Балицький)
(Закінчення в наступному числі)

ОЛ. ДОСВІТНИЙ

Серед літераторів*

I

На вулиці Свердлова, колишній Катеринославській, що цілих двоє сотень літ з гаком славила царицю Катерину, Огей спинається, тиче саквоюжем у вибій кам'яного фундаменту, запнутого пилякою сірого будинку, притискає його боком і міркує: »Чи далі додому, чи сюди — перекурити — до свого друга поета-професора і спортсмена«. Огей пригадує його вірш, який провіщає, що прийде час, коли в гарматах будуть плодитися горобці, а замість закордонних паспортів і різномасної валюти, матимемо силу — людське бажання. Огей згадує, крім поетичних віршів, — авантурні романи, мережано-прекрасні новелі, філософічні грайливі й легковажні, солодкуваті, як медок, шкіци, наукові нариси, лінгвістичні розвідки... Він пригадує його гру на білярді, в теніс, шахи, міркуючи: чого не вміє і чого не хотів би уміти й знати цей, без кінця енергійний, тридцятьдев'ятилітній юнак? Огей усміхається, одривається від стіни й, смикнувши непорушні двері, дивиться на начерканий нетерплячою рукою поета напис:

»Коли після 5-го дзвінка тобі не відкриються двері — дзвони хоч цілий день або ніч: Даремне, куме, витрачаєш свої сили!

Юнк»

*) »Серед літераторів« О. Досвітнього друкуємо як один з художніх документів про добу боротьби за і проти пакинення партійної лінії українській літературі. Діялоги з оповідання мають безпосереднє відношення до недавнього пленуму правління спілки письменників у Києві, тим во-ни й актуальні.

Огей натискає п'ять разів кінчик білого кілочка і чує із поржавілої бляшанки на листи, причепленої на дверях, голос: »Двері відчинено. Будь ласка, заходьте«, — і zarazом у дверях гущить залізний звук.

Огей поволі йде по кам'яних східцях. На горі його зустрічає мовчазна і тиха, як тінь, літня жінка і коротким рухом вказує ліворуч.

У півтемній комірці, за столом, що осів собою майже весь простір кімнати, сидів у розхристаній сорочці його приятель і зовсім одягнена, в береті, білява жінка. Вони снідали. Перед ними накопичено немиті тарілки з засохлими рештками поживи, серед заржавілих бляшанок, коробок, примостились і щітка для чобіт, якісь малярські причандали, покритий ламаний хліб і кілька шматків тарані, сиру й ковбаси.

— Хо! Огей! Ти диви! — гукнув поет-професор. Він схопився на ноги обтер об штани мазні руки і дружньо потряс Огеєві лікті.

— Ти знаєш, якого оце я апарата придбав? — скрикнув поет. Він зручно вхопив тарілку з нарізаною ковбасою, і витягнув з-під неї чорну коробку. — Диковина: 6 $\frac{1}{2}$ на II, об'єктив целза 0,5. — Він тут же намагався демонструвати якість свого апарату, але його дружина хутко підвелася, вхопила під пахву малярські причандали, потисла Огеєві руку і, кинувши в повітря: »Не забудь, о четвертій, у вегетаріанці«, зникла за дверима.

— Ага, так той, — зиркнувши на Огеїв сак, кинув поет і чомусь подивився на дротяну вішалку.

— Іди краще сюди! — вирішив він, ступнувши в одчинені двері невеличкої, але світлої горниці.

— Розумієш, іду я ото вчора повз авкціону... — почав поет, розтулюючи »кодака«, Огей уважно слухав його пояснення, як він ішов, побачив у вікні апарат, зайшов, купив за безцінь, і інші важливі в цій справі справоздання.

Поет, розповідаючи, робив знавецькі маніпуляції з апаратом, пригвинчуючи до нього статив, і раптом скрикнув:

— От чорти!... Та це ж іншого розміру статив!... Диви! Поламаний!... Тут він розгублено почував потилицю.

Огей кладе на долівку саквояжа і починає роздягатися.

— Нікуди не поспішаєш? — питає він і провадить. — Ти зовсім не знаєш, у якій справі я до тебе зайшов, Юнк. Я ж просто з вокзалу...

— Мо, хочеш їсти, — спитав поет, уриваючи приятеля і смикнув себе за неголене підборіддя. Нараз гукнув: — О Еврека, у мене лишилася ще зубровка! — Юнк рвучко перетяв горницю й за момент повернувся з пузатою пляшечкою жовтої рідини й брудненьким бокальчиком.

— Ти, часом, не можеш мені сказати, звідки походить слово Харків? — провадить свою думку Огей і бере з рук приятеля драний шматок ковбаси й недогризок хліба.

— Тільки всю не випий, бо хлопці прийдуть... — поясняв поет, наливаючи зеленої речовини в бокальчик.

Огей відставляє бокальчик набік, обсмикує з ковбаси шкуринку, сідає на потворно незграбну низьку канапу й поволі їсть.

— Харків, кажеш? — перепитав Юнк, затикаючи корком пляшечку. Потім він став проти Огея, встромив пальці собі поверх вух у волосся й почухав голову.

— Харків. Хм, — голосно міркував поет і згодом розвівся цілою тирадою:

— Легендарне припущення, що це місто пішло од татаро-половецького стану, що десь тут довкола був і звався Шарукань, лінгвістично не витримує жадної критики. Вірити цьому було б так само дивно, як те, що назва Харків походить від легендарного Харька, як ласкаво запевняє не один малюнок з історичного музею імени диковинного теософа Сковороди, того музею, яким керують ті ж дослідники, що відкидають це припущення. Далі, на втіху нам і історикам, лишається перший осадчий на ім'я Каркач. Гадаю, його прізвище було записане невірно, бо в українській мові не може бути каркач, а скоріше карко, від карк, він міг бути карковий, каркоріз, карколом і таке інше. Потім, оскільки тоді переписували зрусифіковані чи воеводські писарі — можливо, переплутали справжнє прізвище. Отже його звали не Каркач, а Карко, звідси той горб, де він оселився. А він, здається, вибрав собі погане місце, там, де зараз опера (ніби сердега передчував, що там буде українська опера). Так і прозвали вже пізніші поселенці на Основі, що то — Карків горб, або Карків кут... Звідси потім і пішло зіпсоване в московських паперах, замість Карків, — легкозвучно — Харків. Від нього так само походить й назва ріки Харків. Бо ж Карко, як за історією, напевне ловив карасів у тому Харкові, що потім назвали річкою Карків Яроч... Коли ж поглиблювати це далі, то ти знаєш, — той яроч протікав у лиман, і озерця, що тепер зникли під бруком XIX-сторічної цивілізації, мабуть, ще звався й той лиман — «Карків» лиман, «Карків яроч»... Ти добре тямиш, що французи погано володіють руською мовою, хоч як би вчили вони. А перший топограф, що складав мапу, напевне був француз. Тож хіба бідоласі важко було переплутати Карків рівчак і зрозуміти його — річка Карків. Тут абсолютно нема нічого дивного. Бо вже й за наших часів деякі дослідники пишуть замість Каркач — Карач. Уявляєш, як було триста років тому?

Юнк хвилинку подумав і провадив:

— Недалеко Харкова, оце тільки торік, з'явилася на світ залізнична станція «Звідки». Я морочив собі голову, де залізничні лінгвісти видряпали таку назву. І що ж. Я добився свого. Обкружляв навколо тієї пустельної станційки місцевість і дізнався, що поблизу невеличкий хутір — зветься «З'їдки», тобто рештки, недогризки. А лінгвісти залізничники, складаючи назву, не дуже морочивши собі голову, назвали «Звідки» або «Відкіля». Тут, брате, багато можна було б кумедного розповісти.

Поет наклав собі в люльку тютюну і зачадив.

Огей, зручно схилювшись на спинку канапи, мовчазно дивиться на поставу цього ставного, дужого, літнього чоловіка, що й хвилинки не гаяв без діла і на все у світі дивився крізь саркастичні міркування особистої, своєрідної філософської простоти.

Раптом на столі глухо затурчало, і поет, не відриваючи погляду з розгорнутої сторінки, натиснув пальцем графітову мініатюрну качку біля каламаря, а потім, присунувши ближче до книжки невеличку чорну рурку, промовив:

— »Двері одімкнено. Заходьте«.

По тому перевів погляд на дошку і мгукнув, закривши книжку.

Десь у коридорах гомоніли люди, стугоніли сходи, а за хвилину, крізь раптом одчинені двері, хата сповнилась невтішним повітрям конини, шерсти, що ним була така щедра метушлива вулиця.

До кімнати вдерлося четверо людей, що наймолодший з них мав не більше, як двадцять років, а найстарший не більше, як тридцять п'ять.

В кімнаті стало гамірно й привітно, а коли новоприбулі поскидали й поклали свої пальта на підвіконні, ліжкові, а капелюхи та кепі посіли полиці та стіл, — робочо-житловий поетів кабінет прибрав зовсім діловий вигляд.

Це були ритівники слова Вась, Самко, Юрик і Ливар. Всі вони белетристи, вважали себе за експерименталістів у галузі фабульних комбінацій у творчості, а Ливар навіть до того був і поетом, хоч цю невдячну для сімейної людини галузь творчості він залишив у спадщину молодшим, після того як на його чорних і блискучих смоляних кудлах почало сріблити літами надбань. Вась був тендітне створіння, що трималося на ногах тільки завдяки якійсь надприродній силі. На вустах його смуглявого обличчя завжди грала благодатна посмішка праведника, а карі очі іскрилися наївністю і всепрощенням. Його несміливі рухи викликали припущення за його юнацтво, коли, мабуть, він навчився ходити не раніш десяти років віку. Самко своєю міцною фігурою з ексцентричними рухами нагадував молоде левеня, і це підкреслювало його суворе мосянжеве обличчя з високим лобом і білявою буйною гривовою на голові. Раптовий сміх, хрипкий і не по літах басистий, так само рвучкий, як і властивий йому тон балачки — зовсім виправдував це. Він, мабуть, не дуже перевершував літами юного Васю, хоч і намагався повсякчас тримати себе в руках, що ніяк йому не щастило, і грайлива природа брала своє. Юрик був подібний на того шведського місіонера, що їх так полюблювали карикатуристи журналу »УЖ«. Його кругла голівка з бронзовими волосинками, прилизаними й примащеними, та сухе обличчя з красивим, дужкою, носом, посідланим великими окулярами — являли собою новітнього денді, що часом змінювався на місіонера, коли дивитись на цілу його трохи згорб-

лену, блаженну фігуру в строкатім костюмі, з галошами на ногах. Він говорив завжди сухо, без інтонацій і піднесення в голосі, однак все це не заважало писати йому вигадкові, повні оригінальних ситуацій романи й новелі, багаті на фантазію й наукову ерудицію. Ливар — це було кремезне, ніби з чавуну злите ество, і кожний його рух була механіка непохитно з заліза дитої машини, що не терпить сторонніх речей довкола і певна своєї математичної безупинної волі. Його засмагле налите обличчя, майже без жодної старечої бганки, з чорними завжди підстриженими вусиками й агатами очей було спокійне внутрішньої певности і розуміння своєї ціни. Але все це не заваджало цій монолітній зовнішньо людині виплескувати цілі струми дитячого, ніжно верескливого сміху.

Роздягнувшись, усі троє, крім Ливаря, заметались по хаті, ніби шукаючи сідала, хоч добре знали, що, крім столу та в темному кутку ліжка, тут не знайдеш чогось подібного, на чому можна було б сісти.

— Ну як, чи не посварились геологія з політикою? — веселим тоном запитав Ливар, злегенька лягнувши Огея по коліні, грузно сідаючи поруч нього.

Огей одсовується, витягає з-під Ливаря свою полу піджака, що її затис він, і ніяково крутить головою.

— Так от що, хлопці, — промовив Юнк, кинувши погляд на Ливаря й дружньо обіймаючи надійшлого в цей час до нього Самка, — зараз я прочитав Огееві цілу лекцію проо Харків, — тепер хто хоче — он зубровка, а там в сінях є шо й закусити, — давайте зразу до діла. Я гадаю, що, за звичаями ваших прашурів запорожців, а моїх гунів, нам треба все розкуmekати, їдьмо спочатку до Краматорської, а потім вже до Миколаєва чи до Одеси, а не навпаки. Коли хочете, я викладу вам, чому це... Поперше...

— Підожди, підожди, — махнув рукою Ливар, і в його очах блиснули вогники переляку... — ти нам будеш годину розповідати про свої пляни... Чому ми маємо покутувати, терплячи твою уїдливу балаканину?

— Власне, хіба справа в тім, куди ми поїдемо, — втрутився Самко, — з нами має їхати Бовкало, адміністратор театру...

— Це який? — кинув Юнк. Він раптом узяв наповнений рідиною бокалик, підніс до носа і, понюхавши, поставив його назад.

— А, це той, що угробив журнал »Завіса« й мало не розігнав театр »Весна«, — додав Вась.

— А, тоді к чорту! — обірвав Юнк. — Знаєте що, голуб'ята, — раптом лагідно додав він; — їдьмо на Сиваш... Там зараз, кажуть, такої дичини! Йй-бо! — Останні слова він кричить уже з присінців, куди метнувся. І коли він хутко з'явився іще з двома такої ж невибагливої чистоти, як і бокальчик, склянками і скибкою сиру, хліба та сухої тарані, — Ливар провів у повітрі рукою й кинув: — Сядь, будь ласка, серйозна справа.

— Нічого, нічого, говори, — похапцем відказав Юнк, наливаючи в склянки зубровки.

— Але ж ми обіцяли... — сухо вставив Юрик і одійшов до вікна.

— Я теж гадаю, к чорту! — рвучко кинув Самко, — обіцявши їхати в турне, не можна лізти назад. Назад раки лазять.

— Тоді, так, — промовив Юнк і підніс Ливареві й Огееві склянки. Його погляд неспокійно сковзнув між приятелів, спинився на телефонному апараті. Він хутко підійшов до столу і взяв трубку.

— Та підожди! — гукнув Ливар і безнадійно махнув рукою.

— Зараз, зараз! — Ага. Шість — два — сорок дев'ять.

— Товариш Харплик, — крикнув у трубку Юнк. — Доброго здоров'я! Так от що. Ми з Бовкалом не поїдемо. Це не важно. Причини? — Потім. Зараз незручно... Ви знаєте... Може хтось інший... А?... Добре... Красний? Прекрасно. Дякую! На все. Він поклав трубку і захоплено заявив, мечучи очима іскри задоволення:

— Замість Бовкала — Красний... Славний товариш з редакції «Пролетар»...

Обличчя жерців слова посіло невиразне запитання, як буває в людей, що так багато морочили голову коло складного завдання і яке раптом так просто розв'язалося.

Огей насуплює брови, переводить погляд на телефонний апарат і позіхає.

Юнк, зосередивши на Ливарі погляд, почав викладати, хто, на його думку, з товаришів мав що читати. Він запально доводив, як мала аудиторія сприймати твір Юрика «Дантова омана». Чому саме, яке це матиме враження.

Ливар підніс на світло склянку, хвилинку аналізував, з якого боку забруднено її та чи матиме це який негативний вплив на організм. і певне. переконавшись, що й самий спиртовий розчин, настояний на траві, вплине не краще, поволі спорожнив її. Потім закректив. поставив склянку на стіл і одним заходом одірвав трохи хлібця й сиру.

За хвилинку, доти він заїдав, його обличчя порожевіло і врешті стало зовсім матиновим, як стигла ягода. Тоді він пристойно виколупав з зубів застряглу крихту й гукнув до Юрика й Самка, мімікою вказуючи на скляночку.

— І таке ж противне! — кинув до склянки Вась, піднісши її до рота, а, вихиливши, покривився й додав: І-і який чорт вигадав таку отруту! Як не кажіть, хлопці, а вино краще, — додав він, жуючи сир, — може піти по пляшку, а? — запитав він Юрика, що, вихиливши свою долю, навіть не моргнув і, замість закуски, запалив цигарку.

— Ні, годі, годі, хлопці! — насупивши брови, заявив Ливар. — Я хотів би сказати, що всі ці прилюдні виступи, скопом, ні-

чого нікому не дадуть... тільки створюють у голові слухачів шалений вінігрет. Розваги з цього для них і для нас мало, так само й користи... Звісно, громадсько-політичне значення вони мають... себто, коли вже казати виховавче, в розумінні натиску на мислення... Але цього замало. Треба щось інше тут придумати.

Він замовк, силою запхав у кишеню свої здоровенні долоні, випростав ноги, що розтяглися на підлозі.

— Дурниці! — кинув Юнк, чиркнув сірника і встромив у спорожнілий бокальчик. — Не горить, — констатував він. — Шістдесят відсотків води — ясно, як день! — Він повернувся до Ливаря і провадив свої міркування:

— Ніякої глибини значення виступи не мають. Мистецтво і всякий літературний твір — це для людини чи суспільства, коли хочеш, є те саме, що сітро в спеку... Спрага; вигив і все. Не більше... Сиводавні елліни мали більш приємності від Піндара, аніж, далеко пізніш, французи з Вольтера. Принаймні захоплювались усі, а не вибрані кола. Отже, коли з наших виступів матимуть приємність притомлені люди — не однаково, хто виступатиме перед ними: чи я, чи акробат. Звісно, акробат матиме більше успіху, бо його вправи усім чисто зрозумілі.

— Ну, брат, ти говориш дурниці, — перебив його мову Юрик. Він здійняв окуляри, хухнув на них і легенько витирав хусткою, проводячи бесіду. — А Джордж Санд, хіба своїми творами не захопила ліберальну думку цілого світу і не спричинилась до роз'ярмлення муринів?

— Пусте, — відказав Юнк. — Це так само, якби ти сказав, що до диктатури пролетаріату у нас спричинився — Богданівський роман «Червона зірка» або Шевченківський «Кобзар». Все йде своїм безупинним шляхом, і творці тільки використовують ситуації, щоб написати слізливі речі й на цьому заробити собі копійчину. Медок, кажу, і все! — з притиском закінчив Юнк. Він сунув ногу між Огеєм і Ливарем на край канапи. підвівся й хутко вималював крейдою на дошці якісь математичні формули.

— А чому ти сам написав вірші, пророкуючи в них гармату для горбців в майбутнім комуністичнім суспільстві? — запитав чуйним тоном Юрик. — Адже вони теж можуть когось запалити до участі в будівництві нового життя, щоб те, про віщо ти малюєш, швидше настало.

— Файф енд сіксти севен, ікс, ту, три, ван, нот експлейнлби! — бурмотав собі під ніс Юнк, потім стрибнув задом на підлогу, обтрусив пальці.

— Отаке! А чому б мені й не написати те, що уявив собі дурною головою, — з притиском сказав Юрик. — Але об'єктивно, щоб уявити їх, ти був може безвільним акумулятором кращої частини суспільства. Адже, скажім, якийсь генерал Сла-

щов чи поет Бальмонт аж ніяк не могли б цього уявити й написати.

— То тож реакціонери суспільства, — з усмішкою пояснив Юнк. — А я, людина вільна від будь-яких класових чи расових забобонів й упереджень...

— Знаєш що, Юнк! — рикнув Самко, беручи того за руки. — Ти славний хлопець... Але... чорт візьми... Твоя забавна філософія — дитячі витребеньки.

— О, випив... полагодь краватку... — зауважив Юнк Самкові, шпортаючись йому біля комірка. — А втім, може й справді я кажу дурниці, — тихо додав він.

— Мда, — ніби спросоння замичав Ливар і поклав свою важку, як шмат заліза, руку на коліно Огеєві. Той розплющує очі, кілька разів міцно стискає повіки і витягає цигарчину.

Двері в сінях грюкнули, й до хати влетів в темному елегантному пальті вже літній чоловік. Він хутко скинув бездоганний, чорного оксамиту капелюх і голена голова залосніла пергаментовою білістю.

— Здорово! — гукнув, кидаючи одяг на спинку ліжка.

— Орест. — скрикнуло zarazом кілька голосів... А Юнк, почувавши потилицю, запитав:

— Як ти увійшов? Невже ті йолопи не замкнули дверей?!. От нахаби! — Він підійшов до Огея, взяв у нього з рук все ще невипитий бокал і, запитавши, чи не буде той пити, не дуже чекаючи на відповідь, поволеньки цідив речовину.

— Я, товариство, ось у якій справі, — тоном, сповненим владности й упевнености, почав він, ткнувши в руки Юнкові порожній бокал. — Годі ходити неприкайними, якимсь диким табунцем. Трзба творити свою мистецьку організацію... А то казна що виходить: хто в ліс, хто по дрова, а тим часом люді, спритні на пристосовання, починають впливати на мистецтво і своїм спрощеним розумінням його скеровують чорт зна на які шляхи. Це раз. Подруге: ми маємо силу митців, що не позбулися панської спадщини й закоханого аристократизму та селянської психіки сприймання світу. Як реакцію на перше, у своїх творах вони пропагують такі тенденції та дивацько селяківські проблеми, що їм місце розповсюдження десь в дикій Корей чи Туреччині, але не в нашій країні.

— Ти про кого говориш? — запитав Ливар, розстібаючи комірець. — Що?

— Про всіх! — Одрізвав Орест і почав викладати свою думку.

За його пропозицією, організація мала об'єднати всіх митців, що їхнє ідеологічне спрямування в творчості є те саме, що й пролетаріату — перебудова людства...

— Пусте, — кинув Ливар... знову нам нав'яжуть Бовкалів за проводирів, або скаламутять Крилки біля нас таке повітря, що й дітей рідних забудем.

— Дурниці, — ріже Орест. — Може, хто й захоче щось із цього робити, але ж ми — хіба маленькі? Суспільство наше

пролетарське зараз потребує такої творчої когорти, щоб допомогла в його культурній роботі розчистити від вівсюгу мистецьку ниву...

— Що ж ми маємо зробити? — несміливо запитав Вась.

— Що? — перепитав Орест і, щоб виграти час на відповідь, витирав хусткою очі. — Професор полегшує студентові осягти вищі математичні комбінації, як інститут великої економічної науки допомагає зрозуміти найскладніші варіації розвитку суспільності й цілого космосу. Далі. Боротися з псевдоперспективними мистецькими течіями. Рухати творчість і теорію, ставити питання «Суспільство вперед», підтягати його за волосся вище, ніж воно є, роздмухувати безперестанку вогонь до великого майбутнього, і разом з тим викривати його хиби, огріхи, помилки та мистецьки виявляти ті хвороби, застерігати від кострубатої дороги і бадьорити самих себе в цій безмежно чудовій і прекрасній місії роботи. Досить?

Орест сковзнув бистрим поглядом по обличчях товаришів, нетерпляче пройшов у кут, потім підійшов до полиці, обперся на неї спиною і, запхавши руки в кишені, аналізував собі самому неясні свої думки й стежив за приятелями, що заглибились у міркування про так раптово поставлене питання.

— Ні, це не вийде діло, — сухо промовив Юрик, порушивши тишу. — У нас усі гарячі, хтось прорветься і вийде чорт зна що. Та ти ж перший вискочиш! —

— Правду. Ну його к чорту! — безапеляційно розважав Юнк. Що значить — тягти людство за волосся вперед? Хіба без нас нікому його тягти? — і він ляснув Юрика по спині. — От коли я можу писати, що я захочу, — інше діло.

— Це пусте — проказав Вась. — Хіба ти не видав своєї дивацької книжки про цукерки?

— Дурний ти, Вась, — пробурчав Юнк. — Якби ти заглибився в її сарказм, то зрозумів би, що там так і впадає в око всякій не слабій на голову людині: »Коли таке, щоб виправляти огріхи головотесів, як це ласкаво робив Гоголь, — писати не можна, то давайте будемо базікати про цукерки, як піндар про циркачів... Це найлегше й цілком аполітично«...

— Гм... гм — муркав Ливар, встроївши погляд у золоте тиснення Брема на полиці. А потім, покректавши, як людина, що порушили її спокій після смачного обіду, зауважив: — Я думаю, далеко краще не втручатися у всілякі класові турботи, а заглибитись у творчі комбінації і стати на герць із світовими майстрами сюжету. Ну його к бісу, оту всяку ідеологію! Я не ворог диктатурі пролетаріату, а навпаки. Але дозвольте мені не втручатися в його справи. Я митець і роблю все так, як умію.

— Здорово! — буркає Огей. — Ви що ж, гадаєте, що можна бути техніком чи мулярем на будівництві і робити там так, як твоя душа забажає? Хочете кудись тягти людство, не розуміючи, кудю тягти його? Диваки!

Огей байдужим поглядом спиняється по черзі на кожному із своїх приятелів, намагаючись збагнути ті таємниці, що посіли гарячі хаотичні голови митців.

— Я гадаю, — дозволив собі слово Орест, — нам, гордовитим митцям слова, можна дозволити собі мислити трошки барвистіше, як оточення. Огей, копирсаючись у надто статичних річках древнього минулого, не терпить, щоб хтось зберігав у собі щось власне, незалежне від суспільства. Зробити тінь матеріальною річчю, це не від нас залежить, так само як з кавказької гори — зробити аеропляна. Все має свій неухильний закон.

— Друзі, — підніс голос Юнк, — ви знаєте індійську казку про одного чоловіка, який хотів здобути собі конячину? Йому сказали — вони плодяться з великих яєць, котрі ростуть на баштані... Той пішов, украв одно таке яйце — тобто кавун і, нісши його, зачепився за куц і розбив... »Ой, лишечко!« — скрикнув дивак, зобачивши, як із куца дременула довговуха сіра тварина, за всіма ознаками малюсенького лошади... — От незграба, — впустив коника!«... Заєць, дременувши з куца, не чув цього розпачливого поклику. Можливо, він заіржав би...

— Навіщо я навів цей разючий приклад? — сам себе поспитав Юнк, засміявшись. — Забув.

Огей зводить на Юнка свої очі, і йому свердлить думка: Яка різниця між мною і ними? Хіба тільки та, що в мене на сході жевріє клясове почуття, якого позбавлені ці люди?

— Сучасне суспільство, — підніс голос Орест, — потребує разючих змін у мистецтві. Не можна новину підносити в якійсь старій лахмітині... Ви звернули увагу на суд, шкільне виховання, спортивну справу і навіть горілку й пиво. Все має бути одягнено в стаий одяг, хоч у ньому й багато є нового... Ярличок на пиві має бути такого ж кольору й форми, як і колись, чи десь, навіть з загальними обрисами, щоб нагадували якогось Калінкіна чи Смирнова... Так вимагає обивательське око, байдуже до змісту напису на тім ярличку. Ви бачили коли арештованого, що його ведуть повні своєї, цілком заслуженої, пошани вартові. Шаблюки геть витягнені з піхов, аж блищать, а між ними йде якийсь злодійкуватий невдаха, що згодом, викрутившись, дивись, ще й пробуватиме на світі блиснути якимось корисним ділом. Чому треба оті вийняті з піхов шаблянки показувати за малюнками знаменитого поліційно-військового конструктора 1799 року? Так вимагає психологія напівдикого нашого обивателя. — Орест звернувся до Олега. — Не можна, друже, вимагати від кожного чи всіх захоплення тим, що ти у своєму серці чи душі відчуваєш. Ти хочеш будувати світ — будуй. Я не розуміюся на цьому. Не треба псувати доброї для життя крови.

— Щоправда, то ні, — з усмішкою зауважив Ливар. — Істинно! Огей буває й палкий, хоч і захоче назовні спокій. А от скажи мені, будь ласка, чому ти із своїми мертв'яками та з

трухлявими кістками так панькаєшся і не хочеш і досі подарувати суспільству новини; що воно ото за дивні кістяки, видобуті торік з-під водогону на майдані? Я чув, що й той бивень мамутовий, якого вам ласкаво піднесли до носа мулярі Держпрому, є зовсім не мамутова кістка, а ребро якоїсь рибини «Зотеростеус Асмусі», що існувала шістсот мільйонів років тому за довійського періоду.

Юрик, прихилившись на м'які поручні канапи, куняв, а Вась, надбавши щось на столі, схилявшись уважно, поїдав очима писані рядки.

Огееві подобаються такі гострі аргументи друзів і він мовчки сидить, встромивши погляд у підлогу. За це свідчить його спокійне обличчя, трохи зафарблене рум'янцем. Лише іноді злегенька бринять куточки його губ.

— О, чуєте? — раптом вигукує Орест, спрямувавши руки до брудної шиби.

З вулиці злегка долітало легеньке торохтіння піонерського барабана.

— Цим уже не доведеться копирсатись в барахлі минулої спадщини. Ось хто буде істинний творець нового життя — а не ми, яким треба дати спокій, хай будемо такі, як є.

— Атож! — муркнув Ливар. — Мій дев'ятилітній Марик надто не по літах серйозна особа і розуміється на таких складних питаннях, що нам за дитинства й не снилось.

— Авжеж, — лагідно зауважив Вась. — Коли вони виростуть, так сприймуть оті ярлички та шаблюки з піхов, не як поганой пам'яті спадщину гнітючого минулого, а як надбання від нас... До речі, чому не замінить би барабан «потешних» на мелодію звуків флюяра чи сурмів?.. Адже там принаймні хоч музика є, і це відповідало б міжнародним словам гімну.

— Знаєте, друзі, — тихо говорить Огей, ледве помітно-тремтливим голосом. — У нас надто багато легкосяйних мрій. Вся біда в тому, що ваш творчий і критичний мізок, на біду, не мав зовсім марксистської поживи і тому ви, як малі діти, в миттєвостях про сучасне й майбутнє.

— О... О! Огей розсердився! — кинув Юнк і додав... — Чудний ти вчений, копач підземний. Хай ми дітлахи грайливі. Але ж ми веселі. Чому ж ти, пройнятий глибинами майбутнього, завжди набундючений, сумний і не згірш за нас бурмотиш на недосконалості оточення? Адже ти творець! Переробляй! А ми будемо записувати.

— Богема! От що! Дійсно Богема! — мурчить Огей і підводиться з канапи.

3 нових видань

«ФЕНІКС» ВИГРАЄ НА ВИСОТІ

(«Фенікс», Журнал молодих, зошит 7 (1956), Дітройт—Мюнхен, стор. 72).

Останнє число цього «журналу знання, культури і суспільної думки» — неперіодичного видання Товариства Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського — відзначається насамперед дуже помітною кількісною перевагою соціально-економічного сектора над гуманістичним: що-правда, не якісною, бо єдина, суттю філологічна стаття, що тут міститься — «Релігійні мотиви у творах І. Франка» д-ра К. Біди — становить дуже цікаву й ґрунтовну розвідку, яка зробила б честь першому-ліпшому солідному науковому збірникові. Стисло, проте змістовно схарактеризувавши Франкові досліді в ділянці християнської середньовічної літератури (які, за слушним висловом автора, «так багато можуть надавати до вивчення духу, таланту та світогляду Франка»), автор доводить у дальшому «ясний зв'язок між науковими працями Франка з тематикою релігійного письменства, з одного боку, і його ж такі поетичними творами, з другого»: не до самої лише поеми «Іван Вишенський», але й до низки інших поетичних творів Франкових дається вповні застосувати висновок, що «літературно-релігійна тема, розроблена спершу в науковий спосіб і надрукована в кількох публікаціях, під кінець зазнала літературного оформлення — звичайна та характеристична для Франка методика, застосовувана ним у своїй науковій і літературній лабораторії».

Можна ставити під дискусію, чи справді «в тому періоді, який розпочинається зрівноваженістю та філософічним спокоєм його повстань і міркувань у книзі «Мій ізмаргд», Франко складає свої найбільші поеми, в яких він оглядає та аналізує все своє минуле життя, свій досвід і працю для громади та українського народу — в яких він доходить до певного розрахунку з самим життям; самоаналіза та «розрахунок із самим життям» були притаманні Франкові літературній творчості чи не від самого її початку, і можна сумніватись, чи мистецький дорібок такої складної й багатогранної натури, як Франко, взагалі надається до схематизму прецизної періодизації. Але не можна заперечувати правдивості авторової тези, що «дослідження віддалених галузей релігійної думки й духового життя давало йому (Франкові) мир і спокій... І оце була спеціальна духовна ділянка Франка, захищена поза його дуже інтенсивною публіцистичною, журналістичною та політичною діяльністю, виразно слідна в його поезії...»

Що ж до сектора соціально-економічного (і природничого), то, не зупиняючись тут ближче на статтях радше реферативного характеру мгр-а О. Біланюка «Сьогочасні теорії про всесвіт», мгр-а Б. Стельмаха «Стримування, коекзистенція і дійсність» (із слушним висновком, що «підбій решток вільного світу засобами економічної penetрації, як нова фаза в економічній політиці советів, продовжується, — а це вказує на фальшивий зміст гасла коекзистенції») — ані на статтях звітно-інформативних, як от В. Микули «Позашкільне виховання юнацтва на еміграції» і О. Ковалю «Питання економічної організації української еміграції» (з особливою увагою до розвитку українських підприємств на еміграції), проте зазначивши їх дуже солідний і компетентний характер, — мусимо детальніше застанемись на засадниче важкій розвідці дипломанта З. Л. Мельника «До економічної системи в Україні»; вона бо, хоч і дещо занадто перевантажена напочатку суто теоретичними міркуваннями, подає в дальшому під чисто економічним поглядом угрунтовану аргументацію на користь тієї тези, що «в Українській Самостійній Державі підставою і головною передумовою господарської відбудови нашої батьківщини є реприватизація народного господарства (на основі повної економічної свободи людини і асоціацій) і повернення його в річище вільно-ринкових стосунків». Відомо, з яким далекосяжним застереженням цю тезу трактується навіть у тих провідних колах нашої політичної еміграції, яких нікому й на думку не спаде запідозрювати в симпатіях до абияко-

го «колективізму»; адже існує досить потужна група серед наших економістів, яка обстоює, що, навіть у галузі сільського господарства, «стихино» реприватизації треба аюинкою цною уникнути, а провадити «розколективизування» господарства тільки державно зорганізованим — отже ступневим і повільним — шляхом. Всупереч цьому автор висуває низку ґрунтовних аргументів, які, на нашу думку, беззаперечно доводять, що «повільна реприватизація коштуватиме нашій державі економічно, соціально й політично далеко більше, ніж одноразова господарська «революція»... На довгу мету під кожним оглядом далеко «дешевшою» для народу буде негайна реприватизація господарства, навіть якщо вона й видавалася шкідливою на коротку мету».

На закінчення, автор, виходячи з тієї засади, що «ми повинні стреміти до якнайбільшої участі в міжнародному господарському житті», ставить і об'єктивно обґрунтовує тезу «якнайдалшої індустріалізації господарства, з рівночасним збереженням гармонійного співвідношення між поодинокими секторами господарства», а з цього знов таки випливає «потреба постійного (державного) нагляду над економікою, постійних контроль і інтервенцій, що мають забезпечити повне zatrudнення, високий життєвий стандарт та максимальний добробут»; бо ж «господарські дії державної влади й господарських суб'єктів приватного сектора мають бути підпорядкованими цілі максимального забезпечення добробуту не тільки спільноти, як цілості, але, в першу чергу, одиниці — індивідуальної людини — і її нащадків».

Слід сподіватись, що ця незвичайно речева й твереза розвідка — яка (за висловом самого автора), «виразно позначається відкиненням підставових ідей, як первісного лібералізму, так і марксистського поняття воюючої спільноти» — викличе й дальшу серйозну й плідотворчу дискусію в компетентних органах нашої преси, може й на сторінках того ж таки «Фенікса».

Поміж артиклями, пов'язаними з поточним моментом, варт зазначити ґрунтовні огляди В. Стебельського («Вистава молодих мистців у Торонто»), д-ра Д. Бучинського («Українська виставка в Мадриді»), проф. д-ра В. Орелецького («35-річчя Українського Вільного Університету»), а рівнож і стилевий некролог «Проф. д-р Борис Крупницький — людина чину», складений мр-ом М. Філем не лише цілком компетентно й об'єктивно, але й з виявом почуття теплої людської симпатії до незабутнього Небіжчика.

Відділи інформаційний і рецензійний стоять — як і звичайно в «Феніксі» — на належній висоті: того, на жаль, не можна сказати про більш-менш «принагідний» склад відділу поезії (а белетристичної прози в цьому числі, в характеристичний спосіб, зовсім немає). Значно більшу небезпеку для репутації альманаху складає, проте, надмірний «лібералізм» Редакції в справі дискусій «про домо суа»; зокрема абсолютент Р. Кухар надуживає можливість полемізувати проти рецензійних оцінок своїх попередніх статей аж до того, що спромігся надрукувати в цей спосіб ще одну — суто полемічну — під заголовком «До основного». На його думку, оце «основне» полягає в тому, що його статті мають не «публіцистичний», але «світоглядовий» характер; це ми радше розглядали б, як питання суто термінологічне (бо ж яка це публіцистика, що не пропагувала б певний світогляд!) — але автор схильний робити з цього цікавий висновок, що він не так вже дуже зобов'язаний узгляднювати історичну правду. Він обстоює, напр., що «Паралельні життя» Пліотарха «по своїй формі й змістові не є ніякими легендами, лиш історично-біографічними есеями»; навіть наколи їх зміст стосується до постатей мітичних, до Ромула, Нуми Помпілія, Тезея і — найправдоподібніше — Лікурга? Така «світоглядова» настанова сама себе компромітує.

В. Державин

Ольга Мак: «ЧУДАСІЙ», повість, в-во «Гомін України», Торонто, Канада, 213 ст., обгортка Б. Стебельського.

Всупереч загальноприйнятій формі, почну обговорення книжки нашої найталановитшої, а купці з цим найплодовитішої письменниці «з кінця», себто, власне, від обгортки Богдана Стебельського.

Мистець ухитився, бо на обгортці, а радше в невеличкому її колищатку, зумів змалювати весь зміст книжки. Не беруся судити її графічної якості і мистецької вартості, але стверджую, що, глянувши на неї, зразу ж можна «вичитати», про що в книжці мова. Отож маємо там будинки міста, танки, літаки, розриви бомб — наче тло, на ближчому пляні — характеристична картина виголодження України: двоє несуть мерця, жінка з дитиною тікають у світ за очі. На першому ж пляні — «чудасій» у науковому кабінеті (поруч видно пробівку), відвернувшись плечима до всіх страхіть, нюхає романтично червону рожу. Та цей доказ законності — не одинока познака «чудасійства», бо в другій руці чудасія — пістоля... Здається, кращої характеристики героя Ольги Мак, як та, що її дав Стебельський, і не можна придумати.

Бо Олекса Вуха, головний персонаж, це і є, за задумом авторки, новий тип української підсоветської людини, якої не зіпсувало московське «виховання» та не зденаціоналізувала московська політика; зате шорстка варварська окупація навчила його бути сторожким, обережним та боротися з окупантом одинокою зброєю, на яку цей варвар заслуговує: скритістю, мовчазністю й нецирністю, а в потребі — силою п'ястука.

«Чудасій» постійно й нещасливо закоханий, до приятелів і близьких — ніжний і добрий, хоч і ці почування в нього проявляються дуже дивачно. Зате до советської влади він недовірливий. Це допомагає йому вчасно «звітрити» сексота, приневолює думати про засоби оборони (будова бункру під хемічною лябораторією) та для власної безпеки придбати оту пістолю, яку і вклав йому в руку Б. Стебельський. При цьому він послідовний, холоднокровний і дуже вольовий. Все ж таки, щоб не зробити його «паперовим», «солодко-позитивним героєм», що міг би нагадувати такі до зануди советські «літературні» типи, авторка обділила його й від'ємними рисами вдачі, які, проте, психологічно зовсім вірно пов'язані з іншими прикметами. Герой Ольги Мак не вмів себе вести з дівчатами, у приязності яких він, цей одчайдушний силач і велетень, ніяковіє до смішності і чинить грубі похибки в товариській поведінці. При тому цей знавець життя й «винюхувач» підступу — наївно довірливий та безпорадний супроти зовсім не тонкої жіночої гри, коли в гру входить його власні почування. Що це — «життєвий» тип, хоч і доволі оригінальний, — зайво й говорити.

Оцюому оригіналові авторка приписує всю свою політичну програм, всілякі «поучення дітям» та весь свій біль з приводу немужнього, пасивного та іноді нікчемного «спротиву» окупантові. Хоч це прогріх проти мистецьких засад, читач, а навіть критик, легко пробачає авторці ті позалітературні засади, бо вони такі прозорі, такі вірні, такі болюче-прості, що сором заливає душу, що тодішні провідники нації до них не додумались. Справді, при всій ліберальності й демократичності, з якими ми хотіли б розглядати ці справи, ми бачимо, що єдиними борцями, які можуть виграти в боротьбі з москалями, можуть бути тільки ті, що присягали на пістолю «боротися на життя і смерть та радше згинуть, як зрадити».

Вартість цієї цікавої книжки найкраще доцінить наша молодь, якій аж ніяк не імпонують «описи голоду» з відкличками до «людських почувань» ворога, натомість вона з місця одобрить боротьбу з життєвими труднощами, несправедливістю й насильством, а найперше з окупацією, навіть тоді, як справа виглядала б «безнадійно», «непродумано», нагадувала б поривання «з мотикою на сонце». Більше того, молодь і собі заоче наслідувати «Бога вогню» чи «Чудасія», радіючи, що й в українській літературі появляються герої хоробрі, що можуть не тільки помірятися, але й прогнати з молодечої уяви всіляких «геройських» гангстерів.

Мова авторки літературна, стиль легкий, розповідь цікава, місцями хвилююча. Проте той факт, що авторці довелося чорнилом виправляти друкарські похибки — а це, звичайно, компромітує видання, — слід записати в «альбом» видавництва.

Віра Вовк: «ДУХИ Й ДЕРВІШІ», «Українське В-во», Мюнхен, 1956. Обкладинка Зої Лісовської.

Дивним-дивом, на літературному конкурсі в Чикаго нагороджено другою нагородою по-половині два твори, які мають дуже багато спільного, хоч вони все ж таки дуже відмінні. Це — «Далекий світ» Галини Журби і «Духи й дервіші» Віри Вовк. Обидві ці повісті змальовують щасливе дитинство авторок, хоч у різній віддалі часу, хоч у відмінних обставинах і, що для нас найцікавіше — в зовсім різних аспектах.

У Галини Журби конфлікт внутрішнього порядку (її незадоволення з «польськості» її родини) зумовлений зовнішніми обставинами (життя серед українського оточення). У Віри Вовк чудова ідилічна атмосфера батьківського дому, а конфлікти постають при стиках зі зовнішнім світом, зокрема ж з німецьким. Та, не дивлячись на ці відмінності, в одній і другій авторки з кожного рядка їхніх творів так і бухає фанатична любов до рідної землі й рідних людей, в одній до Гуцульщини, в другій до Поділля. Спосіб розповіді в одній і другій, не дивлячись на «модерність» Віри Вовк та «романтизм» Галини Журби, такий плястичний, живий і цікавий, як і зручні діалоги, влучні характеристики персонажів та мальовничі описи природи.

Стільки спільного. А відмінності ось у чому: коли Г. Журба впродовж своєї розповіді (щоправда, тільки першого тому) весь час послідовно дивиться ненавистю до одного з наших ворогів — до поляків, то В. Вовк — мимо посередньо завданих їй нещасть (як, напр., смерть батька) та знає, зовсім безпосередньо від німецьких людей — не має до них цього фанатичного пририву й ненависті! Чи це зумовлене її глибокою релігійністю й виразним католицизмом, чи приналежністю до цього молодого покоління, зформованого вже на Заході в більш толерантному дусі? Мабуть, відіграло роль й одне й друге.

Крім того, Віра Вовк — чи не перша письменниця, яка показує нам українсько-німецькі любовні взаємини, щоправда, трохи в кривому світлі. Факт, що героїня не надто переймається зміною почувань німецького нареченого, свідчить, може, про підсвідому нехоть до «мішаного подружжя», і вона, мабуть, чекає ще на «лицаря з казки» таки українського роду.

Назва «Духи й дервіші», може, трохи надто помпастична для цих спогадів з дитинства й юності, а обкладинка Зої Лісовської з містичною квіткою більш підходить назві, як змістові.

Віра Вовк: «ЕЛЕГІЇ», «Українське В-во», Мюнхен 1956.

Це не припадок, що маленька книжечка елегій В. Вовк набагато перевищує повість «Духи й дервіші» тієї ж авторки. А перевищує вона її так сюжетно, як і формальною стороною. Українська тематика, збагачена загальнолюдською, та ще й приправлена бразилійською екзотикою, зацікавлює читача, а модерна й витончена форма, яка ні в чому не поступається передовій західноєвропейській, — дає справжню насолоду людям, залюбленим у поезію. Зокрема VIII. елегія «Матері і Лаврська дзвіниця» дуже сильна своїм історіософічним переконанням про невмирущість нації, а десята — «Канаан» — сповнена здорової туги до батьківщини, яка відкидає «смерть чудову» і каже «терпіти самотність» та «гордо зносити мозіль».

Віра Вовк таки поетка, а не прозаїк! Щонайменше, на сьогодні. Барвіста обкладинка А. М. Мурісі чудово гармонізує з текстом.

Софія Наумович

Бібліографія

Д. Донцов: ВІД МІСТИКИ ДО ПОЛІТИКИ, ст. 36, видання Спільки Визволення України, Торонто, 1957.

Р. Задеснянський: КРИТИЧНІ НАРИСИ, том 4. Твори «Ремеснику 20-их років», стор. 122, 8-88 «Українська критична думка», дванадцяти-леське видання, рік і місце — не позначені.

НАУКОВИЙ БЮЛЕТЕНЬ, № 29-40, виданий Науково-дослідного Інституту при УТГІ, Мюнхен, 1954.

НАША ЦЕРКВА, церковно-релігійний місячник, орган Світського аристократства, березень 1957, Лондон.

ВІРА І КУЛЬТУРА, місячник української богословської думки й культури, орган українського наукового богословського товариства, Вінніпег, лютий 1957.

САМОСТІЙНА УКРАЇНА, видання центральної управи ОДВУ, Нью-Йорк, лютий 1957.

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВНЕ СЛОВО, мистецький орган Української Православної Церкви в США, Нью-Джерсі, березень 1957.

ВІСНИК, суспільно-політичний місячник, видання ООЧСУ, Нью-Йорк, лютий 1957.

ВІСЗОС, журнал бібліографії, критики, рецензій, Нью-Йорк, березень 1957.

КМБ, журнал літератури, науки, мистецтва, критики і суспільного життя, Філадельфія, січень-лютий 1957 р.

УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДСЬКЕ СЛОВО, громадський орган української суверенно-соборницької, трудово-демократичної і республіканської думки, видає Українська громада ім. М. Шолохова, Новий Йорк, лютий, 1957.

KULTURA, щодіє, opowiadania, sprawozdania, Paryż, marzec 1957.

ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Листів ч. 284, збірщик п. Юрій Філь (СОШО, Франція). Жертвували: по 300 фр. — Ю. Філь, В. Нілас; М. Грабовський — 300 фр.; по 200 фр. — С. Барко, М. Номілок, М. Барко, Д. Щербак, Кіригатовський, О. Буйда, Лейба; по 100 фр. — Л. Вуревій, В. Маценко, І. Фупак.

Листів ч. 282, збірщик д-р М. Килишин (Дітройт, США). Жертвували: д-р М. Килишин — 1 дол.; СУМ (Київ, Дітройт) — 2 дол.; по 1 дол. — А. Кучинський, М. Фалько, Неревський, Заблещий, Р. Дектяр.

Політичний місячник. По 10 ш. — П. Вулк (Велфорд), К. Рудин (Драмфілд), П. Мамай (Фалдон Карт), І. Снжкович (Львонтон), по 5 ш. — В. Гале (Дамфілд), І. Снжко (Галіфакс), М. Купранець (Дербі), І. Палонка (Розембл) — 3 ш. 6 п., З. Дупеліч (Галіфакс) — 2 ш. 6 п., по 2 ш. — І. Мутрик, М. Анжос, М. Ротавишин.

Осередок СУМ-у, (Парма, Канада) — 13 дол. 75 центів, М. Дяків, (Філадельфія США) — 5 дол., І. Тарас (Монтреаль Канада) — 2 дол. 50 ц., Т. Острівський, (Ньюарк, США) — 2 дол., К. Андрушків, (Дітройт, США) — 2 дол.; Т. Василук (Парма, США) — 1 дол., д-р О. Калас (США) — 50 ц.

Всім Жертводавцям — щиро дякуємо

ПРИСНАДИ ВОЯХ ПЕРЕДІЛАТНИКІВ

17 п. М. Дяків (Філадельфія, США) — 2

18 о. П. Фалько (Рочестер, США) — 1

19 п. Т. Ваєлик (Парма, США) — 1

20 п. А. Таранюк (Аргентина) — 1

21 п. В. Фокшан (Гленрой, Австралія) — 1

22 п. П. Рафалюк (Лондон, Англія) — 1

ДО ПЕРЕДІЛАТНИКІВ «В. Ш.»

Прошимо повернути усі збіркові листи, які були вислані в роках 1954/55 на Пресовий фонд журналу «Визвольний Шлях». Сергійською чисельною заощадите час Адміністрації і вбережетеся від отримування додаткових упинень.

Впіраняйте остаточно передплату за минулий рік та аносьте на бжучий. Не чекайте на окрему пригадку в формі упинень.

Адміністрація «В. Ш.»